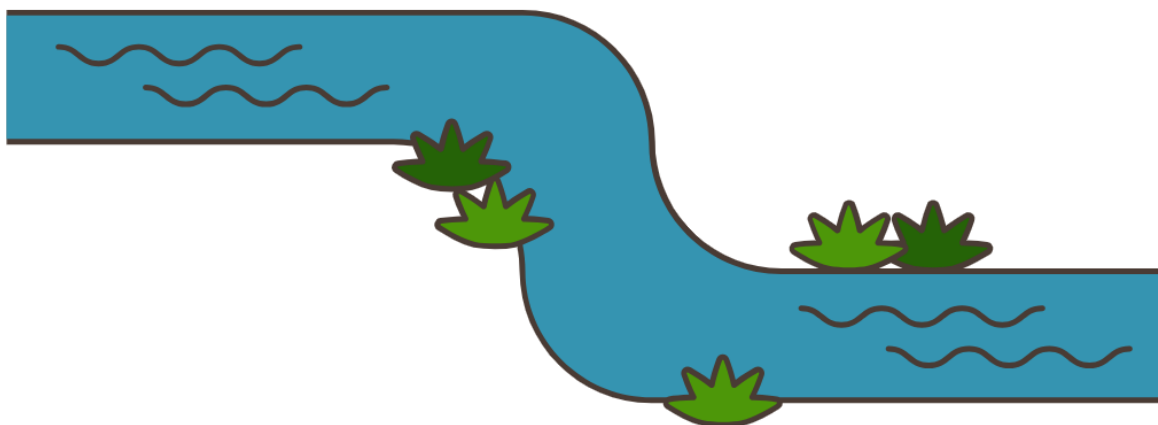

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Analiza i kreowanie trendów

REGENERATYWNE I REZYLIENTNE ROZWIĄZANIA NA SZLAKU AKTYWNEJ TURYSTYKI WODNEJ PISA-NAREW

TRENDS & DESIGN
H U B
studenckie koło naukowe

Olsztyn 2026

SPIS TREŚCI

I. Wstęp	3
II. Dlaczego rezyliencja i regeneratywność w turystyce?	5
III. Szlak turystyczny nasycony wartościami	9
IV. Jak budować turystykę regeneratywną?	42
4.1. Zasady i cele turystyki regeneratywnej	42
4.2. Rezyliencja w turystyce na obszarach wiejskich	61
V. Gdzie jesteśmy – dokąd zmierzamy?	68
5.1. W kierunku regeneratywności	68
5.2. Trendy jako kompas rozwoju społeczności, obszarów wiejskich i małych miast	73
Trendy demograficzne, społeczne i kulturowe	73
Trendy ekonomiczne	92
Trendy technologiczne	101
Trendy związane z zarządzaniem	106
Trendy środowiskowe	118
Trendy wiejskie	137
VI. Narzędziownik – raport od kuchni	143
6.1. Założenia i cele raportu	143
6.2. Autorzy	144
VII. Baza wiedzy i dobrych praktyk	147

I. Wstęp

Najlepsze szlaki turystyczne stały się tematycznymi opowieściami, źródłem bogatych przeżyć i długo pamiętanych emocji. Są też żyjącymi, ewoluującymi miejscami, do których warto i jest po co wracać, by odkrywać zupełnie nowe, unikalne lub odtwarzać poznane i cenne doświadczenia.

Prezentowany raport stanowi propozycję innego myślenia o turystyce wodnej - wolniejszego, bardziej uważnego i głęboko zakorzenionego w miejscu. Ideą spajającą podejście jest postrzeganie rzeki i obszarów nadrzecznych jako żywego, współzależnego systemu, w którym przyroda, ludzie i lokalna gospodarka pozostają ze sobą w stałej relacji. Rzeka przestaje być tu jedynie tłem czy zasobem do wykorzystania, a staje się osią życia - elementem, który może regenerować miejsce i kształtować krajobraz, wspólnoty i pojedynczych ludzi, jeśli zostanie otoczony troską i mądrze włączony w codzienne praktyki. W tym ujęciu *Pisa-Narew: Szlak aktywnej turystyki wodnej* staje się przestrzenią regeneracji - regeneracji ekosystemu, poprzez wzmacnianie naturalnych procesów retencji, odtwarzania siedlisk, poprawę jakości wód i ochronę bioróżnorodności. Szlak jest też czynnikiem regeneracji społecznej, gdyż projekt opiera się na współtworzeniu, dialogu i zaangażowaniu mieszkańców, którzy nie są jedynie odbiorcami zmian, lecz ich współautorami; regeneracji indywidualnej, gdyż kontakt z wodą, ciszą, lasami i otwartym krajobrazem sprzyja wyciszeniu, zdrowiu i odbudowie relacji z naturą.

Kluczową zmianą, opisaną w raporcie, jest odejście od logiki eksploatacji i powiązanej z nią atrakcyjności na rzecz uczestnictwa i współodpowiedzialności. Szlak zaprasza jego użytkowników, zarówno turystów, jak i mieszkańców, do świadomego bycia częścią środowiska i krajobrazu, a nie tylko jego konsumentami. Doświadczenie rzeki łączy się tu z uważnością, edukacją i troską o wspólne dobro. Turystyka wodna przestaje być celem samym w sobie, a staje się narzędziem budowania odporności środowiskowej, społecznej i gospodarczej całego regionu.

Wartości, które towarzyszą tej idei, przesuwają akcent z krótkoterminowych korzyści na długofalowy rozwój i budowanie trwałych relacji, czyli na korzyści mierzone ekonomią środowiska, ekonomią współdzielenia, ekonomią troski, ekonomią obwarzanka. **Regeneratywność** zastępuje minimalizowanie szkód - proponowany projekt nie tylko ogranicza presję na

przyrodę, ale aktywnie wzmacnia jej zdolność do samoobrony. **Rezyliencja** staje się strategią myślenia o przyszłości: elastyczna infrastruktura, rozwiązania oparte na naturze, silne społeczności zwiększają zdolność regionu do radzenia sobie ze skutkami negatywnych zmian klimatycznych. **Hiperlokalność** nadaje szlakowi autentyczność, unikalność. Każdy fragment szlaku opiera się na lokalnych historiach, wiedzy mieszkańców i mikrodoświadczeniach, których nie sposób skopiować. Równie istotna jest **inkluzywność** jako fundament jakości przestrzeni. Szlak projektowany jest tak, by był dostępny i przyjazny osobom o różnych potrzebach, w różnym wieku, z różnym doświadczeniem i możliwościami. Empatia, czytelność, bezpieczeństwo i komfort stają się elementami budującymi poczucie wspólnoty wokół rzeki. **Transparentność** procesu tworzenia szlaku i **współzarządzanie** wzmacniają zaufanie. Decyzje dotyczące szlaku są zakorzenione w lokalnych diagnozach, pomysłach i podejmowane w dialogu, a nie narzucone z zewnątrz.

Całość łączy logika troski, która staje się osią rozwoju. Dobrostan ludzi, relacje społeczne, zdrowie psychiczne, czas i uważność są traktowane na równi z funkcjonalnością infrastruktury. Tak wyobrażony szlak Pisa-Narew oferuje alternatywną wizję rozwoju obszarów wiejskich i nadrzecznych, tzn. spokojniejszą, bardziej odpowiedzialną i zakorzenioną w społecznościach i miejscach. W efekcie nie jest on jedynie trasą do przepłynięcia, lecz żywym laboratorium przeszłości i przyszłości, pokazującym, że rzeka może łączyć ludzi wokół wspólnych wartości, a turystyka może wzmacniać zarówno przyrodę, jak i lokalne wspólnoty.

Raport powstał we współpracy z Departamentem Turystyki i Sportu Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Zadaniem raportu było rozwinięcie rezyliентnego i regeneratywnego aspektu turystyki w związku z realizowanym projektem utworzenia szlaku aktywnej turystyki wodnej Pisa-Narew, który powstaje we współpracy samorządu Warmii i Mazur, Mazowsza oraz Podlasia.

Olsztyn 1.01.2026

Autorzy

II. Dlaczego rezyliencja i regeneratywność w turystyce?

Rezyliencja w turystyce polega na zdolności dostosowywania się i przetrwania lokalnej branży turystycznej w warunkach niekorzystnych zmian społecznych, środowiskowych i klimatycznych. W miejscach takich, jak Puszcza Piska czy rzeka Pisa, istnieje wiele różnorodnych czynników wpływających na odporność turystyki – środowisko naturalne i zmiany klimatyczne, demografia, zmiany społeczne i gospodarcze.

Skutki zmian klimatycznych bezpośrednio wpływają na obszary wiejskie. Okresowe susze mogą znacznie obniżyć poziom wody w Pisie, utrudniając żeglugę na tym popularnym szlaku, podczas gdy intensywne opady mogą powodować lokalne podtopienia. Długoterminowe zmiany, takie jak częstsze fale upałów i długotrwały brak opadów, zwiększają ryzyko pożarów lasów. Lasy Puszczy Piskiej są zdominowane przez suche drzewostany sosnowe. Stanowią one około 74% składu gatunkowego. Są one wyjątkowo podatne na ogień. Ponadto poważne wyzwanie stanowią ekstrema pogodowe. Nawałnica, która przeszła nad Mazurami 4 lipca 2002 roku, zniszczyła około 12 tys. hektarów drzewostanów Puszczy Piskiej. Była to największa klęska w powojennej historii polskiego leśnictwa przed 2017 rokiem, a jej skutki odczuli nie tylko leśnicy, ale i lokalna infrastruktura. Takie zjawiska pokazują, że skutki zmian klimatycznych (susze, pożary, huragany) mogą w jednej chwili zagrozić atrakcyjności turystycznej regionu oraz bezpieczeństwu mieszkańców i gości.

Skutki zmian klimatu zaostrzają się. Rezyliencja wymaga więc systemów wczesnego ostrzegania i kilku scenariuszy działania, by turystyka mogła funkcjonować mimo okresowych kryzysów. Lasy Państwowe dysponują na przykład własnym systemem przeciwpożarowym i utrzymują go nakładem ok. 70–80 mln zł rocznie. Pozwala on szybko wykrywać i gasić ogień. Jest to jednak tylko jeden z elementów systemowych rozwiązań.

Rezyliencja a migracje i infrastruktura

Rezyliencja turystyki zależy od kondycji społecznej wsi. Wiele obszarów wiejskich boryka się ze skutkami procesów wyludniania się oraz postępującego starzenia się lokalnych społeczności. Młodzi mieszkańcy często wyjeżdżają do miast, zmieniając liczebność i strukturę lokalnych społeczności i uszczuplając miejscowy kapitał ludzki. W gminach w okolicach Pisma ubywa

ludzi najbardziej przedsiębiorczych, co osłabia rozwój lokalnych inicjatyw. Depopulacja oznacza malejącą liczbę osób mogących prowadzić pensjonaty, gospodarstwa agroturystyczne, inicjatywy turystyczne i kulturalne. Na miejscu pozostają głównie starsi mieszkańcy, dla których angażowanie się w projekty turystyczne bywa trudniejsze lub całkowicie niemożliwe. Innym ograniczeniem rozwoju lokalnej turystyki jest słaba infrastruktura, utrudniająca dostępność komunikacyjną wielu wsi i atrakcji przyrodniczych. W rejonie Puszczy Piskiej niektóre odcinki szlaków czy ciekawe przyrodniczo zakątki są trudno dostępne na skutek braku utwardzonych dróg oraz połączeń transportu publicznego.

Istotnym problemem mazurskiej turystyki jest sezonowość. Latem Mazury przyciągają tłumy, ale poza sezonem wiele miejscowości pustoszeje. Taka sezonowa nierównowaga utrudnia utrzymanie całorocznych miejsc pracy w branży turystycznej. Rezyliencja wymaga zatem dywersyfikacji oferty także na okres jesienno-zimowy, gdy atutem pozostaje np. turystyka przyrodnicza oraz wydarzenia kulturalne i sportowe organizowane poza sezonem.

Rezyliencja środowiskowa

Przyroda jest fundamentem turystyki wiejskiej, ale jej kondycja i ochrona warunkują odporność turystyki na kryzysy. W okolicach Pisz występują liczne cenne obiekty przyrodnicze, m.in. Puszcza Piska, obszary podmokłe, liczne jeziora oraz rzeka Pisa meandrująca przez bagienne doliny. Teren ten został objęty wieloma formami ochrony. Istnieją dwa rezerваты przyrody, park krajobrazowy, trzy obszary chronionego krajobrazu. Wyznaczono obszary europejskiej sieci Natura 2000, w tym specjalną ostoję ptasią o powierzchni 46 436 ha i obszar siedliskowy o powierzchni 6 758 ha. Środowisko regionu jest unikatowe i prawnie chronione. Dla turystyki to ogromny atut i wyzwanie. Wrażliwe ekosystemy wymagają ochrony przed degradacją, a jednocześnie odpowiedzialnego zarządzania ruchem turystycznym. Za szczególnie cenne przyrodniczo uznaje się torfowiska wysokie, łęgowe lasy olszowo-jesionowe czy suchowrzosowiskowe murawy napiaskowe. Mają one łączną powierzchnię 1 567 ha. Ich zachowanie wymaga ograniczania negatywnego wpływu człowieka.

Istotna ze względu na rezyliencję i regeneratywność jest bioróżnorodność fauny i flory. "Ostoja Piska" chroni m.in. płazy i gady (traszkę grzebieniastą i kumaka nizinnego), a także rzadkie rośliny, np. storczyka, sasankę otwartą, lipiennika Loesela. Obszar specjalnej ochrony ptaków "Puszcza Piska" jest ostoją kilkudziesięciu gatunków. Gniazduje tu m.in. bąk, orlik krzy-

kliwy, bocian czarny, cietrzew i wiele innych cennych gatunków. Odporność turystyki przyrodniczej oznacza zatem umiejętność pogodzenia ruchu turystycznego z ochroną przyrody. Konflikt między ochroną przyrody a atrakcyjnością i celami komercyjnymi jest realny i powszechny. Bierze się stąd konieczność wdrażania zasad *leave no trace*, limitowania ruchu w najwrażliwszych miejscach czy tworzenia ścieżek edukacyjnych kierujących ruch tam, gdzie negatywny wpływ jest mniejszy. Ochrona istniejących obiektów i inwestowanie w zieloną infrastrukturę pozwala czerpać korzyści z przyrody bez jej nadmiernej degradacji.

Rezyliencja i dobrostan społeczności lokalnych

Mieszkańcy wsi są kluczowym elementem rezyliencji turystyki. To oni tworzą ofertę, są partnerami gości i kluczową wartością lokalności. Silna tożsamość lokalna może stać się magnesem dla turystów poszukujących autentycznych doświadczeń. Pisz i Pisa leżą na styku kultur bogatych w tradycje kulinarne, rzemiosło, muzykę i obyczaje ludowe. Zachowanie i ożywienie tych tradycji (np. dawnych technik rękodzieła, regionalnych potraw czy gwary) wzmacnia odporność turystyki, ponieważ nadaje jej unikatowy, niepowtarzalny charakter. Aktywizacja społeczności lokalnej bywa jednak wyzwaniem w sytuacji braku młodych rąk do pracy i świeżych pomysłów. Barięą bywa również niska świadomość na temat zasad i wymagań zrównoważonej turystyki. Część osób nie dostrzega potencjału w ekologicznych czy kulturowych inicjatywach regeneracyjnych. Rezyliencja wymaga więc inwestowania w edukację i integrację społeczności. Regeneracyjne modele biznesowe, np. usługi agroturystyczne, wytwarzanie i sprzedaż lokalnych produktów (serów, miodów, pieczywa, wędlin, kiszonek, wyrobów rękodzieła), usługi przewodnickie, oferty warsztatów rękodzielniczych pozwalają rolnikom i innym mieszkańcom dywersyfikować źródła dochodów. Każdy nowy mikro-biznes turystyczny (pensjonat, ekologiczna zagroda edukacyjna, wypożyczalnia sprzętu turystycznego) to także większa odporność gospodarcza wsi na wahania koniunktury w rolnictwie. Dlatego dążenie do rezyliencji wiedzie przez zróżnicowanie sposobów działania i partycypację społeczną mieszkańców.

Rezyliencja jako działania na rzecz bezpieczeństwa i zarządzanie ryzykiem

Zapewnienie poczucia bezpieczeństwa jest warunkiem, by turystyka mogła się rozwijać mimo zagrożeń. W kontekście rezyliencji oznacza to zarówno ochronę przed wypadkami i klęskami żywiołowymi, jak i stworzenie infrastruktury informacyjnej, która pozwoli reagować na

dynamiczne zmiany. Na obszarach wiejskich kluczowe jest systematyczne monitorowanie zagrożeń środowiskowych, stanu wód rzek i jezior, ryzyka pożarowego, jakości powietrza czy pojawiania się groźnych zjawisk pogodowych. Nowoczesne technologie mogą tu odegrać istotną rolę. Czujniki i aplikacje ostrzegawcze informujące turystów o zbliżającej się burzy czy o wysokim poziomie wody na szlaku kajakowym dają poczucie bezpieczeństwa i ułatwiają zapobieganie tragediom. Czynnikiem rezyliencji jest infrastruktura kryzysowa. Dobrze przygotowane i oznakowane drogi ewakuacyjne z kempingów, system alarmowania dla rozproszonych osad turystycznych, punkty pierwszej pomocy i schronienia przy szlakach są jednakowo istotne jak dostępne atrakcje turystyczne. Szkolenie z procedur reagowania na wypadek pożaru, powodzi czy nagłego załamania pogody jest sposobem tworzenia rezyliencji i zwiększania lokalnego kapitału społecznego. Rezyliencja wymaga planów działania dla gospodarstw agroturystycznych i poszczególnych atrakcji, np. wytyczne sanitarne, możliwość szybkiego ograniczenia liczby odwiedzających.

Aktywne włączenie lokalnych społeczności stanowi jedno z najskuteczniejszych działań na rzecz rezyliencji, dlatego potrzebne są skuteczne i angażujące mechanizmy partycypacji. Regularne spotkania mieszkańców, samorządu i branży turystycznej, podczas których wspólnie tworzy się plany rozwoju i ustala sposoby wdrażania i ulepszania rozwiązań, są konieczną praktyką. Jeśli społeczność czuje współodpowiedzialność za turystykę, chętniej się angażuje i kreuje jakość oferty. Rezyliencja w turystyce wiejskiej wymaga kompleksowego podejścia, czyli uwzględnienia ryzyk klimatycznych, ochrony przyrody i dziedzictwa, włączania lokalnej społeczności i innowacyjnych usług.

III. Szlak turystyczny nasycony wartościami

Koncepcja szlaku opiera się na zbiorze wartości, które tworzą podstawę jego projektowania i postrzegania jako przestrzeni rezylientnej, zarówno w wymiarze środowiskowym, jak i społecznym. Wartości te mają charakter praktycznych zasad, porządkujących sposób myślenia o relacji człowieka z rzeką, krajobrazem oraz lokalną wspólnotą. Są też sposobem odejścia od dominującego modelu turystyki wodnej opartej na intensywnej eksploatacji zasobów w stronę uważności, odpowiedzialności oraz długofalowej trwałości procesów środowiskowych i społecznych. Wartości stanowią wzajemnie powiązany system, w którym każda z nich wzmacnia pozostałe. Rezyliencja, regeneratywność, hiperlokalność, inkluzywność, współzarządzanie oraz transparentność tworzą ramę pozwalającą projektować szlak jako żywy organizm, zdolny do adaptacji, uczenia się i odpowiadania na zmieniające się potrzeby środowiska, mieszkańców i użytkowników.

Celem tej części raportu jest wyjaśnienie znaczenia poszczególnych wartości oraz pokazanie, w jaki sposób mogą one zostać przełożone na konkretne decyzje projektowe, modele zarządzania oraz codzienne praktyki związane z użytkowaniem szlaku. Opisane wartości wskazują, jak turystyka wodna może stać się narzędziem wzmacniania lokalnych ekosystemów, relacji społecznych i dobrostanu jednostek, a nie jedynie formą rekreacji czy produktu turystycznego. W tej części raportu wartości stanowią punkt wyjścia do identyfikacji i omówienia powiązanych z nimi trendów (długofalowych zmian), ich znaczenia dla rozwoju turystyki wodnej oraz obszarów nadrzecznych, a także do przedstawienia konkretnych rozwiązań projektowych, organizacyjnych i zarządczych wynikających z przyjętych założeń.

REZYLIENCJA

Rezyliencja stanowi jedną z kluczowych wartości leżących u podstaw koncepcji szlaku Pisa-Narew. Rozumiana jest jako zdolność ludzi, społeczności, instytucji oraz całych ekosystemów do funkcjonowania, adaptacji i dalszego rozwoju w warunkach narastającej niepewności i kryzysów. W ujęciu środowiskowym oznacza umiejętność reagowania na skutki zmian klimatu, w tym na coraz częstsze i intensywniejsze zjawiska ekstremalne, takie jak susze, gwałtowne opady czy wahania poziomu wód. Rezyliencja obejmuje także zdolność ekosystemów

do regeneracji mimo presji wynikającej z degradacji środowiska, zanieczyszczeń oraz przekształceń krajobrazu, przy jednoczesnym zachowaniu ich kluczowych funkcji przyrodniczych i społecznych. W wymiarze społecznym rezyliencja odnosi się do kształtowania kompetencji i mechanizmów umożliwiających jednostkom i wspólnotom radzenie sobie z kryzysami ekonomicznymi, zdrowotnymi, klimatycznymi czy geopolitycznymi. Obejmuje zarówno odporność psychiczną i emocjonalną, jak i zdolność do współpracy, solidarności oraz samoorganizacji w sytuacjach wymagających wspólnego działania. W tym sensie rezyliencja oznacza również budowanie poczucia sprawczości, bezpieczeństwa i zaufania, które pozwalają społecznościom szybciej powracać do równowagi i wprowadzać trwałe zmiany wzmacniające ich odporność w przyszłości. Rezyliencja jako wartości przesuwają punkt ciężkości z działań interwencyjnych na proaktywne, długofalowe myślenie o rozwoju. Wskazuje na potrzebę projektowania systemów elastycznych, zdolnych do adaptacji i uczenia się, które nie tylko przetrwają kryzysy, ale będą potrafiły rozwijać się w ich obliczu.

W kontekście projektu Pisa-Narew znaczenie rezyliencji ma charakter fundamentalny. Szlak opiera się na rzekach i krajobrazach szczególnie wrażliwych na skutki zmian klimatu, co sprawia, że jego projektowanie i funkcjonowanie musi uwzględniać wzmacnianie odporności hydrologicznej i ekologicznej obszarów nadrzecznych. Budowanie odporności oznacza w tym przypadku tworzenie takiej infrastruktury wodnej i turystycznej oraz rozwiązań społecznych, które nie tylko umożliwiają korzystanie ze szlaku i przyciągają użytkowników, lecz jednocześnie chronią przyrodę, wspierają lokalne społeczności i minimalizują skutki przyszłych zagrożeń.

Równolegle organizacja szlaku stwarza potencjał do wzmacniania rezyliencji społecznej poprzez rozwijanie lokalnych kompetencji, współpracy mieszkańców oraz budowanie sieci wsparcia wokół wspólnego zasobu, jakim jest rzeka. W tym ujęciu rezyliencja staje się ramą myślenia o zrównoważonym rozwoju całego szlaku, łączącą aspekty środowiskowe, społeczne i funkcjonalne. W praktyce oznacza to projektowanie infrastruktury, takiej jak przystanie, miejsca odpoczynku, pomosty czy punkty widokowe, w sposób uwzględniający wahania poziomu wód, występowanie ekstremalnych zjawisk pogodowych oraz sezonową zmienność ruchu turystycznego. W dłuższej perspektywie szlak Pisa-Narew może stać się przykładem tego, w jaki sposób infrastruktura turystyczna, przyrodnicza i społeczna, projektowana w oparciu o wartość rezyliencji, przyczynia się do budowania odporności zarówno ekosystemów, jak i lokalnych wspólnot wobec narastających wyzwań klimatycznych i społecznych.

Rozwiązania na rzecz rezyliencji

Rezyliencja znajduje praktyczne zastosowanie w projektach związanych z turystyką wodną, szczególnie w tak wrażliwych ekosystemach jak rzeki Pisa i Narew. Budowanie odporności w tym przypadku oznacza tworzenie takiej infrastruktury wodnej, turystycznej oraz rozwiązań społecznych, które nie tylko przyciągną użytkowników, ale równocześnie będą chronić przyrodę, wspierać lokalne społeczności i minimalizować skutki przyszłych zagrożeń takich, jak powódzie, susze czy degradacja terenów nadrzecznych. W projekcie Pisa-Narew rezyliencja może stać się ramą myślenia o zrównoważonym rozwoju całego szlaku. W praktyce oznacza to projektowanie infrastruktury (przystanie, miejsca odpoczynku, pomosty, punkty widokowe) tak, by była odporna na wahania poziomu wód, pojawianie się ekstremalnych zjawisk pogodowych oraz sezonową zmienność ruchu turystycznego.

Rezyliencja infrastruktury wodnej i turystycznej

Na szlaku Pisa-Narew można wdrożyć **modułowe, adaptacyjne przystanie i pomosty pływające**, które dostosowują się do wahań poziomu wody (susze, wezbrania). Takie rozwiązania zmniejszają koszty napraw po ekstremalnych zjawiskach i pozwalają utrzymać funkcjonalność szlaku przez większą część sezonu. Uzupełnieniem mogą być **mobilne punkty biwakowe i odpoczynku** – lekkie, łatwo demontowalne konstrukcje, które można czasowo przenieść lub wyłączyć z użytkowania. Równolegle warto projektować infrastrukturę w logice „mniej znaczy więcej”: ograniczać utwardzenia, stosować naturalne nawierzchnie przepuszczalne oraz lokalne materiały, które lepiej znoszą zmienne warunki pogodowe i wpisują się w krajobraz dolin rzecznych.

Ideę rezyliencji wyraża również stosowanie rozwiązań opartych na naturze (*nature-based solutions*), np. wykonywanie naturalnych umocnień brzegów zamiast rozwiązań z wykorzystaniem stali i betonu, tworzenie łąk zalewowych, buforów roślinnych czy małej retencji, które wzmacniają zdolność rzek do samoregulacji i jednocześnie zwiększają bezpieczeństwo terenów przyległych. Takim działaniem może być program **renaturyzacji wybranych odcinków brzegów** – zastępowanie betonowych umocnień pasami roślinności, wikliną, faszyną i naturalnymi progami spowalniającymi nurt. Takie odcinki pełniłyby jednocześnie funkcję edukacyjną, stanowiłyby „żywe laboratoria rzeki”, pokazujące, jak działa naturalna ochrona przeciwpowodziowa. Dodatkowo można tworzyć **łąki zalewowe i strefy buforowe** w porozumieniu z właścicielami gruntów, jako element systemu małej retencji. W ten sposób szlak Pisa-Narew staje

się częścią krajobrazu, który *absorbuje* wodę zamiast z nią walczyć, zwiększając bezpieczeństwo okolicznych miejscowości i wpływając na zwiększanie bioróżnorodności.

Z perspektywy rezyliencji społecznej projekt może stać się impulsem do wzmocnienia lokalnych społeczności poprzez stworzenie nowych miejsc spotkań, aktywizację mieszkańców, rozwój usług lokalnych i ekoturystycznych, edukację wodną i przyrodniczą, a także budowanie silniejszej relacji z rzeką jako wspólnym dobrem.

Rezyliencja społeczna i lokalna sprawczość

Wymiernym działaniem byłoby powołanie **lokalnych strażników rzeki** – sieci przeszkolonych mieszkańców, przewodników, aktywistów, kajakarzy i wędkarzy, którzy monitorują stan rzeki, reagują na zagrożenia (np. zatory, zanieczyszczenia) i przekazują informacje odpowiednim służbom oraz administracji (PG Wody Polskie). To niskokosztowe rozwiązanie, które wzmacnia poczucie współodpowiedzialności i skraca czas reakcji w sytuacjach kryzysowych. Równolegle można rozwijać **programy edukacji wodnej i klimatycznej**: warsztaty bezpieczeństwa na wodzie, szkolenia z reagowania na ekstremalne zjawiska pogodowe, zajęcia dla szkół i turystów na temat funkcjonowania rzek jako ekosystemów. Wiedza staje się tu elementem infrastruktury odpornościowej.

Rezyliencja gospodarka lokalna wokół szlaku

Szlak może stać się sposobem **dywersyfikacji lokalnych dochodów**, np. poprzez wspieranie sezonowych mikrouslug: oferta lokalnych przewodników i instruktorów, organizacja warsztatów przyrodniczych, wypraw edukacyjnych czy oferta turystyki „slow”. Dzięki nim lokalna gospodarka nie opiera się wyłącznie na jednym typie ruchu turystycznego ani jednym sezonie.

Dobrym rozwiązaniem jest też **łączenie turystyki z regeneracją**, np. pobyty wolontariackie (sprzątanie rzek, nasadzenia, monitoring przyrody), które przyciągają nowy typ użytkowników i wzmacniają relację człowieka z miejscem.

Zarządzanie szlakiem jako systemem adaptacyjnym

Rezyliencja oznacza również **stałe uczenie się**. Można wdrożyć prosty system monitoringu: obserwację natężenia ruchu, stanu infrastruktury, zmian hydrologicznych i reakcji społecznych. Łatwo dostępne dane mogą być wykorzystywane do elastycznego zarządzania, tj.

czasowego zamykania odcinków, zmiany tras, przesuwania wydarzeń lub niezbędnej ingerencji w infrastrukturę. Szlak Pisa-Narew nie byłby wtedy „skończonym projektem”, lecz **żywym systemem**, który reaguje na zmiany klimatu, środowiska oraz na potrzeby ludzi.

*

Te propozycje pokazują, że rezyliencja na szlaku Pisa-Narew nie polega na budowaniu „więcej i trwalej”, lecz na **projektowaniu mądrzej, bardziej elastycznie i przy współudziale wielu interesariuszy**. Szlak staje się wówczas nie tylko atrakcyjną trasą rekreacyjną, ale angażującym **sposobem adaptacji do zmian klimatu**, platformą wzmacniania wspólnot lokalnych i modelem turystyki, chroniącej swoje podstawy istnienia.

CYRKULARNOŚĆ

Rezyliencja, tworząc ramę myślenia o rozwoju, sprzyjającym długofalowej równowadze i odporności systemów, łączy się z praktykami modelu **gospodarki cyrkularnej**, opartym na idei maksymalnego wykorzystywania dostępnych zasobów, minimalizacji wytwarzanych odpadów oraz zamykaniu obiegów materiałów, energii i wody. W przeciwieństwie do modelu liniowego „weź–wyprodukuj–zużyj–wyrzuć”, zakłada ona projektowanie rozwiązań w taki sposób, aby mogły być jak najdłużej użytkowane, naprawiane, modernizowane, ponownie wykorzystywane, lub – w ostateczności – poddawane recyklingowi. To zmiana wynikająca z narastających wyzwań związanych z kurczeniem się zasobów naturalnych, kryzysem klimatycznym oraz rosnącymi kosztami energii i surowców. Gospodarka cyrkularna pozwala ograniczać zużycie materiałów, emisję CO₂ i ilość odpadów, jednocześnie wzmacniając odporność lokalnych i regionalnych systemów gospodarczych. Jej rosnący, lokalny i społecznościowy wymiar wpisuje się w specyfikę małych miejscowości, gdzie cyrkularność łączy się z tradycyjnymi praktykami ponownego użycia i samowystarczalności oraz nowymi formami współpracy, takimi jak spółdzielnie energetyczne, kooperatywy żywnościowe czy warsztaty naprawcze. W tym sensie gospodarka obiegu zamkniętego staje się fundamentem zrównoważonego rozwoju, łącząc ochronę środowiska, innowacje, lokalną przedsiębiorczość i odpowiedzialną konsumpcję.

W kontekście projektu Pisa-Narew wdrażanie rozwiązań gospodarki cyrkularnej wskazuje możliwość rozwijania turystyki wodnej w sposób oszczędny zasobowo, odporny i przyjazny wrażliwym ekosystemom dolin rzecznych. Rzeki Pisa i Narew oraz ich otoczenie wymagają rozwiązań, które minimalizują presję środowiskową, ograniczają ilość odpadów i jednocześnie

wzmacniają lokalną gospodarkę. Cyrkularność może przejawiać się w projektowaniu infrastruktury szlaku, takiej jak przystanie, pomosty, miejsca odpoczynku czy punkty widokowe, z myślą o trwałości, modułowości, możliwości naprawy i ponownego wykorzystania, a także odporności na wahania poziomu wód, ekstremalne zjawiska pogodowe i sezonowość ruchu turystycznego. Podejście cyrkularne wzmacnia jednocześnie rezyliencję społeczną i gospodarczą regionu poprzez rozwój lokalnych obiegów ekonomicznych. Usługi gastronomiczne i noclegowe oparte na lokalnych zasobach, produktach, krótkich łańcuchach dostaw, ograniczaniu plastiku, kompostowaniu bioodpadów oraz efektywnym gospodarowaniu wodą i energią sprawiają, że wartość generowana przez turystykę pozostaje w regionie, a presja na środowisko rzeczno-krajobrazowe ulega ograniczeniu. Istotnym elementem tej wartości jest również wymiar edukacyjny – szlak może promować postawy cyrkularne poprzez oznakowanie, działania informacyjne i warsztaty, które pokazują, jak funkcjonują obiegi wody, energii i materii zarówno w przyrodzie, jak i w lokalnej gospodarce.

W efekcie rezyliencja wsparta zasadami gospodarki cyrkularnej pozwala traktować projekt Pisa-Narew nie tylko jako atrakcyjną trasę rekreacyjną, lecz jako przykład nowoczesnego, zrównoważonego i odpornego modelu zarządzania turystyką wodną. Model ten łączy ochronę rzek i krajobrazu, rozwój lokalny oraz długofalową zdolność regionu do adaptacji wobec wyzwań środowiskowych, społecznych i gospodarczych.

Rozwiązania na rzecz cyrkularności

Cyrkularność może stać się jednym z filarów projektu *Pisa-Narew: szlak aktywnej turystyki wodnej*, nadając mu spójny, nowoczesny i odpowiedzialny charakter. W tym ujęciu szlak funkcjonuje jako system powiązanych ze sobą działań, w których zasoby, takie jak: woda, infrastruktura, sprzęt, energia i lokalna praca są wykorzystywane w sposób oszczędny, długofalowy i przemyślany na każdym etapie życia - od powstania do finalnego przekształcenia w surowiec lub inną formę cyrkularnego wykorzystania.

<https://www.nathab.com/zero-waste-adventure-travel/zero-waste-travel-tips>

Szlak jako system współdzielonych zasobów

Szlak Pisa-Narew może funkcjonować jak **wspólny system zasobów**. W praktyce oznacza to: wspólną pulę kajaków, SUP-ów i kamizelek, centralny system serwisowania i napraw,

współdzielenie sprzętu między operatorami w różnych miejscowościach. Zmniejsza to koszty, ogranicza produkcję nowego sprzętu i **wzmacnia współpracę zamiast konkurencji**.

„Drugie życie sprzętu” jako element krajobrazu

Zużyte kajaki, wiosła i inny sprzęt nie muszą znikać z obiegu. Mogą stać się ławkami, donicami, osłonami wiatru; pełnić funkcję elementów orientacyjnych; opowiadać historię szlaku i jego użytkowników. Takie rozwiązania są **widocznym znakiem cyrkularności**, zrozumiałym bez długich wyjaśnień.

Modułowa, sezonowa infrastruktura nadrzeczna

Cyrkularność dotyczy również infrastruktury. Przystanie, pomosty i miejsca postoju mogą być projektowane w **sposób modułowy**, z naturalnych lub odzyskanych materiałów, tak aby dało się je **łatwo naprawiać, przestawiać lub demontować** bez trwałej ingerencji w krajobraz dolin rzecznych. Można i warto w tym celu wykorzystywać lokalne materiały. Pozwala to ograniczyć ingerencję w przyrodę, reagować na zmiany poziomu wód, dostosowywać skalę infrastruktury do realnego popytu.

Cyrkularne podejście do wody i odpadów

Na poziomie codziennego użytkowania warto informować o dostępnych punktach uzupełniania wody pitnej, zalecanych butelkach i naczyniach wielorazowego użytku, lokalnych kompostownikach bioodpadów, naturalnych rozwiązaniach retencyjnych i filtracyjnych. Takie działania ograniczają presję na rzekę i **uczą odpowiedzialności przez praktykę**, nie przez zakazy.

Turysta jako uczestnik obiegu, nie konsument

Ważne jest włączanie turystów w logikę cyrkularną m.in. poprzez systemy zwracania sprzętu, jasne zasady korzystania z zasobów, proste komunikaty o „drugim życiu” rzeczy, dbałości organizatorów o minimalizowanie zużywanych rzeczy i ilości odpadów. Turysta zaczyna rozumieć, że **jego indywidualne decyzje mają znaczenie** dla całego systemu. Staje się on współuczestnikiem ochrony środowiska, a nie jedynie konsumentem atrakcji.

Cyrkularność jako opowieść edukacyjna szlaku

Całość dopełnia wymiar edukacyjny. Szlak Pisa-Narew może stać się **przestrzenią opowieści o obiegach**: wody, materii, energii i lokalnej pracy. Poprzez działania informacyjne, warsztaty terenowe czy tematyczne spływy kajakowe projekt pokazuje, że rzeka jest częścią większego systemu, a odpowiedzialna turystyka może wspierać jego równowagę.

*

Rozwiązania cyrkularne ograniczają presję na środowisko; obniżają koszty funkcjonowania szlaku; wzmacniają lokalną współpracę; budują świadomą relację turysty z rzeką; tworzą nowoczesną, odpowiedzialną tożsamość i markę szlaku Pisa-Narw, promują alternatywne formy turystyki. Szlak przestaje być jednorazowym produktem turystycznym, a staje się **żywym systemem obiegu zasobów**, który uczy, jak korzystać z rzeki, nie zużywając jej.

Rozwiązania skorelowane z odnawialnymi źródłami energii

Lokalne wspólnoty energetyczne jako zaplecze szlaku

Tworzenia **lokalnych klastrów energetycznych** wzdłuż rzeki, skupiających gospodarstwa, wypożyczalnie sprzętu wodnego, agroturystyki i inne dostępne obiekty i jednostki samorządu. Takie klastry mogłyby wspólnie inwestować w niewielkie instalacje OZE – fotowoltaikę, małe biogazownie rolnicze lub hybrydowe systemy PV + magazyny energii, które zasilatyby przystanie kajakowe, punkty informacji turystycznej, oświetlenie szlaku i sezonowe zaplecze gastronomiczne. Energia produkowana lokalnie obniżałaby koszty działalności i stabilizowała funkcjonowanie usług nawet w okresach wysokich cen prądu lub przeciążeń sieci. Dzięki temu energia przestaje być kosztem zewnętrznym, a staje się **lokalnym bezemisyjnym zasobem rozwojowym**.

Ekologiczne przystanie i punkty postoju zasilane lokalnie

Tworzenie **energetycznie samowystarczalnych przystani i miejsc postoju**, wyposażonych w panele PV, magazyny energii i stacje ładowania. Takie punkty mogłyby obsługiwać kajaki i łodzie z napędem elektrycznym, rowery elektryczne czy sprzęt turystyczny, budując nowy, niskoemisyjny standard poruszania się po szlaku. Przystań staje się wtedy nie tylko miejscem technicznym, ale symbolem nowoczesnej, odpowiedzialnej turystyki wodnej. Takie miejsca są jednocześnie funkcjonalne, edukacyjne i symboliczne, tzn. pokazują, że **turystyka może działać w rytmie natury**.

https://www.anernstore.com/blogs/off-grid-solar-solutions/2025-off-grid-tourism-energy-trends-ia?srsltid=AfmBOopcjW_w4L-4bVjXrpjU_UM7pgpYmao9M22HgBKtS4kVMzs1VYCp

Szczególnym walorem poznawczym może być turystyka i podróżowanie w warunkach off-grid, dające możliwość zdobywania nowych doświadczeń bez dostępu do źródeł energii, urządzeń wykorzystywanych na co dzień.

<https://roadbook.com/travel/rise-of-off-grid-adventure-travel/>

Elektryczna mobilność wodna i lądowa „na lokalnej energii”

Włączenie OZE w **lokalną przedsiębiorczość sezonową**. Stałe i przewidywalne koszty energii ułatwiają prowadzenie małych kuchni plenerowych, mobilnych kawiarni, punktów serwisowych czy noclegów. W praktyce oznacza to większą odwagę w testowaniu nowych pomysłów biznesowych przez mieszkańców, bez ryzyka, że wysokie rachunki za energię zniwelują zysk krótkiego sezonu turystycznego. Kluczowe jest podkreślenie, że energia pochodzi **z lokalnych źródeł**, a nie z “anonimowej” sieci. To wzmacnia narrację o samowystarczalności i odpowiedzialności.

<https://blog.myeoescape.co.uk/posts/sustainability-in-every-detail-the-inspiring-story-of-off-grid-travel-s-eco-stays>

Edukacja klimatyczna prowadzona przez mieszkańców

Przystanie i punkty postoju mogą pełnić funkcję mikrocentrów wiedzy, mogą pokazywać, skąd pochodzi energia, jak działa magazyn, ile CO₂ udało się zaoszczędzić. Takie działania budują kompetencje lokalne, ale też wzmacniają narrację szlaku jako miejsca, które uczy odpowiedzialnego korzystania z zasobów.

OZE jako element odporności na kryzysy klimatyczne

Lokalne źródła energii pozwalają szybciej reagować na ekstremalne zjawiska pogodowe: zasilają systemy monitoringu poziomu wody, oświetlenie ewakuacyjne, punkty bezpieczeństwa czy komunikację kryzysową. Dzięki temu szlak staje się elementem infrastruktury odpornej, a nie podatnej na przerwy w dostawach energii.

Współzarządzanie energią jako szkoła rezyliencji

W dłuższej perspektywie projekt Pisa-Narew może stać się **platformą współzarządzania energią**, na której mieszkańcy, przedsiębiorcy i samorządy wspólnie planują inwestycje, uczą się zarządzania zasobami i budują poczucie sprawczości. To zmienia podejście, energia przestaje być zewnętrznym kosztem, a staje się wspólnym zasobem, dobrem i narzędziem rozwoju. To także kompetencje, które przekładają się na inne obszary zarządzania szlakiem.

OZE jako wyróżnik marki Pisa-Narew

Warto spiąć działania energetyczne w **czytelną narrację marki**, np. „Szlak zasilany lokalną energią”, „Rzeka i energia w obiegu zamkniętym”. To wzmacnia wizerunek nowoczesnego, odpowiedzialnego projektu i przyciąga turystów świadomych ekologicznie.

*

Dzięki takim rozwiązaniom OZE jest nie tylko rozwiązaniem technologicznym, staje się **fundamentem funkcjonowania szlaku** - wzmacnia lokalną gospodarkę, obniża koszty, zwiększa odporność na kryzysy klimatyczne i sprawia, że mieszkańcy realnie identyfikują się z projektem. W efekcie szlak zyskuje trwałość, stabilność i autentyczne, lokalne zakorzenienie.

REGENERATYWNOŚĆ

Regeneratywność stanowi fundamentalną wartość koncepcji szlaku Pisa-Narew i jednocześnie podstawę budowania jego rezyliencji. Podczas gdy rezyliencja koncentruje się na odporności i zdolności reagowania na zmiany, regeneratywność przesuwa punkt ciężkości dalej: ku aktywnemu wzmacnianiu potencjału ekosystemów i wspólnot, tak aby z czasem stawały się silniejsze, bardziej stabilne i lepiej przygotowane na przyszłe wyzwania. W tym sensie regeneratywność nie tylko wspiera rezyliencję, lecz stanowi jej warunek i długofalowy fundament.

W wymiarze środowiskowym regeneratywność odnosi się do odbudowy i wzmacniania naturalnych procesów zachodzących w dolinach rzek Pisa i Narew. Szlak, funkcjonujący w obrębie ekosystemów szczególnie wrażliwych na skutki zmian klimatu, może wspierać ich rezyliencję poprzez działania regeneratywne, takie jak wzmacnianie naturalnej retencji, odtwarzanie siedlisk nadrzecznych, poprawa jakości wód oraz ochrona bioróżnorodności. Zamiast neutralizować negatywne skutki presji turystycznej, podejście regeneratywne zakłada projektowanie infrastruktury i działań w sposób, który współpracuje z dynamiką rzeki i procesami przyrodniczymi. Dzięki temu ekosystemy nie tylko lepiej radzą sobie z suszami, powodzią czy wahaniami poziomu wód, lecz stopniowo odzyskują zdolność do samoregulacji i odnowy.

Regeneratywność społeczna stanowi równoległy i równie istotny wymiar budowania rezyliencji szlaku. Oznacza ona wzmacnianie lokalnych wspólnot poprzez współtworzenie, rozwijanie kompetencji, budowanie zaufania oraz poczucia odpowiedzialności za wspólny zasób, jakim jest rzeka. Szlak Pisa-Narew projektowany jest jako proces społeczny, w którym mieszkańcy nie są jedynie odbiorcami efektów inwestycji, lecz jej współautorami i współopiekunami. Takie podejście sprzyja budowaniu więzi społecznych, wzmacnianiu lokalnej tożsamości oraz zdolności do samoorganizacji w sytuacjach kryzysowych.

Istotnym elementem regeneratywności społecznej jest również wpływ szlaku na dobrostan jednostek. Kontakt z wodą, krajobrazem dolin rzecznych, ciszą i rytmem przyrody sprzyja regeneracji psychicznej i fizycznej, redukcji stresu oraz odbudowie relacji człowieka z

naturą. W tym sensie regeneratywność obejmuje nie tylko poziom systemowy i wspólnotowy, lecz także indywidualny, odpowiadając na rosnące potrzeby związane z jakością życia i zdrowiem psychicznym.

W długiej perspektywie połączenie regeneratywności i rezyliencji sprawia, że szlak Pisa-Narew funkcjonuje jako zintegrowany system wzajemnych korzyści. Regeneracja ekosystemów wzmacnia ich odporność na zmiany klimatyczne, a zaangażowane i świadome społeczności lokalne stają się kluczowym czynnikiem trwałości projektu. Szlak przestaje być wyłącznie infrastrukturą turystyczną, a staje się żywą przestrzenią odnowy, tj. miejscem, w którym działania podejmowane dziś budują zdolność środowiska i ludzi do radzenia sobie z wyzwaniami przyszłości.

Regeneratywność środowiskowa, będąca fundamentem rezyliencji ekosystemów do-
linnych, nie może być realizowana bez świadomego **wzmacniania bioróżnorodności**. To właśnie bioróżnorodność, rozumiana jako bogactwo gatunków, siedlisk i relacji między nimi, decyduje o zdolności ekosystemów rzecznych do samoregulacji, adaptacji i odbudowy. Im bardziej zróżnicowany i spójny jest ekosystem, tym większa jego odporność na presje wynikające ze zmian klimatu, przekształceń krajobrazu czy użytkowania turystycznego.

W kontekście szlaku Pisa-Narew wspieranie bioróżnorodności staje się kluczowym środowiskowym aspektem podejścia regeneratywnego. Działania na rzecz odbudowy i ochrony siedlisk nadrzecznych, zachowania naturalnej dynamiki rzek, ciągłości korytarzy ekologicznych oraz ograniczania fragmentacji krajobrazu bezpośrednio wzmacniają zdolność ekosystemów do regeneracji. Bioróżnorodność jest tu warunkiem trwałego funkcjonowania całego systemu rzeczного, od którego zależy jakość wód, stabilność procesów hydrologicznych oraz dobrostan ludzi korzystających z rzeki i jej otoczenia. Wspieranie bioróżnorodności staje się więc naturalnym rozwinięciem logiki regeneratywnej, konkretnym obszarem działań, poprzez który idea regeneracji środowiskowej znajduje swoje praktyczne zastosowanie w projektowaniu i funkcjonowaniu szlaku.

Rozwiązania na rzecz bioróżnorodności

Bioróżnorodność staje się dziś atrakcyjnym elementem oferty turystycznej. Pisa i Narew są unikatowymi rzekami nizinno-bagiennymi o wysokiej wartości przyrodniczej, dlatego ich ochrona nie tylko zwiększa odporność ekosystemu, ale także podnosi prestiż i jakość szlaku jako „turystyki blisko natury”. Projekt może stać się modelowym przykładem szlaku,

który łączy rozwój turystyki z aktywną ochroną przyrody, tworząc nowy standard zarządzania przestrzeniami wodnymi w Polsce. Dzięki temu szlak Pisa-Narew może być nie tylko miejscem rekreacji, lecz także narzędziem budowania świadomości ekologicznej, wspierania lokalnych społeczności i wzmacniania odporności całego obszaru na zmiany klimatyczne i środowiskowe.

Bioróżnorodność jako „infrastruktura doświadczeń”, a nie tylko jako tło

Bioróżnorodność może stać się elementem oferty turystycznej, a nie jedynie chronionego zasobu. W praktyce oznacza to możliwość stworzenia wzdłuż Pisy i Narwi **odcinków tematycznych** – miejsc, gdzie naturalne procesy (rozlewiska, starorzecza, sukcesja roślin, obecność ptaków) są celowo eksponowane i objaśniane. Nie przez ciężką infrastrukturę, lecz przez minimalistyczne formy: punkty obserwacyjne, kładki, platformy ciszy, miejsca zatrzymania się. Takie odcinki mogłyby funkcjonować jako **„żywe ekspozycje przyrody”**, w których turysta doświadcza zróżnicowania i dynamiki rzeki, a nie tylko ją ogląda.

<https://www.umichalika.com.pl/spacer-w-chmurach-najbardziej-niezwykłe-punkty-widokowe-w-polsce>

Obserwacja przyrody jako pełnoprawna aktywność szlaku

Rozwinięcie **programu turystyki obserwacyjnej**, zwłaszcza: birdwatchingu, obserwacji owadów zapylających, nocnej przyrody (nietoperze, dźwięki bagien), zmian sezonowych w krajobrazie. Na wybranych fragmentach szlaku można stworzyć **mikrohuby obserwacyjne**, czyli miejsca prowadzone przez lokalnych przewodników, ornitologów-amatorów, edukatorów, gdzie kajakarze i rowerzyści mogą przystanąć, by doświadczyć lasu jako naturalnego sojusznika rzeki: miejsca ważnego dla bobrów, czapli, zimorodków czy wielu gatunków nietoperzy. Daje to nową formę pracy lokalnej i przyciąga turystów, którzy szukają ciszy, uważności i wiedzy, a nie masowej rozrywki.

Odtwarzanie siedlisk jako element narracji turystycznej

Projekt Pisa-Narew może łączyć turystykę z **aktywną ochroną przyrody**. Konkretnie działanie to wyznaczenie fragmentów, gdzie odtwarzane są starorzecza, przywracane są tereny podmokłe, tworzone są strefy buforowe dla ptaków i płazów.

Kluczowe jest to, aby te działania były **widoczne i wytłumaczone**. Turysta nie tylko korzysta z krajobrazu, ale rozumie, że bierze udział w miejscu, które się regeneruje. To buduje prestiż szlaku jako **modelowego przykładu połączenia rekreacji i ochrony**.

Bioróżnorodność jako narzędzie edukacji i lokalnej dumy

Szlak może pełnić funkcję **otwartej szkoły ekologii**, poprzez krótkie ścieżki edukacyjne, warsztaty terenowe dla szkół i rodzin, programy „poznaj swoją rzekę” dla mieszkańców. Dzięki temu lokalne społeczności przestają postrzegać ochronę przyrody jako zewnętrzny zakaz, a zaczynają ją traktować jako **atut miejsca i źródło tożsamości**. To ważny element społecznej rezyliencji.

Monitoring i adaptacyjne zarządzanie

Aby bioróżnorodność realnie wzmacniała rezyliencję, warto wdrożyć prosty monitoring przyrodniczy (ptaki, rośliny, jakość wody), udział wolontariuszy i mieszkańców w zbieraniu danych, elastyczne zarządzanie ruchem turystycznym w zależności od sezonów przyrodniczych. Szlak staje się wtedy **systemem uczącym się**, reagującym na zmiany środowiskowe i klimatyczne.

*

W takim ujęciu bioróżnorodność na szlaku Pisa-Narew podnosi jakość i prestiż oferty turystycznej, wzmacnia odporność ekosystemów dolin rzecznych, buduje nową relację człowieka z rzeką, tworzy realne korzyści dla lokalnych społeczności. Szlak staje się **modelem nowoczesnego zarządzania rzeką**, w którym ochrona przyrody, edukacja i turystyka wzajemnie się wzmacniają.

Regeneracja środowiskowa, rozumiana jako odbudowa naturalnych procesów i wzmacnianie zdolności ekosystemów do samoodnowy, nie ogranicza się wyłącznie do obszarów bezpośrednio związanych z korytem rzeki i terenami nadrzecznymi. Jej skuteczność zależy od sposobu użytkowania całego krajobrazu zlewni, w tym obszarów rolnych, które w bezpośredni sposób wpływają na jakość wód, stabilność i stan gleb, retencję oraz bioróżnorodność dolin rzecznych. W tym kontekście kluczowym środowiskowym i społeczno-gospodarczym wymiarem podejścia regeneratywnego staje się **zrównoważone i regeneratywne rolnictwo**.

Zrównoważone rolnictwo dąży do ograniczania negatywnego wpływu produkcji rolnej na środowisko poprzez zmniejszanie zużycia wody, ochronę gleb przed erozją oraz redukcję chemicznych środków ochrony roślin i nawozów. Rozwiązania takie jak ekologiczne metody uprawy, agroleśnictwo czy kontrolowane nawodnienia pozwalają na bardziej odpowiedzialne użytkowanie ziemi, z poszanowaniem jej długofalowej produktywności i roli w krajobrazie. Regeneratywne rolnictwo idzie o krok dalej, koncentrując się na aktywnej odbudowie tego, co zostało zdegradowane. Przywracanie próchnicy, odbudowa życia mikrobiologicznego gleby,

zatrzymywanie wody w krajobrazie oraz zwiększanie bioróżnorodności prowadzą do tworzenia bardziej stabilnych i odpornych ekosystemów rolnych.

Takie podejście oznacza zmianę w sposobie myślenia o produkcji żywności – odejście od modelu nastawionego na krótkoterminową wydajność na rzecz systemu, który dba o zdrowie gleby, wodę, klimat, bioróżnorodność oraz lokalne społeczności. Ziemia przestaje być traktowana wyłącznie jako zasób produkcyjny, a zaczyna być postrzegana jako żywy ekosystem, zdolny do odnowy i wzmacniania swojej funkcji, jeśli jest użytkowany w harmonii z procesami przyrodniczymi. W tym ujęciu rolnik pełni rolę opiekuna krajobrazu, odpowiedzialnego nie tylko za plony, lecz także za długofalową równowagę środowiskową i bezpieczeństwo żywnościowe regionu.

W kontekście szlaku Pisa-Narew zrównoważone i regeneratywne rolnictwo nabiera szczególnego znaczenia. Obszary nadrzeczne oraz ich zaplecze rolnicze są wyjątkowo wrażliwe na skutki zmian klimatu, erozję gleb, spływy zanieczyszczeń i nadmierną eksploatację terenu. Intensywne, „przemysłowe” formy rolnictwa często prowadzą do degradacji gleb, eutrofizacji rzek i zaniku bioróżnorodności, co bezpośrednio wpływa na stan ekosystemów rzecznych, obniża atrakcyjność turystyczną szlaku i pogarsza jakość korzystania z rzeki przez mieszkańców oraz odwiedzających. Włączenie zasad rolnictwa zrównoważonego i regeneratywnego w myślenie o rozwoju obszaru szlaku pozwala traktować krajobraz rolniczy jako integralny element systemu regeneracji – wspierający czystość wód, stabilność hydrologiczną, różnorodność biologiczną oraz długofalową odporność środowiskową i społeczno-gospodarczą regionu.

Synergia rolnictwa i natury

Gospodarstwa wzdłuż rzeki, które stosują praktyki regeneratywne (ograniczenie orki, uprawy okrywowe, buforowe strefy roślinne, agroforestry czy odtwarzanie mokradeł), realnie wpływają na poprawę jakości wód, stabilizację brzegów i zwiększenie naturalnej retencji. Im bardziej gleba jest żywa, bogata w materię organiczną i zdolna zatrzymywać wodę, tym mniej zanieczyszczeń dostaje się do rzeki, a jej poziom i przepływ są bardziej stabilne. Z perspektywy turystyki wodnej oznacza to czystsze rzeki, zdrowsze ekosystemy, więcej dzikiej przyrody oraz stabilniejszą infrastrukturę środowiskową. Dla projektu Pisa-Narew rolnictwo regeneratywne to nie tylko element ochrony, to również nowa forma atrakcji, którą można włączyć w narrację szlaku.

Regeneratywne strefy nadrzeczne jako infrastruktura ochronna szlaku

Najbardziej podstawowym, ale też najważniejszym działaniem w działaniach ochronnych jest **rozszerzanie stref buforowych** między polami a rzeką. Obejmują one pasy roślinności, zatrzymujące spływ nawozów, osadów i ścieki z gospodarstw, zadrzewienia śródpolne i nadrzeczne, małe mokradła i zagłębienia retencyjne. Dla szlaku Pisa-Narew to nie tylko ochrona jakości wód, lecz także **stabilizacja brzegów i kształtowanie krajobrazu**, co bezpośrednio przekłada się na bezpieczeństwo infrastruktury turystycznej i komfort użytkowników rzeki.

Program „Gleba-Rzeka-Człowiek” jako narracja edukacyjna

Stworzenie **wspólnej narracji edukacyjnej**, pokazującej powiązania między praktykami rolniczymi, zdrowiem gleby, jakością wód, bioróżnorodnością doliny rzecznej. Może to przyjąć formę np. krótkich tras edukacyjnych, warsztatów terenowych, oprowadzań organizowanych przez samych rolników. W ten sposób rolnictwo regeneratywne przestaje być „techniką”, a staje się **opowieścią o odporności krajobrazu**, czytelną dla turystów.

Regeneratywne gospodarstwa jako zaplecze alternatywnego żywienia

Rolnictwo regeneratywne naturalnie łączy się z alternatywnymi formami żywienia. Mogą one dostarczać produkty do kuchni nadrzecznych, organizować stoły krajobrazowe na terenie gospodarstw. To wzmacnia lokalną gospodarkę, ogranicza transport i **zamyka obieg żywności w obrębie obszaru rzeki**.

Certyfikacja i widoczność

Warto rozważyć stworzenie **znaku lub programu „Gospodarstwo Przyjazne Rzece Pisa–Narew”**, który identyfikuje praktyki regeneratywne, buduje zaufanie turystów, przeciwdziała greenwashingowi. Taki program może stać się **czytelny mostem między rolnikami, turystami i instytucjami publicznymi**.

*

Rolnictwo regeneratywne chroni rzekę u źródła problemów, wzmacnia krajobraz i bioróżnorodność, podnosi jakość doświadczeń turystycznych, daje realne korzyści lokalnym społecznościom. Może stać się **strategicznym sojusznikiem szlaku**, wspierającym długoterminową odporność regionu i dającym nową jakość turystyki wodnej, zakorzenionej w glebie, wodzie i wspólnocie.

Regeneracja środowiskowa, rozumiana jako odbudowa procesów przyrodniczych i wzmacnianie zdolności krajobrazu do samoodnowy, obejmuje nie tylko rzeki i tereny nad-

rzeczne, lecz także otaczające je kompleksy leśne. **Lasy odgrywają kluczową rolę w funkcjonowaniu całych systemów rzecznych** – regulują obieg wody, stabilizują mikroklimat, chronią glebę przed erozją oraz tworzą warunki sprzyjające bioróżnorodności. W tym sensie podejście regeneratywne do krajobrazu nie może pomijać sposobu, w jaki lasy są postrzegane, zarządzane i udostępniane.

Coraz wyraźniej widoczna jest zmiana w myśleniu o lasach, które przestają być traktowane wyłącznie jako źródło surowca drzewnego, a zaczynają być rozumiane jako złożone, żywe systemy pełniące jednocześnie funkcje ekologiczne, społeczne, gospodarcze i kulturowe. Wielofunkcyjne podejście do gospodarki leśnej zakłada równoważne traktowanie tych ról i świadome łączenie ochrony bioróżnorodności, regulacji klimatu i magazynowania węgla z rekreacją, zdrowiem publicznym, turystyką, edukacją przyrodniczą oraz rozwojem lokalnej gospodarki. Las postrzegany jest tu jako dostarczyciel nie tylko zasobów materialnych, lecz także kluczowych usług ekosystemowych, od których zależy jakość życia ludzi i stabilność środowiska.

Istotnym elementem tego podejścia jest również promowanie **społecznego wymiaru lasów**. Dostępne szlaki, miejsca odpoczynku, edukacja leśna, formy terapii oparte na kontakcie z naturą oraz inicjatywy angażujące mieszkańców w opiekę nad lasami wzmacniają relację człowieka z przyrodą i sprzyjają regeneracji zarówno środowiskowej, jak i społecznej. Lasy stają się przestrzenią współtworzenia, w której interesy użytkowników, mieszkańców, turystów i zarządców spotykają się wokół wspólnego celu, tj. utrzymania lasu zdrowego, różnorodnego i odpornego na zmiany klimatyczne.

W kontekście projektu Pisa-Narew **wielofunkcyjne podejście do lasów** bezpośrednio wspiera logikę regeneracji całego obszaru. Lasy położone w sąsiedztwie rzek chronią brzegi przed erozją, stabilizują warunki hydrologiczne, filtrują wody spływające z terenów rolnych oraz tworzą cenne siedliska dla ptaków i ssaków. Jednocześnie są one przestrzenią rekreacji i wyciszenia, w której użytkownicy szlaku mogą doświadczać ciszy, obserwować przyrodę i odbudowywać relację z krajobrazem. Włączenie idei wielofunkcyjnych lasów do koncepcji szlaku sprzyja upowszechnianiu świadomości, że las nie jest jedynie zasobem do eksploatacji, lecz integralnym elementem systemu regeneracji, mającym znaczenie dla przyrody, lokalnych społeczności, gospodarki oraz długofalowej odporności regionu.

Rozwiązania wykorzystujące wielofunkcyjność lasów

Wzdłuż szlaku Pisa-Narew można świadomie wykorzystać potencjał wielofunkcyjnych lasów, tworząc miejsca, które jednocześnie chronią przyrodę, zwiększają bioróżnorodność i wzbogacają doświadczenia osób korzystających z trasy wodnej.

Lasy jako przestrzeń edukacji „w terenie”

Stworzenie **leśnych punktów edukacyjnych**, ale w formule bardzo lekkiej i nienarzucającej się. Zamiast klasycznych tablic – krótkie kładki, platformy, miejsca zatrzymania się, które pokazują jak las zatrzymuje wodę, jak wpływa na mikroklimat obszaru, jak współdziała z rzeką w czasie suszy i wezbrań. Takie punkty mogą działać jak **otwarte laboratoria przyrody**, dostępne zarówno dla turystów, jak i szkół czy lokalnych mieszkańców.

Leśne strefy kąpeli sensorycznych (nie tylko „spacer”)

Zamiast jednej ścieżki warto stworzyć **kilka typów stref kąpeli leśnych**, projektowanych pod różne potrzeby, np. strefy wyciszenia (cisza, miękkie światło, naturalne zapachy), strefy oddechu i ruchu (polany, otwarcia), strefy uważności (punkty siedzenia, dotyku kory, mchu i innych doświadczeń sensorycznych). Kąpiele leśne można łączyć z lekkimi posiłkami opartymi na ziołach, herbatami leśnymi, stołami krajobrazowymi po sesji.

To **las zaprojektowany pod doświadczenie**, nie tylko udostępniony. Kąpiel leśna staje się tu **elementem infrastruktury zdrowia**.

<https://www.national-geographic.pl/traveler/kierunki/pierwsze-miejsce-na-swiecie-dostepne-na-recepte-wyjazd-do-tego-kraju-ma-dzialac-jak-terapia/>

Połączenie kąpeli leśnych z edukacją ekologiczną

Każda kąpiel leśna może mieć **lekki komponent poznawczy**, np. dlaczego ten las uspokaja? Jaka jest rola grzybów, drzew, wilgoci? Jak las wpływa na wodę w rzece?

To edukacja przez aktywne doświadczanie, nie wykład.

Krótkie „leśne przystanki regeneracyjne” dla kajakarzy

Nowością może być wprowadzenie **15-30-minutowych mikrotras forest bathing** tuż przy rzece, np. krótkie pętle wchodzące w las, miejsca zdejmowania kamizelek, siadania, oddychania, powrót bezpośrednio do rzeki. To rozwiązanie idealnie dopasowane do turystyki wodnej jako forma **regeneracji w trakcie spływu**, a nie jako osobna aktywność.

Certyfikowane odcinki „lasu terapeutycznego” Pisa–Narew

Można pójść krok dalej i wyznaczyć **odcinki lasów spełniające kryteria terapeutyczne**: niski hałas, wysoka bioróżnorodność, odpowiednia struktura drzewostanu, dostępność i bezpieczeństwo, oznaczone ścieżki. Taki odcinek mógłby być promowany jako „Las regeneracyjny Pisa-Narew – przestrzeń zdrowia”. To **podnosi prestiż szlaku** i łączy się z trendem certyfikacji lasów leczniczych.

Programy prowadzone: od wellness do zdrowia społecznego

Warto wyjść poza ofertę „relaksu” i zaprojektować **konkretne programy społeczne**, dedykowane wybranym grupom, np.: kąpiele leśne dla seniorów, programy dla osób wypalonych zawodowo, zajęcia dla młodzieży w kryzysie psychicznym, wsparcie dla opiekunów i osób pracujących w stresie. Las staje się wtedy **narzędziem troski**, wpisując się w ekonomię troski i resyliencję społeczną.

Leśna minimalistyczna architektura – infrastruktura bez ingerencji

Kąpiele leśne wymagają **innej infrastruktury niż turystyka masowa**, np. drewniane podesty do siedzenia, niskie platformy, hamaki naturalne, ścieżki z naturalnych materiałów, brak tablic, brak dodatkowych bodźców wizualnych. To idealne uzupełnienie wielofunkcyjnych lasów – **mało, ale precyzyjnie**.

Sezonowe rytuały las-rzeka

Bardzo ciekawym, unikatowym rozwiązaniem są **sezonowe rytuały regeneracyjne**, np.: wiosenne „otwarcie sezonu rzeki” z kąpielą leśną, letnie poranki ciszy, jesienne sesje spowolnienia, zimowe krótkie spacer regeneracyjne. Buduje to **tożsamość szlaku** i jego rytm zgodny z naturą.

Szkolenie lokalnych przewodników kąpieli leśnych

Zamiast zewnętrznych ekspertów można przeszkolić mieszkańców, leśników, edukatorów, przewodników wodnych. Powstaje **nowa rola lokalna** i nowe miejsca pracy w obszarze zdrowia i turystyki niskonakładowej.

Narracja edukacyjna: las jako złożony system życia, a nie dekoracja

Ważnym elementem jest **spięcie wszystkich działań wspólną narracją**, która pokazuje, że: las chroni wodę, woda wzmacnia las, razem budują odporność miejsca, przestrzeni i regionu. Taka narracja może funkcjonować w formie np. krótkich opowieści terenowych, aplikacji lub map tematycznych (<https://niemapa.pl/niemapy/puszcza-bialowieska/>), oprowadzać

prowadzonych przez lokalnych edukatorów. Las przestaje być wtedy „zielonym tłem”, a staje się **partnerem człowieka i rzeki**.

*

Dodanie wielu nowych propozycji, w tym kąpeli leśnych sprawia, że lasy na szlaku Pisa-Narew: chronią przyrodę, stabilizują krajobraz, **leczą i regenerują ludzi**, wzmacniają odporność psychiczną i społeczną, podnoszą rangę szlaku jako miejsca troski, a nie eksploatacji. Las przestaje być „zielonym zapleczem” rzeki, staje się **aktywną infrastrukturą zdrowia i rezyliencji**, idealnie wpisaną w przyszłościową wizję Pisa-Narew.

HIPERLOKALNOŚĆ

Regeneracja, rozumiana jako odbudowa zdolności środowiska i wspólnot do samoodnowy, nie dokonuje się wyłącznie poprzez działania infrastrukturalne czy przyrodnicze. Jej trwałość zależy w równym stopniu od jakości relacji społecznych, poczucia zakorzenienia oraz więzi ludzi z miejscem, w którym żyją. W tym sensie regeneracja społeczna i kulturowa opiera się na wzmacnianiu tego, co lokalne, bliskie i osadzone w codziennych doświadczeniach mieszkańców. Naturalnym rozwinięciem logiki regeneratywnej staje się więc hiperlokalność jako wartość budującej długofalową odporność wielu lokalnych wspólnot i miejsc.

Hiperlokalność wyrasta z przekonania, że wartościowe życie społeczne, ekonomiczne i środowiskowe kształtuje się przede wszystkim na poziomie najbliższego sąsiedztwa i otoczenia, tj. podwórek, fragmentów rzeki, lokalnych sklepów, małych przedsiębiorstw, sąsiedzkich wydarzeń i inicjatyw opartych na współpracy mieszkańców. W tym ujęciu lokalność staje się świadomą alternatywą wobec masowych, zunifikowanych produktów i doświadczeń, a miejsca znane, oswojone i współtworzone zyskują na znaczeniu jako przestrzenie warte poznania, rozwoju i wsparcia. Hiperlokalność wzmacnia poczucie sprawczości mieszkańców, poprawia jakość życia, buduje silniejsze wspólnoty oraz sprzyja trosce o środowisko, ponieważ decyzje podejmowane blisko miejsca częściej uwzględniają jego specyfikę i ograniczenia.

W kontekście projektu Pisa-Narew hiperlokalność kieruje uwagę na to, co najbardziej autentyczne i zakorzenione w lokalnych społecznościach dolin rzecznych. Oznacza to odejście od postrzegania turystyki jako produktu masowego na rzecz modelu, w którym to miejsca, ludzie i ich codzienność stają się kluczowym zasobem. Rzeka i jej otoczenie zaczynają być traktowane nie tylko jako infrastruktura rekreacyjna, lecz jako żywy ekosystem kulturowy, tworzony

przez lokalne historie, mikroinicjatywy, kompetencje mieszkańców i drobne aktywności, które dla odwiedzających często okazują się cenniejsze niż wielkoskalowe inwestycje.

Rozwiązania hiperlokalne w zakresie produkcji i sprzedaży żywności, partnerstw gastronomicznych, rękodzieła, lokalnej oferty turystycznej i kulturalnej stają się istotnym czynnikiem regeneracji społeczno-gospodarczej regionu. Wsie i małe miejscowości wzdłuż szlaku mogą pełnić rolę przestrzeni twórczych, w których rozwija się lokalna sztuka, teatr, muzyka oraz oddolne wydarzenia kulturalne. Hiperlokalność wzmacnia więź mieszkańców z rzeką i krajobrazem, integruje społeczności oraz sprawia, że rozwój szlaku Pisa-Narew opiera się na tym, co unikalne, niepowtarzalne i zakorzenione w miejscu, a tym samym bardziej trwałe i odporne w długiej perspektywie.

Rozwiązania hiperlokalne

Mozaika mikro-doświadczeń zamiast jednego „produktu szlaku”

Zamiast ujednoliconej oferty, szlak może działać jako **platforma wielu mikro-doświadczeń**, tworzonych i prowadzonych przez mieszkańców. Mogą to być: krótkie spotkania z lokalnymi przewodnikami (1-2 godziny); mikro-degustacje u rolników, rybaków, pszczelarzy; warsztaty rzemieślnicze w skali „dla kilku osób”; eksploracje nieoczywistych miejsc. Każde z takich doświadczeń jest **autorskie, lokalne i niepowtarzalne**, a szlak staje się zbiorem historii, osobowości i osobliwości, doświadczeń i smaków, a nie listą punktów do „zaliczenia”. Turysta staje się gościem w lokalnej rzeczywistości, a nie anonimowym odbiorcą atrakcji.

Lokalni gospodarze jako “ambasadorzy” szlaku

Stworzenie **programu lokalnych gospodarzy Pisa-Narew**: rolników, rzemieślników, przewodników, członkiń i członków kół gospodyń wiejskich, młodych animatorów jako ambasadorów szlaku. Każdy z nich oferuje **jedną formę aktywności**, a szlak zapewnia widoczność, koordynację i podstawowe wsparcie organizacyjne. Dzięki temu turysta **wchodzi w realną relację z ludźmi**, a nie tylko z infrastrukturą. Ponadto projekt ma większą szansę na trwałość, gdyż ludzie wspierają to, co jest „ich”, co powstaje na ich oczach i w czym mają swój udział.

Mikro-opowieści jako podstawowa warstwa narracji

Zamiast jednej, oficjalnej historii szlaku, warto rozwijać **sieć mikro-opowieści**, np. historie dawnych zwyczajów wodniackich; lokalne nazwy zakoli, starorzeczy, przepraw; rodzinne opowieści związane z rzeką. Mogą one funkcjonować w formie krótkich opisów w terenie,

opowieści audio, rozmów prowadzonych na żywo. To buduje **poczucie odkrywania i zanurzenia w miejscu**, a nie konsumowania atrakcji.

Współtworzenie zamiast „wdrażania projektu”

Ważne jest to, by projekt szlaku nie był narzucony, powstawał „na oczach” i z udziałem mieszkańców, był otwarty na ich pomysły, dopasowany do ich możliwości i powstawał z ich pomysłów. Idea ta mogłaby być realizowana m.in. poprzez otwarte nabory mikro-inicjatyw, pilotaże bez długich procedur, możliwość dołączania i wycofywania się. To sprawia, że ludzie **bronią i wspierają projekt**, bo czują się jego współautorami.

Prosty system łączenia ofert

Aby hiperlokalność była dostępna i przejrzysta, warto stworzyć prostą mapę mikro-doświadczeń, kalendarz lokalnych aktywności, system rekomendacji „od ludzi dla ludzi”. Nie centralna platforma sprzedażowa, lecz **lekki system widoczności**, który wspiera i pomaga odnaleźć i poznać lokalne inicjatywy.

*

W takim modelu hiperlokalność buduje autentyczność szlaku, wzmacnia lokalne wspólnoty, „rozprasza” dochody wzdłuż całej rzeki, zwiększa odporność środowiskową i społeczną, tworzy doświadczenie głębokie, a nie masowe. Hiperlokalność sprawia, że szlak się zmienia, daje powody do powracania, budowania relacji. Dzięki temu **Pisa-Narew staje się szlakiem „żyjącym lokalnością”**, tj. miejscem, gdzie turysta jest gościem, a nie klientem, a to, co codzienne i prawdziwe, staje się największą współdzieloną wartością.

Hiperlokalność, oparta na autentycznych miejscach, relacjach i codziennych praktykach mieszkańców, tworzy naturalne warunki do rozwoju podejścia, w którym kluczową rolę odgrywa doświadczenie. To właśnie lokalność (znana, oswojona i współtworzona) dostarcza treści, historii i emocji, których nie da się odtworzyć w skali masowej ani skopiować w innym kontekście. W tym sensie hiperlokalność staje się fundamentem **turystyki doświadczeń**, przesuwając akcent z samego korzystania z infrastruktury na przeżywanie miejsca.

Turystyka doświadczeń odpowiada na rosnące zapotrzebowanie na doznania, w których wartość oferty nie wynika już wyłącznie z posiadania rzeczy czy jakości usługi, lecz z przeżycia, jakie towarzyszy jej odbiorowi. Zamiast produktu oferowane jest doświadczenie; zamiast biernego oglądania – uczestnictwo; zamiast informacji – opowieść. Kluczowe staje się projektowanie scenariuszy przeżyć, które angażują emocjonalnie, budują poczucie sensu, za-

nurzenia i współtworzenia, a tym samym pozostają w pamięci i wpływają na sposób postrzegania miejsca czy regionu. Współczesny odbiorca coraz częściej staje się aktywnym uczestnikiem, poszukując doświadczeń osobistych, autentycznych i znaczących.

W kontekście obszarów wiejskich i nadrzecznych turystyka doświadczeń nabiera szczególnego znaczenia strategicznego. Pozwala bowiem budować trwałą przewagę konkurencyjną w oparciu o zasoby niematerialne takie jak: autentyczność, tożsamość lokalną i relacje z krajobrazem, zamiast intensywnej eksploatacji zasobów materialnych. Takie podejście sprzyja zrównoważonej konsumpcji, ochronie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego oraz tworzeniu jakościowych miejsc pracy, co w długiej perspektywie wzmacnia odporność i atrakcyjność regionów wiejskich.

W perspektywie projektu Pisa-Narew turystyka doświadczeń pozwala przekształcić samo przemieszczanie się rzeką w pełne zanurzenie w krajobrazie, historiach i emocjach miejsca. Szlak staje się nie tylko trasą do pokonania, lecz przestrzenią przeżyć – ciszy, obserwacji przyrody, spotkań z mieszkańcami, lokalnej kultury i codziennych rytuałów związanych z rzeką. W świecie zdominowanym przez powtarzalną ofertę turystyki masowej to właśnie unikalne, hiperlokalne doświadczenia stają się czynnikiem wyróżniającym destynację, przyciągającym użytkowników i budującym długotrwałą więź z regionem.

Rozwiązania oparte na głębokim i bogatym doświadczeniu

Szlak Pisa-Narew ma potencjał, aby stać się czymś więcej niż tylko urokliwym krajobrazem, ale kojarzyć się będzie z przeżywaniem miejsc i doświadczeń wszystkimi zmysłami. Pisa i Narew to rzeki o zmiennym rytmie, otoczone mokradłami, lasami i cichymi przestrzeniami, które idealnie sprzyjają tworzeniu doświadczeń. Odwiedzający poszukują dziś przeżyć, które wyrwają ich z codzienności, dają poczucie autentyczności i umożliwiają spotkanie z miejscem takim, jakie naprawdę jest, a nie tylko jako z produktem turystycznym. Dlatego projekt może budować swoją wyjątkowość poprzez kreowanie doświadczeń, w których turysta czuje się częścią miejsca i lokalnych historii, a nie jedynie obserwatorem.

Szlak jako „scenariusz przeżyć”, nie tylko trasa

Szlak Pisa-Narew może stanowić **ciąg zaprojektowanych doświadczeń**, które angażują zmysły i emocje. Sprowadza się to do: wyznaczania miejsc, w których „coś się dzieje” (światło,

dźwięk, zapach, cisza); projektowania momentów wejścia, zatrzymania i wyjścia z doświadczenia; świadomego operowania rytmem: ruch → spowolnienie → kontemplacja. W efekcie szlak staje się **narracją w terenie**, a nie tylko linią na mapie.

Nocne doświadczenia jako znak rozpoznawczy Pisa-Narew

Wyróżnikiem szlaku mogą być **nocne formy obcowania z rzeką**, wdrażane w sposób bezpieczny i kontrolowany, np. nocne spacery brzegiem rzeki z przewodnikiem; krótkie nocne spływy na wybranych, spokojnych odcinkach; „star-walking” - powolne przemieszczanie się w ciszy pod gwiazdami. To doświadczenia rzadkie w Polsce, a jednocześnie idealnie dopasowane do charakteru dolin rzecznych. Mogą stać się **ikoną marki szlaku**.

<https://books.disney.com/book/100-nights-of-a-lifetime/>

<https://auberge.com/altagracia/experiences/nocturnal-wildlife-adventure/>

Astroturystyka w wersji niskonakładowej, ale jakościowej

Można rozwijać **mikro-astroturystykę**, opartą na: punktach obserwacji ciemnego nieba, krótkich marszach nocnych, prostych narracjach o gwiazdach, porach roku i orientacji w terenie. Połączenie nocnego nieba, rzeki i ciszy buduje **poczucie wyjątkowości miejsca**, bez ingerencji w krajobraz.

<https://goop.com/travel/experiences/noctourism-nighttime-experiences/?srsltid=AfmBO-opT7hMqbAKkHtAyjEeWHD85HFSib-S1NoIpRJruV2t1T E670yC>

Ogniska narracyjne jako doświadczenie wspólnotowe

Ogniska jako forma **spotkanie z drugim człowiekiem**. Mogą przyjmować formę wieczornych opowieści o: historii rzeki, dawnych zwyczajach, lokalnych legendach.

To **intymne sytuacje**, które wzmacniają autentyczność i relację z miejscem.

Mikroprzygody wpisane w codzienny rytm rzeki

Elementem szlaku mogą być **mikroprzygody**, dostępne niemal dla każdego, np. obserwacja porannej mgły, świt nad wodą, krótkie biwaki, eksploracja bocznych odnóg rzeki, kąpiele w ciszy i odosobnieniu. To doświadczenia krótkie, ale intensywne, które nie wymagają infrastruktury, jedynie **świadomego zaprojektowania dostępu i narracji**.

Doświadczenia sezonowe zamiast całorocznej „oferty”

Zamiast jednego, stałego programu warto budować **sezonowe scenariusze przeżyć**: wiosna - woda, ptaki, poranki; lato - noc, cisza, biwaki; jesień - mgły, ogniska, opowieści; zima - krótkie spacerki, cisza, światło. To sprawia, że szlak **żyje w rytmie natury**, a nie w rytmie kalendarza turystycznego.

Wszystkie te rozwiązania wspólnie tworzą nową jakość turystyki wodnej, opartą na emocjach, kontakcie z naturą i autentyczności. Turystyka nastawiona na doświadczanie pozwala zbudować z Pisy-Narwi szlak, który staje się przestrzenią przeżyć, miejscem, w którym czas płynie wolniej, a odwiedzający mogą doświadczyć czegoś prawdziwego i niepowtarzalnego. Dzięki temu szlak może być zarówno magnesem dla turystów, jak i źródłem dumy i tożsamości dla lokalnych społeczności, a to podstawa trwałego, zrównoważonego rozwoju regionu.

Hiperlokalność oparta na bliskości miejsca, relacjach i codziennych praktykach mieszkańców, w naturalny sposób łączy się z refleksją nad tym, co i w jaki sposób jest wytwarzane oraz konsumowane w danym regionie. **Żywność**, jako jedna z najbardziej podstawowych i jednocześnie najbardziej kulturowych form kontaktu z miejscem, staje się kluczowym obszarem, w którym lokalność znajduje swoje praktyczne i doświadczalne ucieleśnienie. Żywność sprawia, że hiperlokalność przestaje być jedynie ideą, a zaczyna funkcjonować jako codzienna praktyka – widoczna w wyborach konsumenckich, relacjach producent-odbiorca oraz sposobach organizacji lokalnych systemów zaopatrzenia.

W szerszym kontekście obserwowana jest dynamiczna zmiana sposobu, w jaki ludzie produkują, przetwarzają, dystrybuują i konsumują jedzenie. Na przemiany te wpływają jednocześnie presja demograficzna, zmiany klimatyczne, ograniczone zasoby naturalne, rosnąca świadomość zdrowotna oraz nowe style życia. W rezultacie jedzenie przestaje być postrzegane wyłącznie jako produkt, a coraz częściej analizowane jest przez pryzmat jego pochodzenia, składu, śladu środowiskowego oraz sposobu, w jaki trafia do konsumenta. W tym ujęciu alternatywne systemy żywienia stanowią odpowiedź na potrzebę większej elastyczności, różnorodności i odpowiedzialności w obszarze żywności.

Alternatywne formy żywienia obejmują m.in. rosnącą popularność produktów opartych na roślinach, rozwój żywności fermentowanej nowej generacji, funkcjonalnej i personalizowanej, a także poszukiwanie nowych źródeł białka. Równolegle zmieniają się modele dystrybucji, coraz większego znaczenia nabierają rozwiązania skracające drogę od producenta do konsumenta: kooperatywy, platformy wymiany żywności, lokalne sieci dostaw czy systemy wykorzystujące nadwyżki jedzenia. Zmiana ta sprzyja świadomej konsumpcji i wzmacnia lokalne obiegi gospodarcze, łącząc kwestie zdrowia, środowiska i ekonomii.

W kontekście projektu Pisa-Narew alternatywne systemy żywienia zyskują szczególne znaczenie, ponieważ odpowiadają na zmieniające się potrzeby współczesnych turystów aktywnych, poszukujących kontaktu z naturą i spójności pomiędzy stylem podróżowania a codziennymi wyborami żywieniowymi. Szlak, którego istotą jest ruch, kontakt z wodą i krajobrazami chronionymi, naturalnie koresponduje z zainteresowaniem dietą wspierającą kondycję, regenerację i dobre samopoczucie. Oczekiwania odwiedzających coraz częściej obejmują dostęp do żywności lokalnej, lekkiej, funkcjonalnej, niskoemisyjnej i wygodnej w warunkach podróży – opartej na krótkim składzie, lokalnych produktach, fermentacjach czy roślinnych źródłach białka.

Alternatywne systemy żywienia mogą stać się jednym z wyróżników szlaku Pisa-Narew, łącząc hiperlokalność z innowacją i troską o zdrowie oraz środowisko. Jedzenie staje się tu nie tylko elementem oferty turystycznej, lecz także nośnikiem wartości, sposobem budowania relacji z miejscem i narzędziem wspierającym regenerację zarówno ludzi, jak i krajobrazu.

Rozwiązania na rzecz alternatywnych form żywienia

Ludzie poszukują żywności, która jest bliższa naturze, dostępna lokalnie i produkowana w sposób zrównoważony. Rośnie popularność takich rozwiązań, jak kuchnia wykorzystująca rośliny dziko rosnące (pokrzywę, mniszek lekarski, borówki, brusznicę, maliny leśne, grzyby, jałowiec), mikroproduktywne systemy żywnościowe, kompaktowe farmy wodne, zdecentralizowane rynki „pay-what-you-can”, dark kitchens oparte na lokalnych składnikach, a także nowe praktyki kulinarne nastawione na doświadczenie, wspólnotę i bliskość środowiska. W miarę jak te sygnały się wzmacniają, widać, że przyszłość żywienia staje się bardziej zwinna, „lekka”, rozproszona i zakorzeniona w lokalnych ekosystemach. Szlak Pisa-Narew ma ogromny potencjał, aby stać się jednym z pionierskich projektów łączących turystykę wodną z alternatywnymi formami żywienia. Sam krajobraz, czyli doliny rzek, tereny bagienne, starorzecza, siedliska ptaków i roślin, stanowi znakomitą bazę do budowania nowych doświadczeń żywieniowych, które byłyby zarazem ekologiczne, innowacyjne i mocno zakorzenione w lokalności.

Lekka, sezonowa infrastruktura żywieniowa nad rzeką

Uruchomienie **systemu mobilnych kuchni nadrzecznych** – niewielkich modułów kulinarnych (food-barge: <https://poklady.pl/>, food-bike: <https://bikeandbake.dk/>, food-container: <https://www.foodhallen.nl/en/>, <https://reffen.dk/en/>, [33](https://www.face-</p></div><div data-bbox=)

book.com/niwa.restaurant), które działają sezonowo w wybranych punktach szlaku. Ich kluczową cechą byłaby **mobilność i tymczasowość**: kuchnie pojawiają się tam, gdzie jest ruch turystyczny, a znikają poza sezonem lub w okresach zagrożenia hydrologicznego. Takie punkty mogłyby być prowadzone przez lokalnych producentów i przetwórców, kooperatywy kulinarne, młodych kucharzy testujących autorskie koncepty.

Menu byłoby krótkie, zmienne i oparte na **tym, co rzeczywiście jest dostępne lokalnie w danym tygodniu** – co automatycznie ogranicza presję na środowisko i transport.

„Stoły krajobrazowe” jako nowa forma infrastruktury turystycznej

Silnym elementem tożsamościowym mogą stać się **stoły krajobrazowe** - miejsca, gdzie jedzenie spożywa się w przestrzeni bezpośrednio związanej z naturą; miejsca wspólnego jedzenia wpisane w krajobraz doliny rzecznej. Nie restauracje, lecz **punkty doświadczenia**: pływające platformy, polany przy starorzeczach, miejsca przy renaturyzowanych odcinkach rzeki. Stoły te mogłyby działać w formule kolacji sezonowych, być obsługiwane przez różne kuchnie rotacyjnie, pełnić funkcję wydarzeń (nie codziennej gastronomii). To rozwiązanie wzmacnia wizerunek szlaku jako miejsca **jedzenia zanurzonego w krajobrazie**, a nie „obsługi turysty”.

https://www.archdaily.com/1029239/100x-round-table-field-of-sparks?ad_source=myad_bookmarks&ad_medium=bookmark-open

Pływające i mobilne ogrody jako element systemu

Pływające lub mobilne ogrody hydroponiczne i aeroponiczne mogą stać się zapleczem dla kuchni nadrzecznych, elementem edukacyjnym oraz symbolem rezylencji żywnościowej. Można wdrożyć **kilka pilotażowych modułów**, zlokalizowanych przy przystaniach lub centrach edukacyjnych, które: produkują zioła, sałaty, rośliny liściaste, pokazują alternatywne formy upraw bez gleby, są odporne na susze i wahania klimatyczne.

To żywa demonstracja tego, że **żywność może być produkowana elastycznie, blisko konsumenta i w symbiozie z wodą**. Osoby odwiedzające szlak mogłyby nie tylko jeść lokalnie, lecz także zobaczyć na żywo, jak rośnie część produktów wykorzystywanych w ich posiłkach.

Kuchnia dzikich roślin jako wyróżnik szlaku

Program „Kuchnia Dzikiej Doliny”, łączący zielarki, kucharzy, przewodników przyrodniczych i lokalne gospodarstwa. Efektem współpracy mogłyby być: certyfikowane warsztaty zbieractwa, sezonowe menu oparte na roślinach dzikich, publikacje i mapy jadalnych krajobrazów (bez eksploatacji chronionych obszarów). To rozwiązanie wzmacnia **unikalność szlaku Pisa–Narew** – nie jako miejsca „regionalnych potraw”, lecz **krajobrazu, który karmi**.

Dark kitchens i kuchnie społeczne w wersji nadrzecznej

Zamiast lub obok klasycznych restauracji warto rozwijać np. **dark kitchens**, czyli sezonowe gotowanie na zamówienie dla kajakarzy i rowerzystów, z odbiorem w punktach szlaku; **kuchnie pay-what-you-can** przy większych węzłach turystycznych lub hubach wiejskich. Takie rozwiązania obniżają próg wejścia dla lokalnych inicjatyw, zwiększają dostępność jedzenia, wzmacniają społeczną rezyliencję (solidarność, wspólnotowość).

Włączanie istniejących agroturystyk w nowy system

Kluczowe jest **odejście od konkurencji między istniejącymi gospodarstwami** i włączenie ich w nową logikę: wspólna marka kulinarna szlaku, krótkie łańcuchy dostaw między gospodarstwami a kuchniami nadrzecznymi, możliwość testowania nowych form przetwórstwa (kiszonki, fermentacje, suszenie). Agroturystyki mogłyby pełnić rolę zaplecza produkcyjnego, punktów dystrybucji, miejsc warsztatowych.

*

Alternatywne formy żywienia mogą stać się **jednym z filarów** szlaku Pisa-Narew. Wdrożenie takich rozwiązań sprawia zmienia szlak w laboratorium nowych systemów żywnościowych, platformę dla lokalnych producentów, przestrzeń doświadczeń kulinarnych opartych na krajobrazie.

Kolejne wartości mają charakter przekrojowy i odnoszą się do wszystkich działań proponowanych w ramach szlaku Pisa-Narew. Nie funkcjonują one jako odrębne obszary tematyczne, lecz jako zasady porządkujące sposób projektowania, wdrażania i zarządzania szlakiem na każdym etapie jego rozwoju. Inkluzywność, współzarządzanie oraz transparentność dopełniają wcześniej opisane wartości, wzmacniając ich praktyczny wymiar i zapewniając spójność całej koncepcji. Wartości te określają nie tyle „co” jest realizowane na szlaku, ale „jak” prowadzone są działania, w jaki sposób podejmowane są decyzje, kto bierze w nich udział oraz jakie relacje budowane są pomiędzy użytkownikami, mieszkańcami, instytucjami i środowiskiem. Dzięki temu stanowią one wspólną ramę jakościową, która przenika wszystkie skale projektu – od rozwiązań infrastrukturalnych, przez działania społeczne i edukacyjne, po model zarządzania i komunikacji.

INKLUZYWNOŚĆ

Inkluzywność stanowi jedną z kluczowych wartości w koncepcji szlaku, odnoszącą się do wszystkich działań podejmowanych w projekcie. Jej istotą jest tworzenie przestrzeni, infrastruktury, usług i komunikacji w taki sposób, aby były dostępne i użyteczne dla każdej osoby – niezależnie od możliwości fizycznych, sensorycznych, poznawczych, językowych czy ekonomicznych, a także wieku, tożsamości czy doświadczenia życiowego. Inkluzywność zastępuje logikę projektowania „dla większości” podejściem, w którym nadrzędnym celem jest eliminowanie barier i zapewnienie równych szans uczestnictwa, tak aby nikt nie został wykluczony. Wartość ta działa równolegle na dwóch poziomach. Na poziomie strukturalnym oznacza projektowanie instytucji, procedur i rozwiązań przestrzennych w sposób świadomie eliminujący bariery – zarówno fizyczne, jak i organizacyjne czy informacyjne. Na poziomie codziennym inkluzywność wiąże się z aktywnym włączaniem w dialog i procesy decyzyjne tych grup, których głos dotychczas bywał pomijany, m.in. osób starszych, młodzieży, osób z niepełnosprawnościami, mieszkańców mniejszych miejscowości, osób o ograniczonych zasobach finansowych lub kompetencjach cyfrowych. W tym sensie inkluzywność kształtuje relacje społeczne i kulturę współpracy opartą na wzajemnym szacunku, uważności i zrozumieniu różnorodności potrzeb.

W kontekście projektu Pisa-Narew inkluzywność decyduje o tym, czy szlak stanie się przestrzenią wspólną i otwartą, czy głównie ofertą skierowaną do wąskiej grupy użytkowników. Rzeka i jej otoczenie są dobrem publicznym, z którego mogą korzystać mieszkańcy, turyści, seniorzy, rodziny z dziećmi, osoby o różnym poziomie sprawności i doświadczenia, a także ci, którzy dotychczas rzadko mieli dostęp do form aktywności przyrodniczej. Projektowany w sposób inkluzywny szlak otwiera tę przestrzeń również dla nich.

Inkluzywność obejmuje zarówno fizyczną dostępność infrastruktury: bezpieczne zejścia do wody, miejsca odpoczynku, wiaty, czytelne ciągi komunikacyjne, jak i czytelność informacji, różnorodność form spędzania czasu oraz elastyczność oferty, odpowiadającą na zróżnicowane możliwości i potrzeby użytkowników. Równie istotny jest wymiar społeczny, polegający na tworzeniu realnych możliwości zaangażowania mieszkańców jako współtwórców, wolontariuszy czy lokalnych ambasadorów szlaku.

Z perspektywy długofalowego rozwoju inkluzywność nie jest kosztem, lecz inwestycją. Projekty tworzone z myślą o różnorodnych użytkownikach stają się bardziej akceptowane społecznie, trwalsze i odporniejsze na kryzysy. Ludzie chętniej dbają o miejsca, które uwzględniają

ich potrzeby i z których mogą korzystać. Włączenie różnych grup w planowanie i użytkowanie szlaku Pisa-Narew sprawia, że staje się on częścią codziennego życia regionu, a nie wyłącznie zewnętrzną inwestycją, wzmacniając zarówno jakość doświadczeń turystycznych, jak i spójność społeczną całego obszaru.

Rozwiązania na rzecz inkluzywności szlaku

Warsztaty terenowe jako punkt startowy projektowania (zamiast konsultacji)

Pierwszym realnym działaniem może być uruchomienie **cyklu warsztatów terenowych nad rzeką**, czyli spacerów badawczych z mieszkańcami, podczas których wspólnie odwiedza się miejsca potencjalnych przystani i zejść do wody, testuje się dojścia, nachylenia, nawierzchnie, na bieżąco identyfikuje bariery dla różnych grup, m.in. seniorów zwracających uwagę na trudne dojścia; osoby z niepełnosprawnościami - na ukształtowanie terenu, rodziców - na bezpieczeństwo dzieci. Kluczowe jest to, że **projektowanie dzieje się w terenie**, a nie na mapie czy w sali. Każdy warsztat kończy się krótką listą „co działa/co nie działa”, która od razu zasila proces projektowy.

Sensorycznie przyjazne miejsca odpoczynku jako nowy standard

Warto wprowadzać rozwiązania inspirowane przestrzeniami sensorycznie przyjaznymi. W praktyce oznacza to projektowanie punktów postoju, które mają różnorodne faktury (drewno, kamień, roślinność), oferują siedziska o różnych wysokościach i z oparciem, są osłonięte przed wiatrem i słońcem, nie są przeładowane bodźcami wizualnymi. Zejścia do wody mogą być oznaczone w sposób wyraźny i kontrastowy, co ułatwi korzystanie osobom słabowidzącym. Informacje o szlaku można przekazywać w dwóch formach: uproszczonej, zrozumiałej dla każdego, oraz bardziej szczegółowej, dla osób chcących poznać kontekst przyrodniczy, bezpieczeństwa czy historii miejsca. Takie rozwiązania są komfortowe nie tylko dla osób z nadwrażliwościami, ale **dla wszystkich** – seniorów, rodzin, osób zmęczonych ruchem i hałasem.

Dostęp do wody zaprojektowany dla różnych poziomów pewności

W kontekście samego kontaktu z wodą warto inspirować się praktykami projektowania nabrzeży i przystani dostosowanych do różnych użytkowników. Wejścia do wody mogą mieć formę łagodnych ramp, niskich pomostów czy poręczy umożliwiających asekurację. Rozwiązania te pomagają nie tylko osobom z niepełnosprawnością, lecz także seniorom, dzieciom czy osobom, które mają lęk przed głęboką wodą. Dzięki temu rzeka przestaje być przestrzenią

tylko dla sprawnych i doświadczonych, a staje się **bezpieczna psychologicznie** również dla osób z lękiem, dzieci czy seniorów.

Projektowanie wielu ścieżek użytkownika zamiast modelu „przeciętnego turysty”

Można stworzyć kilka person użytkownika i scenariuszy, czyli tego, jak różne osoby poruszają się i korzystają z przestrzeni, np. jak wygląda droga rodzica z wózkiem, jak zachowuje się osoba z lękiem wysokości albo ktoś, kto pierwszy raz wsiada do kajaka. Taka analiza pozwala projektować strefy aktywności w sposób świadomy, oddzielając przestrzeń dla początkujących kajakarzy, miejsca spokojnego odpoczynku, miejsca dla wędkarzy czy punkty widokowe. Każdy scenariusz jest weryfikowany w terenie, a wnioski przekładają się na układ przestrzeni, separację stref aktywności i ciszy, czytelność orientacji.

Czytelna orientacja w terenie oparta na zmysłach, nie tylko na mapach

Oprócz klasycznych tablic warto wdrożyć **system orientacji sensorycznej**, m.in. kolorystyczne wyróżniki, zróżnicowane faktury nawierzchni, dźwięki w tle czy charakterystyczne elementy krajobrazu, które ułatwiają orientację osobom o różnych potrzebach sensorycznych. To szczególnie ważne dla osób słabowidzących, neuroatypowych i tych, które łatwo się gubią w nowych przestrzeniach.

*

Tak połączone inspiracje tworzą spójny model, w którym szlak Pisa-Narew staje się przestrzenią projektowaną dla wszystkich, powstającą we współpracy z lokalną społecznością, odpowiadającą na potrzeby różnych grup użytkowników i dostosowaną do realiów nadrzecznych. W ten sposób szlak staje się **przestrzenią empatii**, a nie tylko infrastruktury, i z tego powodu może stać się **wzorcowym przykładem inkluzywnej turystyki wodnej w Polsce**.

WSPÓŁZARZĄDZANIE

Współzarządzanie oznacza odejście od modelu zarządzania opartego na decyzjach podejmowanych wyłącznie odgórnie na rzecz podejścia partycypacyjnego, w którym rozwój szlaku jest wynikiem oddolnej współpracy lokalnych społeczności, samorządów, organizacji pozarządowych, lokalnych aktywistów oraz innych interesariuszy. W tym ujęciu współzarządzanie nie jest tylko narzędziem konsultacyjnym, lecz trwałym modelem podejmowania decyzji i współodpowiedzialności za wspólny zasób, jakim jest rzeka i jej otoczenie.

Zarządzanie partycypacyjne opiera się na diagnozowaniu lokalnych potrzeb i problemów, dialogu społecznym oraz wypracowywaniu rozwiązań w drodze współtworzenia i konsensusu. Aktorami zmian są tu lokalne grupy działania, niewielkie społeczności, organizacje pozarządowe oraz przedstawiciele samorządu, wspólnie inicjują one, projektują i wdrażają działania. Partycypacja rozumiana jest jako realne prawo do współdecydowania o kierunkach rozwoju, sposobach zaspokajania potrzeb i rozwiązywania problemów, a także jako współodpowiedzialność za efekty podjętych decyzji. Takie podejście wymaga rozwijania mechanizmów komunikacji, zaufania i długofalowego dialogu pomiędzy wszystkimi stronami procesu.

W kontekście projektu Pisa-Narew współzarządzanie dotyczy nie tylko sposobu realizacji poszczególnych działań, lecz przede wszystkim modelu zarządzania całym szlakiem. Na obszarach wiejskich oraz w cennych przyrodniczo dolinach rzecznych trwały rozwój turystyki jest możliwy wyłącznie wtedy, gdy wynika z realnych potrzeb i akceptacji lokalnych społeczności. Partycypacyjne podejście umożliwia współtworzenie szlaku przez mieszkańców miejscowości położonych wzdłuż rzek, lokalnych aktywistów, organizacje społeczne i samorządy, a rozwiązania dotyczące infrastruktury, oferty turystycznej czy zasad korzystania z rzeki mogą być wypracowywane w oparciu o lokalną wiedzę, doświadczenie i codzienne praktyki.

Dzięki dialogowi i dążeniu do konsensusu współzarządzanie pozwala ograniczać potencjalne konflikty pomiędzy ochroną przyrody, rozwojem turystyki a potrzebami mieszkańców. Jednocześnie zwiększa skuteczność działań rozwojowych, ponieważ lokalne społeczności stają się ich inicjatorami i realnymi współautorami, a nie jedynie odbiorcami gotowych rozwiązań. Partycypacyjnie wypracowana oferta szlaku lepiej odpowiada na specyfikę miejsca, unika schematów i masowości oraz opiera się na autentycznych zasobach regionu: krajobrazie, historii, lokalnych umiejętnościach i relacjach społecznych. Współzarządzanie wzmacnia zarówno spójność społeczną, poczucie sprawczości mieszkańców, jak również atrakcyjność turystyczną szlaku Pisa-Narew. Doświadczenia tworzone we współpracy z lokalnymi społecznościami są bardziej zakorzenione w miejscu, unikalne i trudne do skopiowania, co sprzyja długofalowej trwałości projektu oraz jego odporności na zmiany środowiskowe, społeczne i gospodarcze.

TRANSPARENTNOŚĆ

Transparentność i współzarządzanie stanowią wzajemnie powiązane wartości, które wspólnie tworzą fundament odpowiedzialnego i trwałego rozwoju szlaku. Współzarządzanie, oparte na partycypacji, dialogu i współodpowiedzialności, nie może funkcjonować bez transparentności rozumianej jako otwartość, czytelność i uczciwość w komunikacji oraz podejmowaniu decyzji. Transparentność nie jest w tym ujęciu dodatkiem do procesu zarządzania, lecz warunkiem jego wiarygodności i skuteczności.

Transparentność współpracy oznacza udostępnianie informacji w sposób jasny, precyzyjny i zrozumiały dla wszystkich zainteresowanych stron. Obejmuje ona zarówno cele i założenia projektu, jak i harmonogramy, etapy realizacji, efekty działań oraz potencjalne konsekwencje środowiskowe i społeczne. Tak rozumiana transparentność buduje zaufanie, sprzyja lepszemu zrozumieniu intencji projektu oraz zwiększa gotowość do zaangażowania się w jego współtworzenie. W praktyce może przyjmować formę otwartych konsultacji, publicznych raportów z realizacji działań, bieżącej komunikacji postępów prac, wspólnych warsztatów czy cyfrowych narzędzi umożliwiających śledzenie procesu w czasie rzeczywistym.

W projektach środowiskowych i rozwojowych, takich jak szlak Pisa-Narew, transparentność ma znaczenie szczególne. Projekty te dotyczą wielu grup jednocześnie – mieszkańców, samorządów, przedsiębiorców, organizacji społecznych i ekologicznych, a także użytkowników przestrzeni, którzy nie zawsze są formalnymi partnerami, lecz odczuwają skutki podejmowanych decyzji. Brak jawności sprzyja narastaniu napięć i nieufności, natomiast otwartość procesu pozwala zrozumieć logikę działań, cele długoterminowe i stojące za nimi uwarunkowania. Transparentność otwiera projekt na wiedzę lokalną, zmniejsza ryzyko błędów wynikających z braku kontekstu oraz ułatwia osiągnięcie konsensusu.

W kontekście szlaku Pisa-Narew transparentność współpracy wzmacnia współzarządzanie poprzez budowanie poczucia, że projekt jest wspólnym przedsięwzięciem, a nie zewnętrzną ingerencją. Szlak przebiega przez wiele miejscowości, terenów rolnych, obszarów chronionych i przestrzeni prywatnych, z których każda ma swoją specyfikę, historię i potrzeby. Jasne komunikowanie etapów, celów i efektów działań ogranicza obawy mieszkańców, zmniejsza ryzyko konfliktów przestrzennych i wzmacnia lokalne poczucie wpływu, kluczowe dla trwałości projektu. Transparentność sprzyja także lepszej koordynacji działań pomiędzy partnerami projektu – samorządami, organizacjami pozarządowymi, operatorami turystycz-

nymi, lokalnymi przedsiębiorcami i aktywistami – tworząc spójny ekosystem współpracy wokół rzeki. Jednocześnie zwiększa akceptację środowiskową szlaku, umożliwiając wgląd w sposób, w jaki projekt oddziałuje na przyrodę, jakie zabezpieczenia są stosowane oraz jakie cele regeneracyjne i ochronne mu przyświecają. W efekcie transparentność i współzarządzanie wzajemnie się wzmacniają, tworząc ramę działań opartą na zaufaniu, odpowiedzialności i wspólnej trosce o rzekę oraz jej otoczenie.

IV. JAK BUDOWAĆ TURYSTYKĘ REGENERATYWNĄ?

4.1. Zasady i cele turystyki regeneratywnej

Turystyka regeneratywna jest wielowątkowym podejściem organizacyjnym, odnoszącym się do środowiskowych, klimatycznych, społecznych, ekonomicznych i technologicznych obszarów działania oraz ich skutków. Wykorzystywane w turystyce zasoby, angażowani ludzie, dostępne środki, świadczone usługi wpływają na środowisko oraz lokalne społeczności. Wdrażanie rozwiązań turystyki regeneratywnej wymaga kompletnej strategii rozwoju obejmującej działania związane z dostępnymi zasobami i bieżącym oddziaływaniem na środowisko naturalne i ludzi.

Organizacja Narodów Zjednoczonych postuluje łączenie rozwiązań turystyki regeneratywnej z zasadami:

- holistycznego (całościowego) i systemowego rozumienia zjawisk jako systemów życia,
- współpracy interesariuszy, gości i mieszkańców,
- poszanowania tego, co różnorodne z natury,
- upowszechniania inkluzywności i równości,
- łączenia transformacji i inspiracji,
- równoczesnej odpowiedzialności środowiskowej i dbałości o kulturę.

Deklaracja z Glasgow - Turystyka regeneracyjna dla odporności: polityka, praktyka i finanse,
<https://www.oneplanetnetwork.org/programmes/sustainable-tourism/glasgow-declaration>

W regeneratywnej turystyce obowiązują następujące dyrektywy: dominuje koncentracja na potrzebach lokalnych społeczności, które wśród różnorodnych celów i działań są traktowane priorytetowo. W zakresie działań środowiskowych dąży się do zwiększania ekosystemowej integralności i bioróżnorodności. Celem stają się modele biznesowe zorientowane na społeczną i kulturową inkluzywność, a w podejmowanych decyzjach i działaniach obowiązuje transparentność i zasada sprawiedliwości osiągniętych korzyści i ponoszonych kosztów. Docelowo dąży się do rozszerzania regeneratywnych form partnerskiej współpracy, czyli takich, które wraz z wymiernymi efektami środowiskowymi i turystycznymi, wzmacniają lokalne społeczności.

Sformułowanie ogólnych zasad wymaga jednak stworzenia praktycznych ścieżek wdrożeniowych i dobrych praktyk, odpowiadających temu podejściu. Realnym początkiem regeneratywnego podejścia jest sporządzenie kompletnego bilansu oddziaływania istniejącego lub tworzonego modelu usług turystycznych i innych dostępnych rozwiązań. Odnosi się on do:

- pomiaru oddziaływania środowiskowego - emisyjności, monitorowanych i wyliczonych poziomów emisji gazów cieplarnianych lub generowanego śladu węglowego oraz raportowania tych skutków,
- zobowiązania do redukcji emisji dwutlenku węgla, zakupu i/lub wytwarzania zielonej, odnawialnej energii i prowadzenia działań kompensujących emisję dwutlenku węgla,
- wdrażania planu zwiększania efektywności energetycznej, obejmującego zapotrzebowanie energetyczne związane z oświetleniem i ogrzewaniem/chłodzeniem i zużyciem wody,
- wdrażania kodeksów postępowania dla dostawców, partnerów, które nakładają na nich odpowiedzialność za ich wpływ na środowisko i społeczeństwo,
- prowadzenia audytów zrównoważonego rozwoju dostawców lub znajomości danych dotyczących emisji dwutlenku węgla związanych z ich produktami lub usługami,
- stosowania zasad dotyczących redukcji odpadów,
- oferowanych usług gastronomicznych i stosowanych sposobów zapobiegania marnowaniu żywności, promowania szerokiego wyboru dań roślinnych i bogatych w rośliny,
- działań wspierających projekty zalesiania, renaturalizacji lub bioróżnorodności na miejscu lub poza nim.

Częścią turystyki regeneratywnej są działania skierowane na pracowników i partnerów. Ich celem i istotą jest dążenie do jednostkowego i grupowego dobrostanu, do tworzenia sprzyjających warunków pracy i rozwoju w duchu partnerstwa, dialogu i poszanowania zasad. Wymagają one poznania opinii i obaw pracowników dotyczących kwestii środowiskowych i społecznych. Działania regeneratywne polegają na wdrożeniu zasad różnorodności, równości i inkluzyjności (DEI), na stosowaniu polityki płacowej dopasowanej do realnych potrzeb i warunków życia, na dbałości o zdrowie i dobre samopoczucie pracowników oraz o rozwój ich kompetencji w zakresie zrównoważonego rozwoju.

W odniesieniu do turystów, klientów i gości istotne jest śledzenie i poznawanie ich opinii, obaw dotyczące kwestii środowiskowych i społecznych, wdrażanie rozwiązań pozwalających angażować ich we współtworzenie usług, ich dostępność i ewaluację.

W turystyce regeneratywnej wobec lokalnych społeczności stosuje się podejście partnerskie, angażujące i wspierające. Ważne są w niej systematyczne działania tworzące warunki rozwoju, a także w zależności od sytuacji działania charytatywne, udostępnianie oferty darmowych produktów lub usług przeciwdziałając wykluczeniu ekonomicznemu, organizacja i wspieranie lokalnych wydarzeń, systematyczne formy współpracy z lokalnymi producentami i dostawcami.

Trzeci obszar działań odnosi się do integralności biznesowej i tworzenia ekosystemów współpracy. Istotne są w nim strategie uwzględniające rozwój na zasadach lokalnej kooperacji, kooperacji, łączenia kompetencji i rozproszonych zasobów, współdzielenia dostępu do zasobów, dóbr i usług z uwzględnieniem skutków środowiskowych i ekonomicznych. Zrównoważony, a w dalszej kolejności regeneratywny model współpracy stanowi DNA poszczególnych organizacji i ich ekosystemu. Odzwierciedla się w tworzonych i wdrażanych w organizacjach strategiach rozwoju i sukcesywnie realizowanych zadaniach. Jednym z wyróżników jest uwzględnienie w KPI realizacji wskaźników zrównoważonego rozwoju. Analogicznie cele powinny odnosić się do systemów motywacyjnych i premii pracowników.

Dążenie do regeneratywnego modelu działania wymaga monitorowania oraz raportowania osiągniętych wyników, tak by pracownicy znali i rozumieli swój realny wpływ na środowiskowe i społeczne skutki oddziaływania organizacji.

Tworzenie i sprzedaż ofert zgodnych z podejściem regeneratywnej turystyki wymaga transparentności i uczciwości. Wdraża się mechanizmy kontroli w celu uniknięcia praktyk greenwashingu (działania marketingowe lub komunikacyjne, które udają proekologiczność, choć realne praktyki firmy/instytucji niewiele mają wspólnego z ochroną środowiska), pinkwashingu (wykorzystywanie tematów równościowych lub wsparcia dla osób LGBTQ+ do poprawy wizerunku, bez rzeczywistego zaangażowania w prawa i bezpieczeństwo tych grup) i whitewashingu (ogólne „wybielanie” wizerunku: ukrywanie, pomniejszanie lub odwracanie uwagi od problemów, nadużyć czy negatywnych skutków działań: społecznych, środowiskowych, etycznych). Wdraża się regulacje odpowiadające aktualnym i nowym wymogom prawnym dotyczącym kwestii środowiskowych i społecznych. W prowadzonej działalności gospodarczej, turystycznej dąży się do uzyskania miarodajnych certyfikatów środowiskowych lub certyfikatów zrównoważonego rozwoju, wydanych przez niezależne podmioty.

Tabela 1. Perspektywy rozwojowe turystyki regeneratywnej

Ryzyka	Możliwości
Komercyjne utrata gości/odwiedzających utrata klientów korporacyjnych przyszłe przepisy przyciąganie inwestycji niemożność sprzedaży firmy wahania/wzrost cen energii	Zadowoleni goście regularny napływ nowych, „świadomych” turystów doskonały poziom retencji, trwałe relacje wysoki poziom poleceń klientów otwartość i wola uczestniczenia w działaniach regeneracyjnych
Wizerunkowe bycie postrzeganym jako zły biznes nieprzewidziana reakcja klientów oskarżenia o greenwashing	Przewaga konkurencyjna znani jako najlepsi i najbardziej zrównoważeni w okolicy unikalność - posiadający coś wyjątkowego, czego nie ma nikt inny w okolicy
Strukturalne bezpośredni i pośredni wpływ pogody i warunków atmosferycznych na nieruchomości, infrastrukturę i inne aktywa wpływ na miejsce docelowe	Odpowiedzialny PR i marketing przemysłane i ukierunkowane na cel podejście marketingowe jasna strategia zrównoważonego rozwoju, która pokazuje zaangażowanie w wywieranie pozytywnego wpływu angażująca komunikacja z gośćmi/odwiedzającymi
Organizacyjne niezdolność do przyciągania talentów zakłócenie łańcucha dostaw	Przyciąganie i utrzymywanie najlepszych pracowników dobre wyniki w pozyskiwaniu utalentowanych, zaangażowanych pracowników zmotywowana i lojalna baza pracowników, kierujących się celem wysoki poziom satysfakcji i retencji pracowników
Etyczne nieradzenie sobie z dylematami etycznymi niemyślenie o przyszłych pokoleniach myślenie krótkoterminowe koncentracja na doraźnych efektach brak poczucia działania we wspólnej sprawie	Obniżone koszty, usunięte nieefektywności inteligentne podejście do efektywności energetycznej i gospodarowania wodą inteligentne podejście do odpowiedzialnego zaopatrzenia niezawodny łańcuch dostaw i partnerzy wysokiej jakości produkty podobnie myślący dostawcy lokalne i hiperlokalne podejście do źródeł dostaw

Opracowanie własne na podstawie: The Regenerative Tourism Guide. Sowing the seeds for long-term sustainable tourism <https://www.visitbritain.org/business-advice/regenerative-tourism/regenerative-tourism-guide>

Turystyka regeneratywna może być przyszłościowym modelem rozwoju. Umożliwia to planowanie systemu odporności jako celu rozwoju organizacji, społeczności, miejsca i oferty w postaci świadczonych usług. Plan rozwoju może być zarazem planem ograniczania oraz eliminowania różnorodnych ryzyk. Turystyka regeneratywna jest podejściem mającym potencjał tworzenia nowych modeli biznesu, w którym cele, koszty i zyski środowiskowe będą stanowić integralną część modelu funkcjonowania organizacji.

Action Plan 2025-2028 (Outdoor Recreation Network, ORN)

Plan tworzenia i wdrażania rozwiązań regeneratywnej turystyki jest strategią rozwoju obejmującą współpracę zsieciovanych różnorodnych organizacji. Plan został opracowany oddolnie w gronie 55 członków i interesariuszy ORN. Celem działań było osiągnięcie stanu, w którym „Ludzie z różnych środowisk mogą odpowiedzialnie korzystać z uroków natury i angażować się w nią”. Rolą organizacji stało się „Wspierać członków we współpracy, dzieleniu się wynikami badań, ułatwianiu wymiany informacji oraz propagowaniu dobrych praktyk sprzyjających inkluzywności i zrównoważonemu rozwojowi”. Działania nad finalną strategią koncentrowały się zatem na dwóch obszarach działania:

- Integracji i różnorodności - ORN zobowiązało się do współpracy w ramach wszystkich tematów, aby przełamywać bariery i zapewniać wszystkim dostęp do przestrzeni na świeżym powietrzu. W tym celu stworzono plan promowania zróżnicowanego uczestnictwa i praktyk inkluzywnych na rzecz zapewnienia wszystkim równych warunków korzystania z przestrzeni na świeżym powietrzu.
- Zrównoważonego rozwoju - ORN zobowiązało się do zrównoważonego rozwoju rekreacji na świeżym powietrzu we wszystkich tematach, zaspokajając bieżące potrzeby bez ograniczania możliwości przyszłych pokoleń w zakresie zaspokajania ich własnych potrzeb środowiskowych, społecznych i ekonomicznych.

Działania stanowiące część planu zmierzały do:

1. **Poprawy dostępu i dostępności** – zmiany mają służyć lepszemu dostępowi i redukcji barier w dostępie do przestrzeni na świeżym powietrzu, umożliwiając większej liczbie osób korzystanie z natury. Celem jest stworzenie otwartego i inkluzywnego środowiska na świeżym powietrzu poprzez:

- Wspieranie rozwoju **uniwersalnych lub wzajemnie kompatybilnych standardów mapowania i oznakowania**, zapewniających spójne, dostępne symbole w każdej części szlaków i innych rozwiązań.
- **Taktykę dostępu**, czyli zachęcanie do tworzenia inkluzywnej infrastruktury i doświadczeń, aby sprostać potrzebom fizycznym, sensorycznym i neuroróżnorodności.

- **Wymianę doświadczeń.** Udostępnianie przykładów najlepszych praktyk, które wdrażają zasoby, takie jak „Wszystkie Rozsądne Środki” ([All Reasonable Means](#)) i „Wytyczne dotyczące Dostępności Zewnętrznej” ([Outdoor Accessibility Guidance](#)).
- **Promowanie narzędzi do oceny i komunikowania dostępności terenu**, pomagających użytkownikom w podejmowaniu świadomych wyborów niezbędnych w różnych formach aktywności.
- **Wyróżnianie studiów przypadku** z całego obszaru, aby inspirować do lepszego planowania, koncentrując się na efektywnych ulepszeniach.

2. Poprawy zdrowia i dobrego samopoczucia poprzez inicjatywy promujące aktywny styl życia i aktywności na świeżym powietrzu, aby zmaksymalizować te korzyści dla wszystkich.

- **Zapewnienie inkluzywnego dostępu i uczestnictwa** poprzez prezentację najlepszych praktyk usuwania barier fizycznych, społecznych i kulturowych, które utrudniają korzystanie z miejsc wypoczynku i aktywności osobom niedostatecznie reprezentowanym, osobom z problemami zdrowotnymi lub ograniczoną mobilnością oraz osobom, które nie czują się bezpiecznie (np. kobietom i dziewczętom).
- **Upowszechnianie wiedzy na temat sposobów promowania aktywności** na świeżym powietrzu, np. trasy spacerowe dla dzieci z wózkami, spacerzy przyjazne dla osób z demencją.
- **Promowanie naturalnej zabawy**, w połączeniu z analizą ryzyka i korzyści.
- Wykorzystanie partnerstw społecznych i zdrowotnych dla długoterminowych korzyści zdrowotnych, np. partnerstwa [Sport England](#), [Ramblers Wellbeing Walks](#).
- **Wzmocnienie znaczenia działań** na rzecz zdrowia i środowiska oraz współpracy dla zdrowia, przyrody i klimatu.

3. Zarządzanie skutkami zmian klimatu poprzez strategie adaptacyjne, zapewniające odporność i przyjemność z przebywania w warunkach naturalnych oraz uwzględniające potencjalne korzyści dla lokalnych społeczności w zakresie adaptacji do zmian klimatu i odporności (np. zwiększenie odporności w warunkach skrajnych zjawisk pogodowych: upałów, opadów nawalnych i błyskawicznych powodzi).

- **Reakcja na zmiany klimatu**, polegająca na planowaniu działań na rzecz odporności na zmiany klimatu, np. zacienione miejsca odpoczynku, wyznaczanie tras sezonowych (letnich, zimowych). Dążenie do niskoemisyjności i rozwoju zielonej infrastruktury. Udostępnianie studiów przypadku i zestawu narzędzi do adaptacji do oraz łagodzenia skutków zmian klimatu. Budowanie odporności poprzez dzielenie się wiedzą na temat alternatywnych lub adaptacyjnych tras i szlaków.
- **Planowanie i zarządzanie infrastrukturą** poprzez dzielenie się najlepszymi praktykami w zakresie planowania i projektowania nowej lub zmodernizowanej infrastruktury odpornej na zmiany klimatu. Prezentowanie zrównoważonych praktyk i rozwiązań zgodnych z zasadą zerowej emisji netto. Dzielenie się najlepszymi praktykami w zakresie przeciwdziałania erozji, zniszczeniom spowodowanym przez burze, opady nawalne oraz praktykami na rzecz bezpieczeństwa na szlakach.
- **Komunikowanie publiczne**, polegające na promowaniu bezpiecznych i odpowiedzialnych rozwiązań w warunkach np. zagrożenia pożarowego, zagrożeń nad wodą. Skuteczna komunikacja wpływu ekstremalnych zjawisk pogodowych na bezpieczeństwo użytkowników.

4. Maksymalizacji wpływu przy ograniczonych zasobach poprzez współpracę, lobbing, wspierając innowacyjne podejścia do finansowania; poprzez kontakty z interesariuszami, szkolenia i partnerstwa, mających na celu realizację efektywnych projektów rekreacyjnych i turystycznych.

- **Zdywersyfikowanie dochodów**, wynikające z wykorzystania odnawialnych źródeł energii, technologii wychwytywania dwutlenku węgla, programów zwrotu kosztów dla odwiedzających, "zielonego" finansowania.
- **Współpraca i lobbing**, wynikające z działania w sieci i partnerstwie, podejmowania inicjatyw z kluczowymi interesariuszami w całym sektorze, zwiększania kompetencji na temat pozyskiwania funduszy, identyfikowania możliwości i doskonalenia umiejętności.
- **Współpraca na rzecz rozwiązywania wspólnych problemów**, takich jak długoterminowe koszty utrzymania, wdrażanie innowacyjnych metod redukcji kosztów bieżących.

- **Organizowanie szkoleń, poznawanie studiów przypadku, doradztwo** w zakresie sposobów finansowania (Chartered Institute of Fundraising), jednocześnie wzmacnianie partnerstwa z fundacjami, funduszami, firmami i agencjami krajowymi, samorządami lokalnymi.

5. Ochrony i regeneracji środowiska naturalnego poprzez promowanie aktywnego i odpowiedzialnego korzystania z przestrzeni.

- **Rozwiązania oparte na współpracy**, polegające na dzieleniu się najlepszymi praktykami w celu ochrony środowiska i ograniczenia wpływu odwiedzających na środowisko, równoważąc rekreację z potrzebami społeczności i siedlisk. Promowanie integracji dostępu do planów odnowy krajobrazu i projektów rewitalizacji przyrody.
- **Działania kierowane**, polegające na wzmacnianiu zaangażowania i przekazu/komunikacji, aby zachęcać do odpowiedzialnej rekreacji. Dzielenie się przykładami dobrych praktyk w zakresie zarządzania ruchem odwiedzających, od podejść ukierunkowanych na konkretne miejsca po podejścia obejmujące cały krajobraz. Budowanie społeczności praktyków w ramach sieci w celu generowania i udostępniania wysokiej jakości rozwiązań i insightów.
<https://outdoorrecreation.org.uk/about/action-plan-2025-2028/>

Dobre praktyki w turystyce regeneratywnej

Regeneratywne podejście do turystyki to szeroki wachlarz wykorzystania posiadanych zasobów do stworzenia nowej jakości doświadczeń z podróży, w której turyści mają poczucie wartości swoich czynów. To nie tylko pozwolenie przyjezdnym na współkreowanie lokalnego krajobrazu, ale również poszerzanie własnych możliwości o nowe i stałe relacje. By osiągnąć konsensus i relację opartą na współpracy, niezbędne jest współdzielenie dostępnych zasobów środowiskowych, społecznych i infrastrukturalnych.

Rozwiązania turystyczne o charakterze regeneratywnym odnoszą się do turystyki wodnej, rowerowej oraz hybrydowej (mieszanej). Pierwsza z nich obejmuje wykorzystanie naturalnych zbiorników wodnych, rzek i kanałów oraz ich bezpośredniego otoczenia do stworzenia przestrzeni różnego rodzaju aktywności łączących poszanowanie i wzmacnianie walorów środowiska naturalnego z turystycznymi atrakcjami oraz korzyściami i poszanowaniem potrzeb i miejsc lokalnych społeczności. Wspomniana turystyka hybrydowa nie ogranicza się do jednej

formy aktywności czy jednego miejsca wypoczynku, a łącząc je, w pełni wykorzystuje bogactwo całego obszaru. Obejmuje on zarówno szlaki wodne, jak i piesze, rowerowe czy samochodowe. Tego typu rozwiązania są złożone i niezależne od wąskich preferencji. Turystyka rowerowa, stanowiąca dziś i w przyszłości alternatywę samochodowych wzorców mobilności, wraz ze zmianą środka transportu, gruntownie zmienia doświadczenia turysty i sposób podejścia do tworzonych rozwiązań turystycznych. Wyróżniają się one swoistym minimalizmem, uważnością na wymagania środowiskowe, dostępnością i dopasowaniem do użytkowników o różnych możliwościach i ograniczeniach, wymiernymi korzyściami dla lokalnych społeczności.

- Unikalne doświadczenia rowerowe z Limburga:
<https://www.visitlimburg.be/en/unique-cycling-experiences-limburg>
- Planery turystyczne dla rowerzystów: <https://www.bettundbike.de/en/>
- Bike and Barge Tours Europe - Barge and bike tours w Holandii, Belgii i na Dunaju pozwalają rowerzystom pedałowac w dzień, po szlakach wzdłuż rzek, a wieczorem nocować na barkach, które płyną do następnego etapu. Popularne trasy to Dunaj (Budapeszt-Wiedeń-Passau) z ruchem bez samochodów i opcjami e-rowerów jako wycieczki samodzielne lub z przewodnikiem.
<https://epicroadrides.com/cycling-blog/barge-and-bike-europe-tips/#toc-2>
- Wspieranie inicjatyw: Cycling Waterways (Interreg) - rozwój ścieżek rowerowych wzdłuż rzek, kanałów i jezior w 6 regionach Europy, poprawiający dostępność i zrównoważoną mobilność.
<https://www.interregeurope.eu/cycling-waterways>
- Hybrydyzacja form aktywnego wypoczynku jako skalowalny model biznesowy:
<https://www.discoverfrance.com/bike-tours/bike-kayak-tours>
<https://www.winecountrybikes.com/healdsburg-ca-short-escapes/3-night-healdsburg-ca-bike-kayak-tour/>

Tworzenie i promocja zrównoważonych szlaków kajakowych „low-impact”

Propozycja obejmuje organizację etapowych tras kajakowych ze specjalnie wyznaczonymi miejscami postoju (punktami zbiórki), w których odnaleźć można tablice edukacyjne o ochronie ekosystemu wokół. W zależności od oddalenia lub wielkości danego obszaru, punkty te dotyczyć mogą bloków tematycznych: ochrona rzek, bezpiecznych sposobach biwakowania, naturalnych przystani, paleniu ognisk. Ponieważ obszar Pisy i Narwi w większości obejmuje tereny nizinne, warto dokonać takiego zróżnicowania jego stref w celu wprowadzenia turystycznej i przyrodniczej różnorodności.

Korzyścią płynącą bezpośrednio z wdrażania tego typu rozwiązań jest zmniejszenie śladów zanieczyszczenia antropogenicznego dzięki edukacji odwiedzających. Dodatkowo, istnieje wysokie prawdopodobieństwo wydłużenia sezonu turystycznego jako efektu bogactwa różnorodności przyrodniczej poszczególnych części szlaku. W różnych okresach roku będą się one zmieniać. Możliwe jest rozwinięcie i urozmaicenie rozwiązania na szerszą skalę poprzez zawiązanie partnerstw bądź współpracy z lokalnymi podmiotami, takimi jak: wypożyczalnie kajaków, gminy o interesujących walorach regionalnych (np. Nowogród), parki ochrony przyrody. Prowadzenie punktów informacji i wspólne działania edukacyjne nie tylko mają szansę zwiększyć ich jakość, ale również powiększyć grono potencjalnych interesariuszy.

Upowszechnianie standardów i wytycznych dla niskoinwazyjnych, ekologicznych (low-impact) szlaków wodnych. Wymaga to analizy warunków wodnych i środowiskowych przed wytyczeniem szlaku, uwzględniającej m.in. obszary chronione (w tym Natura 2000), charakterystykę korytarzy ekologicznych oraz przepływów i poziomu wód. Planowana infrastruktura w nikłym stopniu ingeruje w środowisko - budowę ogranicza się do niezbędnego minimum, preferuje się naturalne miejsca wodowania i przenoszenia kajaków, unika się sztucznych przeszkód. Dąży się do zapewnienia ciągłości i bezpieczeństwa szlaków kajakowych przez odpowiednie oznakowanie miejsc niebezpiecznych, przenosek, przystani, pól biwakowych; z naciskiem na czytelność i zgodność ze standardami. Stosuje się zasadę "leave no trace" (nie zostawiaj śladów) i edukuje użytkowników w zakresie ochrony zasobów wodnych i otaczającej przyrody. Ogranicza się hałas i zanieczyszczenia, instaluje ekologiczne toalety i miejsca segregacji odpadów na przystankach i polach biwakowych. Wdraża się elastyczne rozwiązania pozwalające na uwzględnienie zmiennego poziomu wody i przepływów, co ma znaczenie dla bezpieczeństwa, trwałości oraz odporności szlaków.

Przykłady szlaków kajakowych „low-impact” w Polsce:

- Rzeką Barycz (zwłaszcza dolny bieg), charakteryzująca się spokojnym nurtem i licznymi starorzeczami, idealna na spokojne spływy i kontakt z naturą bez dużej ingerencji w środowisko.
- Rzeką Biebrza, nazywana „polską Amazonką”, o powolnym nurcie, umożliwiającą leniwe i bezśladowe kajakarstwo oraz sprzyjającą ochronie lokalnych siedlisk.
- Dolny odcinek Wieprzy i rzeki Słupi na Pomorzu, gdzie panuje względna cisza i naturalność, z ograniczoną infrastrukturą minimalizującą wpływ na środowisko
<https://splywy-wieprza.pl/mesmerize/rzeki/>
- Up The Creek CoLab
<https://www.thetourismcolab.com.au/ecological-leadership-in-nature>
<https://www.thetourismcolab.com.au/practice>
- Living Lab
<https://www.islanderway.co/>

Ochrona i rewitalizowanie starorzeczy i innych zbiorników wodnych

Odtwarzanie naturalnych łąk i starorzeczy to klasyczna strategia o charakterze regeneratywnym. Nie ogranicza się ona jednak do przywrócenia pierwotnego stanu miejsca sprzed ewentualnej degradacji, ale stanowi plan rozwoju przyrodniczego i społecznego. Może on polegać na budowaniu drewnianych pomostów o niskim poziomie ingerencji w środowisko, tworzeniu ławek z pni po wyrwionych lub ściętych drzewach. Taka infrastruktura z materiałów lokalnych jest tania, przyjazna środowiskowo, a sposób jej tworzenia i użytkowania zgodny z podejściem „low-impact”.

Do korzyści płynących z tego typu przedsięwzięć należy przede wszystkim poprawa jakości siedlisk zwierząt przez przywracanie naturalnych procesów oraz zahamowanie degradacji środowiska wynikającej z jego intensywnego użytkowania. Stosowanie naturalnych materiałów i pozyskiwanie ich z lokalnych źródeł, angażowanie lokalnych wykonawców daje wielorakie korzyści - pozytywnie wpływa na lokalny rynek pracy, skraca łańcuch dostawy i usług. Ważny jest odpowiedni dobór lokalizacji infrastruktury, która nie może zakłócać naturalnych dróg i procesów, takich jak lęgi lub migracje zwierząt. Pozytywnym aspektem podejścia są lokalne partnerstwa. Odgrywają kluczową rolę w realizacji projektu pod względem środowiskowym, organizacyjnym, finansowym i naukowym. Taką formą współpracy zainteresowane będą

organizacje ochrony przyrody, urzędy, lokalne firmy budowlane i spółdzielnie usługowe działające w formie partnerstwa publiczno-prywatnego (PPP) i zasilane grantami unijnymi.

Istotnym elementem naturalnych dolin dużych rzek są ekosystemy kształtowane przez zalewy – kompleksy szuwarów, zarośli, niekiedy lasów łęgowych. Ekosystemy te, obecnie często odcięte od rzeki przez wały przeciwpowodziowe lub w naturalny sposób, podlegają degradacji i ewoluują w kierunku zniekształconych układów lądowych. Niezbędnym warunkiem ich renaturyzacji jest przywrócenie zalewów poprzez odsunięcie wałów i umożliwienie bezpośredniego stałego kontaktu z rzeką.

W terenie zalewowym Warty, w Nadleśnictwie Jarocin, opracowano program wykorzystania starorzeczy na terenie zalewowym do dłuższego, niż wiosenne zalewy, magazynowania wody, by polepszyć uwilgotnienie siedlisk łęgowych i zapobiec ich grądowieniu. Ma to być sposób zrekompensowania lasom łęgowym antropogenicznych zmian zapobiegających wylewom Warty po budowie zbiornika retencyjnego w Jeziorsku.

<https://bagna.pl/zglebiaj-wiedze/ochrona-mokradel/mom/128-rtzis>.

Przykładem działań rewitalizacyjnych i regeneracyjnych zarazem może być projekt **Re-Tour**, współfinansowany przez program Interreg Południowy Bałtyk 2021-2027. Ma on na celu opracowanie nowych metod i rozwiązań dla turystyki regeneratywnej. Celem jest tworzenie doświadczeń, przyczyniających się do ulepszania i odnowienia miejsc, gdzie jest ona realizowana. Dzięki temu, turystyka nie tylko bazuje na lokalnych zasobach, ale także wspiera ich zrównoważony rozwój i poprawia jakość życia mieszkańców. Pomorska Organizacja Turystyczna zamierza zbadać potrzeby w różnych miejscach turystycznych i na tej podstawie opracuje oraz wprowadzi propozycje nowych ofert turystycznych, które będą bogate w doświadczenia oparte o turystykę regeneratywną. Działania te będą prowadzone w ścisłej współpracy z różnymi podmiotami, takimi jak: gminy, przedsiębiorstwa turystyczne, organizacje pozarządowe. Zadania polegają na rozwoju ofert turystycznych, które będą tworzyć istotną wartość dla społeczności lokalnych oraz małych i średnich przedsiębiorstw. Działania projektu są podzielone na cztery różne obszary robocze:

- wymianę doświadczeń - wspólne wyjazdy studyjne w celu zbadania dobrych praktyk, współpracy z interesariuszami i opracowania metod działania dla turystyki regeneratywnej,
- testowanie i badanie różnych ofert turystycznych. Identyfikowanie ich możliwości i ograniczeń, dostosowanie ofert do lokalnych warunków i potrzeb,

- opracowanie wytycznych dotyczących sposobu pozycjonowania w przestrzeni turystycznej Morza Bałtyckiego miejsc o charakterze regeneratywnym. Miejsca te będą promowane poprzez różnego rodzaju działania PR-owe, wraz z towarzyszącymi im wizytami dziennikarskimi,
- upowszechnianie nowych rozwiązań - stworzenie przewodnika, zestawu narzędzi oraz wspólny plan działania na rzecz pozycjonowania miejsc turystycznych o charakterze regeneratywnym (<https://www.prot.gda.pl/projekty-unijne/retour/>).

Sieciowanie regeneratywnych gospodarstw agroturystycznych

Agroturystyka w ostatnich latach widocznie zwiększyła swoją popularność, a zainteresowanie nowymi jej formami wciąż rośnie. Gospodarstwa, które przyjmują turystów i we współpracy prowadzą działania prośrodowiskowe, to najbardziej popularne rozwiązanie turystyki regeneratywnej. Możliwość współuczestniczenia przez turystów w codziennych praktykach, np. sadzeniu roślin, zajmowaniu się zwierzętami czy uprawie ziemi, daje autentyczne doświadczenia, angażuje, sprzyja budowaniu relacji z gospodarzami. Wiele gospodarstw oferuje także programy wolontariackie, takie jak sprzątanie brzegów, monitoring przelotów i obserwacje ptaków czy uczestniczenie w zalesianiu. Wszystko to w zamian za owoce pracy w postaci przetworów lub lokalnego rękodzieła. Do korzyści tworzenia sieci gospodarstw agroturystycznych należą: dywersyfikacja przychodów gospodarstw, aktywne zaangażowanie turystów w odbudowę lokalnych ekosystemów, wzrost lokalnej tożsamości i edukacji.

Farma Lubuskie Angusowo – gospodarstwo regeneratywne, które stosuje wypas kwaterowy, polikultury roślinne oraz naturalne nawożenie. Łączy hodowlę bydła ras rodzimych i Jersey z produkcją ekologicznych serów i wysokiej jakości produktów mlecznych. Gospodarstwo działa proekologicznie, dbając o bioróżnorodność i żyzność gleby. (<https://lubuskie-angusowo.pl/>).

Gospodarstwo Jagrol – przykład konwersji z rolnictwa konwencjonalnego do regeneratywnego, gospodarstwo praktykujące płodozmian, stosowanie roślin okrywowych i minimalizujące orkę, co sprzyja zdrowiu gleby i lepszej retencji wody. Wdrożono system regeneratywnego zarządzania glebą w celu poprawy jej pojemności wodnej, minimalizacji zabiegów uprawowych i ograniczenia zużycia nawozów sztucznych. Spółka Jagrol posiada 70 ha zbiorników retencyjnych i gromadzi ok. 450 tys. m³ wody. Jest w stanie nawodnić 100% pól uprawianych pod ziemniaki. Tworzy pasy zadrzewień śródpolnych, które mogą ograniczać erozję gleby o

25%. Zbiorniki wodne pozytywnie wpływają na mikroklimat. Są one siedliskiem wielu ptaków wodnych, wodno-błotnych i błotnych. W 2013 roku stworzono platformy lęgowe dla ptaków. Przyciąga to wielu ornitologów z kraju i z zagranicy. Zbiorniki retencyjne stanowią ważny element budowania ekosystemów, pełnią swoją rolę krajobrazową. Wspólnie z mieszkańcami spółka realizuje programy społeczne, aktywizacyjne, edukacyjne: <https://ja-grol.topfarms.com/>.

Wiele gospodarstw agroturystycznych w Polsce wdraża elementy rolnictwa regeneratywnego, łącząc produkcję żywności z działaniami edukacyjnymi i turystycznymi, co buduje lokalną sieć turystyki regeneratywnej z naciskiem na zrównoważony rozwój. W zakresie współpracy, oprócz gospodarstw agroturystycznych, ważną rolę mogą odegrać lokalne organizacje ochrony przyrody, stowarzyszenia rolników, a także pracownicy sezonowi i sami turyści w przypadku prac renaturalizacyjnych. Projekt Lower Silesia 360° EIT Food na Dolnym Śląsku scala 200 gospodarstw na 20 tys. ha, stosując bezorkowe uprawy, rośliny okrywowe i monitoring gleby, z naciskiem na rentowność i peer-learning. Wśród działań wspiera się agroturystykę poprzez zrównoważone łańcuchy dostaw i premię za produkty regeneratywne.

Edukowanie w duchu świadomych wyborów i regeneratywnej odpowiedzialności

Tworzenie i udostępnianie rozwiązań regeneratywnych, stanowiących część aktywnej turystyki, łączy się z potrzebą edukowania zarówno organizatorów turystyki, jak i samych turystów. Pierwsi potrzebują wiedzy i umiejętności niezbędnych we własnym profesjonalnym rozwoju, do zapewnienia usług na dobrym poziomie, dla drugich zaś regeneratywna turystyka stanowi przedmiot i cel doświadczeń związanych z aktywnym wypoczynkiem. Edukacja odnosi się do praktyk służących budowie lokalnych ekosystemów współpracy, promocji i popularyzacji ich potencjału, dzieleniu się unikalnymi umiejętnościami mieszkańców, bezpośredniemu poznawaniu i doświadczaniu szczególnych walorów środowiska naturalnego i kulturowego lokalnych społeczności. Na świecie te praktyki odnoszą się, m.in. do tworzenia ekologicznych ośrodków wypoczynkowych, których goście - jak w Kostaryce - aktywnie uczestniczą w regeneracji lasów deszczowych oraz we wspieraniu lokalnych społeczności. Z kolei w Nowej Zelandii turyści przyjmując zobowiązanie "Tiaki Promise" praktykują podejście aktywnie chroniące dziedzictwo naturalne i kulturowe kraju poprzez przestrzeganie zasad turystyki regeneratywnej (<https://www.tiakinewzealand.com/>). Na Bali w formule Zielonej Szkoły i Zielonej Wioski

edukuje się turystów w zakresie zrównoważonego rozwoju, jednocześnie angażując ich w lokalne projekty renaturyzacyjne (<https://www.greenschool.org/>).

Kluczowe efekty odnoszą się do edukowania turystów i społeczności lokalnych na temat zasad regeneracyjnego rozwoju, zasad permakultury i ochrony środowiska. Polegają one również na wzmacnianiu ekonomicznym i integracji lokalnych społeczności przez wspólnie osiągnięte korzyści finansowe i angażowanie mieszkańców. Wynikiem jest także tworzenie głębokich relacji i między turystami a mieszkańcami i ich miejscem. Środowiskowe efekty polegają na kształtowaniu/przywracaniu bioróżnorodności i naturalnych ekosystemów (<https://www.conscious.travel/annapollock/>).

Liczne przykłady różnią się skalą i specyfiką działań. Na Wyspach Owczych oraz Islandii oferuje turystom infrastrukturę wykorzystującą energię geotermalną oraz udostępnia lokalne inicjatywy rolnicze i ogrodnicze, jak np. miejskie farmy i szklarnie geotermalne (<https://biokurier.pl/relaks/eko-turystyka/turystyka-regeneratywna-czym-jest/>). Norwegia, Japonia, Stany Zjednoczone, Włochy były miejscami realizacji licznych projektów turystyki regeneratywnej, w tym przykładami odpowiedzialnych praktyk od przywracania ekosystemów po włączanie lokalnych społeczności we współzarządzanie turystyką (<https://www.originaltravel.co.uk/travel-blog/regenerative-tourism-projects>).

Edukacja w turystyce regeneratywnej może być jednym z motywów zdobywanych doświadczeń kulinarnych (gotowanie zero waste, kuchnie lokalne, sezonowe), współuczestniczenie turystów w utrzymaniu i odtwarzaniu szlaków turystycznych w rezerwach przyrody, etyczne spotkania z dziką przyrodą, angażowanie się turystów jako wolontariuszy przy pracach porządkowych, pracach w gospodarstwach np. w formie warsztatów permakulturowych (<https://permakultura.edu.pl/permakultura-skolity-gospodarstwo-ekologiczne/>), tworzenie sieci agroturystycznych gospodarstw regeneratywnych (<https://mapa.permakultura.edu.pl/>).

Jednym z aspektów turystyki regeneratywnej jako świadomej turystyki doświadczeń jest transparentność i prawo turystów do wiedzy o środowiskowym oddziaływaniu konkretnych miejsc i ofert oraz prawo do wybierania ofert i produktów zgodnych z efektami regeneracyjności (<https://forestfriends.eco/pl/>). Wybór odnosi się do każdego aspektu aktywności turystycznej - od sposobu i środków podróży, miejsca zakwaterowania i pobytu, np. możliwości wyszukiwania eko-domków, hoteli, które aktywnie angażują się w ochronę środowiska, wykorzystują energię odnawialną i wspierają lokalne środowisko, uzyskane certyfikaty ewaluacji rzeczywistych praktyk regeneracyjnych. Kluczowa jest tu możliwość obliczenia własnych emisji

oraz prawo do wyboru odpowiedzialnych organizatorów przedsięwzięć turystycznych, operatorów wspierających lokalną gospodarkę, stosujących praktyki przyjazne dla środowiska i inwestujących w działania na rzecz odnowy środowiska. Istotnym elementem turystyki regeneratywnej jest możliwość aktywnego uczestniczenia w działaniach na rzecz wzmacniania środowiska i lokalnych wspólnot. Wiele miejsc oferuje turystom możliwość wzięcia udziału w sadzeniu drzew, monitorowaniu dzikiej przyrody lub sprzątaniu plaż i szlaków. Mogą to być również działania kompensujące ślad węglowy. Turyści mogą rekompensować emisję dwutlenku węgla będące skutkiem podróży wspierając projekty sekwestracji dwutlenku węgla. Istotne jest upowszechnianie praktyk turystycznych i zachowań o niskim wpływie na środowisko. Kluczowe jest transparentne korzystanie z zasobów, eliminowanie odpadów i trwałego przekształcania miejsc (*Leave No Trace*), dbałość o poszanowanie naturalnej i kulturowej integralności odwiedzanego i poznawanego miejsca. Turystyka regeneracyjna zakłada poznawanie i wspieranie lokalnych społeczności, rzemiosła, produktów i tradycji.

<https://forestfriends.eco/pl/Czym-jest-regeneracyjna-turystyka-i-podr%C3%B3%C5%BCe%3F-Przewodnik-dla-turyst%C3%B3w-i-firm/>

Tworzenie strefy ciszy i ograniczonego ruchu jako oferta dla turystów neuroatypowych

Tworzenie stref ciszy czy określanie ram czasowych wolnych od przebudzowania w miejscach publicznych to obecnie upowszechniający się standard. Tego typu działania realnie poprawiają jakość doświadczeń wielu osób, stawiając na pierwszym miejscu ich specyficzne potrzeby. Dążąc do inkluzywności, instytucje zachęcają do korzystania z ich usług w dopasowanych do potrzeb okresach bądź do przebywania w przyjaznych miejscach. Wybór miejsc i pór dnia powinien być wynikiem zarówno znajomości preferencji tych osób, jak i rezonować z trybem i kulturą organizacyjną instytucji. W terenach otwartych, otoczenie przyrody powinno jednoznacznie kojarzyć się z ciszą i spokojem, jednak dodatkowo wprowadzone strefy, w których przez część roku obowiązuje zakaz hałaśliwych aktywności wodnych, ograniczenie dopuszczalnych przepraw i biwakowania poza wyznaczonymi strefami może zapewnić dodatkowy komfort dla turystów. Korzyści wynikające z wprowadzania stref ciszy i ograniczonego ruchu w obszarach turystycznych to przede wszystkim: ochrona gatunków wrażliwych, odnowa siedlisk, lepsze doświadczenia przyrodnicze oraz spokój dla odwiedzających nastawionych na wypoczynek blisko natury.

W przypadku tego typu działań istotne okazują się partnerstwa i współpraca z regionalnymi parkami krajobrazowymi, ekologicznymi, strażą leśną i policją wodną, lokalnymi organizacjami turystycznymi. Formy współpracy to między innymi praca nad regulacjami lokalnymi, tworzenie kampanii informacyjnych i wspólne patrole edukacyjno-kontrolne.

<https://xnordictravelcontest.com/neurodiversity-workshop/>

Miejscowe kultury i rękodzieło jako propozycja lokalnej turystyki

Tworzenie lokalnych rynków i miejsc wymiany to sposób ekonomicznego wzmocnienia społeczności. Zyskujące na popularności produkty pochodzenia naturalnego, o sprawdzonym składzie i lokalnym pochodzeniu stanowią wyróżnik miejsca i jego marki. Mogą zostać wykorzystane przy tworzeniu tras i organizowaniu eventów promujących lokalne rzemiosło, kulturę i wyjątkowe obyczaje, z których słyną poszczególne regiony. Inną drogą wykorzystania produktów lokalnych jest organizacja warsztatów rzemieślniczych i kulinarnych, włączonych w ofertę pakietów regeneratywnych. Dochód może być częściowo reinwestowany w projekty ekologiczne. Prognozowany zrównoważony przyrost korzyści ekonomicznych w społecznościach lokalnych jest w tym przypadku uzasadniony, a dochody mogą być wysokie przy obecnym popycie na tego typu dobra. Ryzykiem jest pokusa komercjalizacji i utraty autentyczności oraz sezonowy charakter osiągniętych dochodów.

Holenderskie targi dizajnu i rękodzieła

<https://www.montravels.pl/przewodnik-po-najwiekszych-targach-w-holandii-gdzie-znalezc-wyatkowe-produkty>

Hybrydowe targowiska

<https://www.hub.coop/wp-content/uploads/2024/09/Hybrydowe-targowiska-jako-centra-zycia-lokalnego-PDF.pdf>

Organizacja i wykorzystanie regionalnych hubów turystyki regeneratywnej

Hub wiedzy o turystyce regeneratywnej i umiejętności wdrażania specyficznych rozwiązań jest jedną z form dobrej praktyki. Służy szkoleniu przewodników, tworzy, gromadzi i oferuje materiały edukacyjne stanowiące o standardach turystyki regeneratywnej i form jej uprawiania w regionie. Doskonałym przykładem tego typu działań jest wspomniane wcześniej przedsięwzięcie ReTour, jako model adaptacji nowych strategii i współpracy na rzecz zmian na lepsze. W latach 2024-2027 zaplanowano utworzenie hubu w Skåne (Szwecja, lider: Visit

Skåne), na Pomorzu (Polska: Pomorska i Zachodniopomorska ROT), w Kłajpedzie (Litwa), w Lolland-Falster (Dania) oraz NIT w Niemczech (Kilonia). RegenT buduje centrum wiedzy (Regenerative Tourism Hub) z siedzibą w Gdańsku (Pomorska ROT), oferując warsztaty i rekomendacje dla regionu bałtyckiego.

<https://www.prot.gda.pl/projekty/regent-turystyka-regeneratywna-w-regionie-morza-baltyckiego/>

<https://www.gds.earth/blog/regenerative-tourism-case-studies-2024/>

Sieciowanie lokalnych partnerów

Turystyka regeneratywna jest złożonym podejściem organizacyjnym i strategicznym. Stanowi zarówno szansę pozytywnego rozwoju, jak również wyzwanie wymagające sprawnych liderów i zaangażowanych interesariuszy. Planowanie współpracy łączy się z angażowaniem i aktywizowaniem lokalnych partnerów oraz tworzeniem warunków i okazji do współdziałania. W lokalnych warunkach tworzenia Szlaku Aktywnej Turystyki Wodnej Pisa-Narew partnerstwo jest wyzwaniem organizacyjnym skierowanym do lokalnych podmiotów takich, jak np.

- Ośrodek Żeglarstwa i Turystyki Wodnej Camp-Pisz - jeden z kluczowych operatorów kajakowych na Pisie. Dysponuje wypożyczalnią i świadczy usługi transportu sprzętu wodnego. Posiada bazę noclegową (hotel Joseph Conrad) oraz własną infrastrukturę rekreacyjną nad jeziorem Roś, <https://camp.com.pl/>
- Fundacja Ochrony Wielkich Jezior Mazurskich - organizacja pozarządowa z dużym doświadczeniem w projektach proekologicznych i turystycznych na Mazurach. Prowadzi Mazurskie Centrum Edukacji Ekologicznej, co może być ważnym ogniwem edukacyjnym w turystyce regeneratywnej. Może stanowić wsparcie w kwestiach merytorycznych, grantowych, w monitoringu przyrodniczym lub prowadzeniu akcji edukacyjnych wzdłuż szlaku, <https://jeziora.com.pl/>
- Łomżański Park Krajobrazowy Doliny Narwi - park krajobrazowy obejmujący część doliny Narwi. Partner kluczowy w kwestii ochrony przyrody, konsultacji środowiskowych, wytyczania stref wrażliwych, <https://lpkdn.podlaskie.eu/> .
- NES-TUR - biuro turystyki aktywnej działające w regionie Podlasia. Organizuje spływy kajakowe rzeką Narew. Ich doświadczenie może być bardzo wartościowe w rozwoju segmentu spływów, współpracy w zakresie pakietów hybrydowych, transportu turystów, edukacji w terenie, <https://turystikapodlasie.pl/> .

- gospodarstwa agroturystyczne położone i działające w okolicach Pizy i Pisy oraz Narwi - <https://slowhop.com/pl>.

Innowacyjne modele biznesowe turystyki regeneratywnej

Większość innowacyjnych modeli biznesowych w turystyce regeneracyjnej priorytetowo traktuje pozytywny wpływ netto na ekosystemy, społeczności i kulturę poprzez platformy, spółdzielnie i samowystarczalne przedsięwzięcia, które angażują turystów w działania renowacyjne i rewitalizacyjne.

Wdrożenia obejmują projekty pilotażowe, np. ReTour w ramach Interreg Południowy Bałtyk. Wspominany wcześniej **projekt ReTour** tworzy i testuje rozwiązania turystyki regeneratywnej, obok warsztatów obejmuje wyjazdy studyjne, dzielenie się dobrymi praktykami i pilotażowe nowych ofert. W Pomorskim testowane są modele angażujące lokalnych producentów i ograniczające sezonowość czy greenwashing, z naciskiem na networking podregionów.

<https://www.prot.gda.pl/projekty-unijne/retour/>

Na **Bornholmie** turystyka regeneratywna obejmuje inicjatywy łączące ochronę natury z lokalną gospodarką, takie jak regeneracja lasów i promocja produktów ekologicznych, co wspiera odnowę ekosystemów i społeczności, np. regeneracja Lasu Almindingen, jedyne go terenu zalesionego na Bornholmie, który został odnowiony w XIX wieku przez Hansa Romo. Wymagał ogroduzenia i sadzenia drzew, odtwarzania torfowisk i introdukcji żubrów sprowadzonych z Polski; model ten integruje turystykę z ochroną bioróżnorodności.

Bornholm kreuje wizerunek "**Bright Green Island**" dzięki firmom jak Bornholms Møsteri (soki i przetwory owocowe, <https://www.bornholmsmosteri.dk/>) czy rzeźnicy Hallegård (<https://hallegard.eu/>) oraz Lehnsgaard (oleje rzepakowe, <https://www.lehnsgaard.dk/en/home/>). W tych miejscach turyści angażują się w zrównoważoną produkcję żywności, wspierając lokalnych producentów i minimalizując ślad ekologiczny. **Aktywności regeneratywne** - darmowe schrony (sheltery) i kempingi w lasach jak Plantage Ro umożliwiają tanią turystykę z niskim wpływem na środowisko, zachęcając do bliskiego kontaktu z naturą. Szlaki piesze i rowerowe w dolinach jak Ekkodalen czy Paradisebakkerne, promujące podróże w stylu slow i edukację ekologiczną. <https://visitbornholm.com/pl/blog/bornholm-bright-green-island>

Platforma Reforest (Australia) - platforma typu SaaS integruje działania na rzecz klimatu i zalesianie z działalnością turystyczną, umożliwiając miejscom takim jak Visit Sunshine Coast monitorowanie wpływu odwiedzających na rzecz osiągnięcia zerowej emisji netto; tworzy lokalne miejsca pracy i rozwija się globalnie, w tym na Fidżi. <https://reforest.com.au/>

Playa Viva Eco-Resort (Meksyk) - w 100% samowystarczalny, butikowy ośrodek wypoczynkowy wykorzystuje lokalne materiały, ogrody permakulturowe do przygotowywania posiłków z produktów z farmy na stół, uczciwe wynagrodzenia, szkolenia personelu oraz ochronę żółwi; 2% zysków finansuje projekty regeneracji ekosystemów. <https://www.playaviva.com/>

Fairbnb Cooperative (Europa) - jako alternatywa dla Airbnb, platforma należy do społeczności, reinwestuje opłaty w lokalne projekty zrównoważonego rozwoju, priorytetowo traktuje korzyści dla mieszkańców i własność spółdzielczą, co przyczynia się do sprawiedliwego rozwoju turystyki. <https://shop.fairbnb.coop/>

Finca Luna Nueva Lodge (Kostaryka) – ośrodek przeszedł na rolnictwo ekologiczne z infrastrukturą regeneracyjną, angażując gości w naprawę ekosystemów, aby pogłębić więzi z lokalną bioróżnorodnością i zmniejszyć szkody dla środowiska. <https://fincalunanueva-lodge.com/>

4.2. Rezyliencja w turystyce na obszarach wiejskich

Rozwój turystyki regeneratywnej pozytywnie wpływa na rezyliencję, czyli zwiększa zdolność miejsc i społeczności do radzenia sobie z wyzwaniami, kryzysami i innymi niekorzystnymi zmianami. Procesy aktywnej odbudowy i wzmacniania zasobów naturalnych, kulturowych oraz ekonomicznych są warunkiem odporności. Za rezyliencję należy uznawać lokalne społeczności włączane w procesy decyzyjne i osiągające realne korzyści ekonomiczne, co stabilizuje gospodarkę, zmniejsza zależność od turystyki sezonowej lub od obecności i zaangażowania zewnętrznych inwestorów. Rezyliencji sprzyja różnorodność ekonomiczna, lokalny charakter biznesu, rolnictwa i rzemiosła, co wspólnie daje szersze możliwości rozwoju, a w warunkach kryzysowych - przetrwania. Rezyliencję zwiększają odbudowywane i chronione naturalne ekosystemy, zdolne do przetrwania niekorzystnych skutków zmian klimatycznych.

https://hospitalityinsights.ehl.edu/exploring-regenerative-tourism?fbclid=IwAR3jwphPHm9-v0ak8hvmLUQhD-lvPLwYWN035hjCTyDVgQIPpcEsN_puzA8

Wzrost rezyliencji wynika z wymiernych wskaźników odnoszących się do aspektów społecznych, ekologicznych i ekonomicznych miejsc turystycznych. Za najważniejsze wskaźniki

uchodzą: **ocena stanu ekosystemów**, czyli monitorowanie zmian w bioróżnorodności, jakości gleby, wód i powierzchni zielonych przed i po wdrożeniu działań regeneratywnych; **poziom zaangażowania i dobrostanu społeczności lokalnej**, wyrażony w udziale mieszkańców w organizacji turystyki, osiągniętych korzyściach ekonomicznych i jakości życia; **skali dywersyfikacji gospodarczej**, wynikającej z oceny stopnia zależności lokalnej gospodarki od sezonowej turystyki, z rozwoju lokalnych usług, rolnictwa, rzemiosła i edukacji; **efektów edukacji i zmian w postawach turystów**, wyrażonych w świadomości i odpowiedzialności turystów (wskaźniki satysfakcji, wyniki sondaży ankietowych, powracalność, współpraca wolontariacka).

Innymi miernikami rezyliencji mogą być **benchmarki i testy ofert turystycznych** pod kątem realnego wpływu na miejsce; pomiar długoterminowych zmian systemowych, np. obserwowanie zmian w zarządzaniu destynacjami turystycznymi, integracja turystyki z planami lokalnego rozwoju, poziom akceptacji przez społeczność nowych modeli działania

<https://forestfriends.eco/pl/Czym-jest-regeneracyjna-turystyka-i-podr%C3%B3%C5%BCe%3F-Przewodnik-dla-turyst%C3%B3w-i-firm/>

<https://forestfriends.eco/pl/integrating-tourism-into-ndcs-challenges-for-smes-and-the-role-of-forest-friends-i-green-initiative/>

Rezyliencja jako wyróżnik szlaku tkwi w materialnych uwarunkowaniach, czyli odpowiedniej infrastrukturze, a także w dostępnych rozwiązaniach – usługach – oraz odpowiednio przygotowanym zespole osób związanych z miejscem, zasobami. Wyróżnikiem rezyliencji są scenariusze, gwarantujące elastyczne dostosowanie się do różnych celów, warunków działania, zróżnicowanych grup odbiorców. Innymi słowy, odpornością będzie zdolność aktywnego działania w warunkach różnych celów i form działania istotnych dla aktywnej turystyki wodnej, turystyki edukacyjnej, turystyki eksploracyjnej. Przykładem istniejących rozwiązań jest **The Tourism CoLab**, działający na Tasmanii. The Tourism CoLab (<https://www.thetourismcolab.com.au/>) jest inicjatywą stworzoną w 2018 roku, kształcącą za pomocą internetowej platformy edukacyjnej oraz społecznością praktyków turystyki regeneracyjnej. Jej twórcami jest zespół z ponad trzydziestoletnim doświadczeniem w projektowaniu opartym na człowieku i naturze. Obok projektantów tworzą go specjaliści planowania środowiskowego, rozwoju regionalnego, zarządzania sieciowego. Pracują, stosując interdyscyplinarne podejście współprojektowania społecznościowego, eksperymentowania i aktywizacji.

Platforma jest miejscem wymiany doświadczeń, sposobem udostępniania usług edukacyjnych w formie kursów, działań coachingowych oraz narzędziem wspierania rozsianych po świecie twórców lokalnych innowacji. Platforma służy szeroko rozumianej edukacji ze szczególnym nastawieniem na to, „co do tej pory było niewidoczne”. Chodzi głównie o tworzenie oraz upowszechnianie rozwiązań na rzecz regeneracji i odporności jako nowego podejścia w turystyce przyszłości. Polega ono na przewyższaniu ograniczeń naukowego zarządzania i redukcjonistycznego myślenia, które zdominowały współczesną turystykę. Turystyka traktowana jest jako złożony system adaptacyjny, wymagający ewolucyjnych, opartych na współpracy podejść, zamiast liniowych rozwiązań strategicznych. Nowe podejście odwołuje się do inteligencji całego ciała, łącząc analityczne myślenie z „mądrością serca” (opartą na wartościach) oraz intuicyjną wiedzę. Zmiana sposobu myślenia następuje w wyniku uczenia się przez doświadczenie, które pozwala ludziom poczuć wspólnotę, połączyć się z naturą i zrozumieć swoją odpowiedzialność.

Działania praktyczne są zorientowane na potrzeby i możliwości lokalnej społeczności. Wymagają współpracy z organizacjami turystycznymi, lokalnymi samorządami, społecznościami i organizacjami biznesowymi, by w warunkach oddolnych inicjatyw budować odporność, współprojektować i aktywować destynacje, organizacje turystyczne i gospodarkę turystyczną dla regeneracyjnej, inkluzywnej i przyjaznej dla środowiska przyszłości. Miejszem praktycznej edukacji jest Place Ecologies, miejsce działań edukacyjnych i współpracy ze społecznościami i organizacjami w celu tworzenia nowych form turystyki, przyczyniających się do odporności, innowacji i wprowadzania zmian.

Źródło: Mapping the scope of regenerative tourism, <https://www.thetourismcolab.com.au/post/mapping-the-scope-of-regenerative-tourism>

Aktualna oferta The Tourism CoLab składa się 4 szkoleń:

1. **BootCamp Regenerative Tourism** - służy odkryciu turystyki regeneracyjną jako transformacyjnej podróży opartej na zasadach systemów ożywionych, a nie na ustalonym celu. Istotą podejścia jest potrzeba nowej relacji z naturą i miejscem, która pozwoli zmienić myślenie z rozwiązań technicznych na adaptacyjne, holistyczne strategie. Uchwycenie różnicy między zrównoważonym a regeneracyjnym podejściem do turystyki wymaga koncentracji na naprawie, renowacji i regeneracji, a nie tylko na minimalizowaniu szkód. Celem jest poznanie systemów ożywionych jako ram rozwoju i budowania z udziałem społeczności jako "gleby" dla lokalnej, autentycznej transformacji. Początkiem regeneratywności jest autentyczna i unikalna historia miejsca, która wyłania się z powiązań z lokalnymi systemami życia.

Szkolenie pozwala poznać sposoby, w jakie regeneracyjni „zapyłacz” inicjują zmiany i tworzą warunki sprzyjające transformacji, bazuje na rzeczywistych studiach przypadków z bezpośredniego doświadczenia. Ekspozuje podejście zależne od kontekstu, które działa lepiej niż uniwersalne mapy drogowe.

<https://www.thetourismcolab.com.au/bootcamp-regenerative-tourism>

2. Up The Creek CoLab - jest szkoleniem terenowym, przebiegającym na szlaku wodnym – żywym, tętniącym życiem Bung Yarnda. Służy praktycznemu poznaniu idei ekologicznego przywództwa. Podczas zajęć na wodzie i pod gołym niebem przebiega trening uważności.

Jest to przestrzeń do zatrzymania się, słuchania i przypomnienia sobie, co to znaczy być w pełni obecnym. Podczas pięciu dni pokonuje się szlaki wodne, spędza czas przy ogniskach i angażuje się w praktykę ucieleśnienia, która łączy głowę, serce i ręce. Uczestnicy odkrywają, co to znaczy być dobrym gościem, miejscem, społecznością i samą ziemią. Ścieżka edukacyjna łączy w sobie myślenie regeneracyjne, przywództwo ekologiczne i sztukę działania z intencją. Trening w stylu slow polega na poszukiwaniu rozwiązań. Natura stanowi klasę, ucieleśnia zaangażowanie w elastyczność, płynność, wyłanianie się i adaptację.

FLOAT demonstruje regeneracyjne przywództwo, pełniąc rolę żywego laboratorium transformacji lokalnej i kierowanej przez społeczność w East Gippsland. FLOAT ucieleśnia elastyczne, wyłaniające się i adaptacyjne reakcje na głęboką transformację gospodarczą i społeczną społeczności. Stanowi namacalny dowód na to, że regeneracyjny rozwój biznesu działa w praktyce, zapewniając miękką infrastrukturę, a jednocześnie wspierając samoorganizujące się sieci i rozproszone przywództwo. Przesłanie CoLabu jest odpowiedzią na pytanie: Czym jest odporność w zmieniającym się świecie? Odkryj regeneracyjne myślenie i praktykę opartą na zasadach systemów żywych, a nie na ustalonym celu. Buduj powiązania między naturą a naszą płynną społecznością edukacyjną. Zbadaj potrzebę nowej relacji między naturą, miejscem i Tobą. Praktyczne ćwiczenia uziemiające i motywujące, które przesuwają myślenie z rozwiązań technicznych na adaptacyjne, holistyczne strategie. Odkryj, jak można to zastosować w pracy, życiu i byciu w świecie. Szkolenie trwa 30 godzin i jest certyfikowane.

<https://www.thetourismcolab.com.au/ecological-leadership-in-nature>

3. Szkolenie dla praktyków turystyki regeneracyjnej - program daje uczestnikom wiedzę, perspektywę i praktyki niezbędne do wdrażania podejść regeneracyjnych w ich firmach, społecznościach, miejscach i organizacjach. Składa się z programu nauczania prowadzonego przez 20 tygodni, po którym realizowany jest 12-tygodniowy wspólny projekt końcowy.

Praktyka może stać się narzędziem uzdrowienia społecznego i ekologicznego poprzez budowanie regeneracyjnego myślenia i działania. Praca ma charakter grupowy:

I etap kursu obejmuje m.in. podstawy praktyki regeneracyjnej, aktywizm, systemy, władzę,

projektowanie poprzez społeczność, projekt natury, gospodarki regeneracyjne, doświadczenia i eksperymenty, ramy monitorowania i ewaluacji, relacja z systemem.

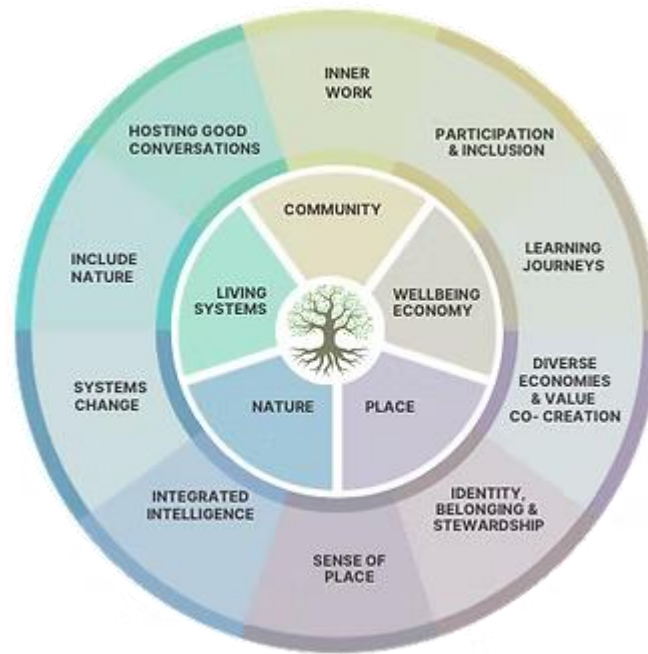
II etap kursu - grupowe konsultacje peer-to-peer. Mają na celu pogłębienie rozumienia treści kursu poprzez ćwiczenia, tematy do dyskusji i zadania offline.

III etap - projekt końcowy ma na celu połączenie wszystkich elementów w całość. Polega na zastosowaniu zdobytej wiedzy w trwały efekt. Projekt końcowy może być studium przypadku, modelem lub mapą drogową. Może to być wydarzenie, specjalnie przygotowane doświadczenie dla zwiedzających lub seria warsztatów. Ukończenie projektu końcowego jest wymagane do otrzymania Certyfikatu Praktyka Turystyki Regeneracyjnej.

<https://www.thetourismcolab.com.au/regenerative-practitioner>

4. Regeneracyjność z perspektywy storytellingu o ludziach i miejscach - jest celem 6-tygodniowego kursu online dla grup, który wprowadza profesjonalistów z branży turystycznej, menedżerów destynacji, marketerów, firmy i innych interesariuszy z branży w regeneracyjny storytelling. Podczas kursu jego uczestnicy stworzą własne historie.

Cele kursu pozwalają uświadomić sobie rolę, jaką historię odgrywają w naszym rozumieniu świata, zrozumienie podstawowych aspektów narracji regeneracyjnej, ocenić, czy słyszane historie, są autentyczne i zgodne z podejściem regeneracyjnym a nie są greenwashingiem. Efektem będzie stworzenie historii o organizacji, miejscu lub społeczności, która daje poczucie sprawczości. Treści kursu: siła historii w kształtowaniu sposobu myślenia, nadawanie sensu złożoności i roli turystyki w nadawaniu znaczenia doświadczeniom; nawiązywanie więzi i budowanie społeczności poprzez historie, zmiany systemowe. Nagrania sesji na żywo są dostępne za pośrednictwem Community University w Tourism CoLab.

<https://www.thetourismcolab.com.au/stories-of-active-hope>

V. GDZIE JESTEŚMY – DOKAD ZMIERZAMY?

Dalsza część raportu może stanowić inspirację przyszłych rozwiązań. Zawiera kontekstową diagnozę aktualnego stanu oraz prezentację trendów wskazujących możliwości rozwojowe. Te ostatnie poparto zbiorem rekomendacji wynikających z poszczególnych trendów oraz bazą źródeł wykorzystanych podczas prac nad raportem.

5.1. W kierunku regeneracyjności

Punktem wyjścia do dalszych prac jest analiza aktualnego stanu szlaku. Wymaga ona identyfikacji podstawowych czynników wewnętrznych i zewnętrznych, które wpływają na jego funkcjonowanie. Ujęcie to pozwala na rozpoznanie mocnych i słabych stron projektu, a także szans i zagrożeń wynikających z otoczenia społecznego, środowiskowego, gospodarczego i instytucjonalnego. Stanowi ono wstęp do identyfikacji i pogłębionej analizy trendów mających znaczenie dla rozwoju szlaku. Pozwalają one bowiem określić obszary szczególnie wrażliwe na zmiany oraz te, w których istnieje największy potencjał rozwojowy. Uwzględniono tu przede wszystkim czynniki istotne dla rezyliencji obszaru Pisz i Pisy, południowej części Mazur.

Atuty na początku drogi

- bogactwo i zróżnicowanie naturalne obszaru Pisz i Pisy: Puszcza Piska, Mazurski Park Krajobrazowy, i rzeka, tereny nadrzeczne Pisy. Walory naturalne to Puszcza Piska o powierzchni 105 tys. ha, z Lasem Ochronnym „Szast” jako unikalnym obszarem sukcesji wtórnej w Europie oraz Mazurski Park Krajobrazowy. Na tych terenach zaobserwowano ponad 850 gatunków roślin, 200 gatunków ptaków;
- wysoki stopień zalesienia - 48% w gminie Pisz (Polska - ok. 30%) - oraz obecność rezerwatów kształtujących rezyliencję klimatyczną poprzez ochronę przed erozją i powodzią dzięki obszarom chronionym, infrastruktura wodna (Kanał Jegliński i śluza Karwik) i część systemu Wielkich jezior Mazurskich. Obszary chronione: rezerваты „Jezioro Nidzkie”, „Pogubie Wielkie” budują rezyliencję wobec zmian klimatu, ograniczając ryzyko powodzi i erozję, typowe dla mazurskich dolin rzecznych;
- wdrożone rozwiązania instytucjonalne ochrony bioróżnorodności i eksperymentalnej, naturalnej sukcesji w Lesie Ochronnym „Szast”. Obserwacja naturalnego procesu odnowy po huraganie w 2002 roku;

- rezyliencja klimatyczna wspierana przez inicjatywy leśników (Nadleśnictwo Pisz) i stowarzyszenia ekologiczne dbające o Puszcę Piską i rezerваты;
- jezioro Roś i rzeka Pisa, meandry, starorzecza, połączenie z Wielkimi Jeziorami Mazurskimi przez Kanał Jegliński
- liczne punkty widokowe, np. Łąki Pisowodzkіe umożliwiają innowacyjną turystykę aktywną i turystykę slow z możliwością obserwacji przyrody, wykorzystaniem ścieżek edukacyjnych, potencjał terenów i szlaków aktywnej turystyki żeglarskiej, kajakowej, rowerowej, pieszej;
- potencjał rozwojowy lokalnych społeczności łączy się z gospodarstwami agroturystycznymi, działającymi KGW, ofercie produktów lokalnych i regionalnych: miody, sery kurpiowskie, kiszonki, potrawy regionalne. Potencjał współtworzą lokalne instytucje kultury, np. Muzeum Ziemi Piskiej, skansen w Nowogrodzie; przedsiębiorstwo społeczne Piska Spółdzielnia Socjalna DIARÓZ;
- potencjał innowacji w turystyce wynika z aktywnych KGW i oferty lokalnych przewodników oferujących warsztaty (tkactwo kurpiowskie, bartnictwo).

Problemy do rozwiązania

- zagrożenia środowiskowe: susze hydrologiczne, postępujący od wielu lat spadek poziomu jezior i cieków wodnych, postępująca susza hydrologiczna, brak strategii ochronnej i działań zwiększających retencję, zapobiegających zawłaszczaniu i eksploataowaniu zasobów naturalnych;
- zagrożenia środowiskowe, melioracje osłabiające rezyliencję na susze, podtopienia i degradację wód (II-III klasa czystości);
- niska świadomość klimatyczna wśród mieszkańców i niezrealizowane plany ochrony - mimo prób na terenie Wielkich Jezior Mazurskich nie powstał park narodowy;
- brak dynamicznie wdrażanej i nowoczesnej strategii turystycznego rozwoju miasta i gminy Pisz;
- brak koncepcji nowoczesnej, regeneratywnej turystyki oraz regeneratywnego rozwoju lokalnego;

- wyraźnie mniejsze zainteresowanie turystów miastem i gminą w porównaniu z pozostałymi miastami na szlaku Wielkich Jezior Mazurskich (Giżycko, Mikołajki, Węgorzewo);
- oferta turystyki innowacyjnej jest ograniczona - brak pakietowania usług, projektowania doświadczeń w turystyce slow i aktywnej;
- niska konkurencyjność wobec popularnych szlaków (np. Krutynia, Biebrza), ryzyko dalszej marginalizacji turystyki;
- brak kultury współpracy m.in. szerokiej integracji lokalnych społeczności, integracji istniejącej infrastruktury i oferty turystycznej, brak lokalnych liderów będących inicjatorami niezbędnych do wdrożenia zmian. Brak integracji stowarzyszeń, niskie zaangażowanie KGW w promocję produktów lokalnych poza sezonem i słaba oferta agroturystyczna;
- brak atrakcyjnych programów aktywizacji społecznej;
- brak kultury i promocji innowacji w zakresie rozwoju gospodarczego i odpowiedzialnej turystyki; brak koordynacji marketingowej i niskie lokalne inwestycje pogłębiające odpływ turystów i osłabiające rozwój lokalny; niska aktywność marketingowa i brak produktów innowacyjnych (np. aplikacji do turystyki doświadczeń, szlaków slow) ograniczona dostępność dla turystów aktywnych;
- brak kompleksowej infrastruktury turystycznej, słaba baza wodna; niedostateczne zagospodarowanie turystyczne szlaku Pisy, w tym słaba baza noclegowa i gastronomiczna;
- niewystarczająco rozwinięta i spójna oferta turystyki rowerowej. Pomimo krajobrazowego i przyrodniczego potencjału obszar nadrzeczny Pisy charakteryzuje się słabo rozwiniętą infrastrukturą oraz ofertą turystyki rowerowej, która mogłaby stanowić trwały komponent turystyki wodnej;
- ograniczony poziom rozwiązań inkluzywnych i dostępności. Obszar Pisy i Narwi charakteryzuje się niewystarczającym uwzględnieniem zasad dostępności i inkluzywności w istniejącej infrastrukturze turystycznej i rekreacyjnej. Brakuje rozwiązań systemowo projektowanych z myślą o osobach z niepełnosprawnościami, seniorach, rodzinach z

małymi dziećmi oraz osobach o różnych potrzebach sensorycznych i związanych z mobilnością. Dotyczy to zarówno dostępu do wody, miejsc odpoczynku, informacji o szlaku, jak i bezpieczeństwa poruszania się w przestrzeni nadrzecznej.

Dostrzeżone możliwości

- porozumienie „PISA-NAREW” gmin Pisz, Kolno, Turośl, Zbójna, Nowogród, Ostrołęka, opracowane strategie rozwoju produktu turystycznego otwierają możliwości na regeneratywną turystykę poprzez inwestycje w zrównoważoną infrastrukturę i współpracę gmin;
- projekty ochrony środowiska (np. Natura 2000, inwestycje komunalne w infrastrukturę) wzmacniają rezyliencję klimatyczną, umożliwiając adaptację do zmian;
- rosnąca popularność trendów turystyki slow, slow food i turystyki aktywnej, turystyki doświadczeń;
- mnogość powstających innowacji w zakresie turystyki regeneratywnej i cyrkularnej;
- planowane projekty ochrony przyrody (rezerwat „Dolina Rybnicy”), inwestycje komunalne przyjazne środowisku oraz adaptacja do klimatu (np. monitoring wód WIOŚ);
- dostępne fundusze w ramach strategii lokalnego rozwoju (LGD, strategię *smart village*).

Wyzwania i niesprzyjające okoliczności

- zagrożenia środowiskowe wynikające antropopresji (melioracje, zanieczyszczenia wód, intensywna zabudowa i dzikie groduzenie brzegów zbiorników wodnych);
- postępujące negatywne skutki zmian klimatu (susze, ekstremalne zdarzenia pogodowe);
- obcy administratorzy terenów ważnych dla rozwoju lokalnej turystyki (PG Wody Polskie, Lasy Państwowe, prywatni właściciele i inwestorzy) – rozbieżność celów, brak zaangażowania w nowoczesną, regeneratywną turystykę;
- brak realizacji wcześniejszych strategii rozwoju (2006 rok);
- brak kultury współpracy lokalnych samorządów;
- depopulacja i starzenie się społeczności obszarów wiejskich;
- niski poziom kapitału społecznego i kultury współpracy.

Analiza sytuacji społeczności Pisz oraz obszaru Pisy wskazuje na konieczność strategicznego wykorzystania naturalnych atutów Pisz oraz rzeki i terenów nadrzecznych Pisy do budowania regeneratywnej turystyki, z naciskiem na współpracę lokalnych społeczności. Celem powinno być wzmacnianie regeneratywności środowiskowej, społecznej, gospodarczej i turystycznej. Za priorytetowe należy uznać działania na rzecz integracji społeczności i wzmacniania jej kapitału (zaangażowania, wiedzy, umiejętności, kultury współpracy). Budowa rezyliencji klimatycznej powinna się stać równie istotnym celem jak rozwój gospodarczy i turystyczny obszaru. Za niezbędne należy uznać innowacje turystyczne służące wzmacnianiu lokalnych społeczności i zwiększaniu atrakcyjności obszaru - integracji i pakietowaniu wielu usług, kreowaniu oferty slow oraz turystyki aktywnej i angażującej. Niezbędne są również inicjatywy, które będą przeciwdziałały następstwom depopulacji obszaru zwiększając jego atrakcyjność.

5.2. Trendy jako Kompas rozwoju społeczności, obszarów wiejskich i małych miast

Analiza trendów opisuje procesy demograficzne, społeczne, kulturowe, ekonomiczne, technologiczne, środowiskowe oraz związane z zarządzaniem. Takie podejście umożliwia wyjście poza krótkoterminową perspektywę projektową i pozwala dostrzec długofalowe kierunki zmian. Kształtują one rozwój turystyki wodnej oraz rozwój małych miast i obszarów wiejskich. Analiza trendów ukazuje rozwój szlaku nie w izolacji, lecz w systemie powiązań między środowiskiem przyrodniczym, społecznościami lokalnymi, gospodarką oraz ramami instytucjonalnymi. Uwzględnienie tych zależności pozwala projektować rozwiązania odporne na niekorzystne zmiany i zdolne do adaptacji w długiej perspektywie, co ma kluczowe znaczenie dla budowania rezyliencji i regeneratywnego charakteru szlaku. Dzięki analizie trendów wskazano procesy i zjawiska, które w największym stopniu mogą wpływać na rozwój szlaku w perspektywie średnio- i długoterminowej.

Trendy stanowią jeden z czynników ułatwiających planowanie przyszłego rozwoju i jako takie dają szerszy i głębszy obraz możliwych, prawdopodobnych i pożądanых zmian. Analiza każdego z trendów składa się z krótkiej charakterystyki, opisu wybranych przejawów trendu oraz związanych z nim sygnałów zmian. Analiza każdego z trendów składa się z krótkiej charakterystyki, opisu wybranych **przejawów (manifestacji)** trendu oraz związanych z nim **sygnałów zmian**. Przejawy (manifestacje) to konkretne, widoczne formy obecności danego

trendu w rzeczywistości – sposoby, w jakie ujawnia się on w praktyce, m.in. w zachowaniach ludzi, produktach, usługach, technologiach, stylu życia czy decyzjach organizacyjnych. Z kolei sygnały zmian to wczesne oznaki nadchodzących przemian, które mogą być interpretowane jako wskaźniki potencjalnych, bardziej znaczących zmian w przyszłości. Opisuując znaczenie każdego z trendów, łączono je z sytuacją społeczności i miejsc, którym dedykowany jest raport.

TRENDY DEMOGRAFICZNE, SPOŁECZNE I KULTUROWE

Starzejące się społeczeństwo

Trend demograficzny i społeczny wskazujący na systematyczny wzrost odsetka osób starszych w populacji, przy jednoczesnym spadku liczby urodzeń i wydłużaniu się średniej długości życia. W jego efekcie społeczeństwa wielu krajów stają się coraz „starsze”, a struktura pokoleniowa ulega wyraźnemu przesunięciu. To zjawisko wpływa na niemal każdy obszar życia: rynek pracy, opiekę zdrowotną, usługi społeczne, mieszkalnictwo, transport, technologię, a nawet projektowanie przestrzeni publicznych. W starzejących się społeczeństwach rośnie liczba ludzi, którzy potrzebują wsparcia zdrowotnego, opiekuńczego lub usług zapewniających codzienny komfort i bezpieczeństwo.

Przejawy trendu

Global Age-friendly Cities: A Guide – dokument przygotowany przez Światową Organizację Zdrowia (WHO), w ramach programu Ageing and Life Course. Celem przewodnika jest ułatwienie miastom zrozumienia potrzeb seniorów oraz wspieranie ich w budowaniu środowiska sprzyjającego bezpiecznemu i aktywnemu starzeniu się.

<https://www.urbanagendaplatform.org/resources/age-friendly-cities-guide>

DiscOver 55 - ponadnarodowy projekt tworzący oferty turystyczne dla osób 55+ poza sezonem. Celem projektu było przyciągnięcie turystów 55+ poprzez stworzenie dostosowanych do ich potrzeb pakietów turystycznych.

<https://www.discover55.eu/>

Sygnaty zmian

Seniorzy wybierają wspólnotę: nowa przyszłość mieszkalnictwa 60+. Villa Zakątek - pierwszy w Polsce cohousing senioralny, a tym samym rewolucyjna alternatywa dla tradycyjnych domów seniora i DPS-ów. Model mieszkania we wspólnocie, przy jednoczesnym zachowaniu pełnej niezależności. To miejsce, które zapewnia mieszkańcom szeroki wachlarz aktywności, interakcji oraz bogatą ofertę zajęć i warsztatów, umożliwiając poszerzanie horyzontów, rozwijanie zainteresowań.

<https://villazakatek.pl/>

Wspólne życie wielu pokoleń - odpowiedź na kryzys samotności i starzenia się społeczeństw. House of Generations w Aarhus (Dania) - dom łączący: domy opieki, domy rodzinne, mieszkania dla młodzieży i instytucje opieki dziennej. Celem projektu jest propagowanie międzypokoleniowego współżycia i dobrych relacji między ludźmi.

<https://www.rum.as/projekter/english-project-2>

Znaczenie trendu

Trend przekształca sposób działania całych społecznych systemów i instytucji: zmienia sposób, w jaki myślimy o aktywności zawodowej, edukacji ustawicznej, relacjach międzypokoleniowych, wolontariacie, turystyce czy jakości życia na emeryturze. Starzejące się społeczeństwo nie musi być postrzegane wyłącznie jako wyzwanie. Coraz częściej traktuje się je jako szansę na rozwój nowych sektorów usług, tworzenie silniejszych wspólnot, budowanie silniejszej empatii międzypokoleniowej oraz docenianie zasobów, jakimi dysponują seniorzy: doświadczenie, wiedza, czas i zaangażowanie społeczne. To trend, który redefiniuje nasze myślenie o przyszłości, sprawiając, że troska, inkluzywność, zdrowie i jakość życia stają się kluczowymi wartościami organizującymi rozwój społeczny.

*

Postępujące starzenie się społeczeństwa zmienia sposób, w jaki myślimy o turystyce, rekreacji i dostępności przestrzeni. Coraz większa grupa odbiorców to osoby starsze, które szukają spokojnych, bezpiecznych i dobrze zaprojektowanych miejsc do wypoczynku, aktywności fizycznej i kontaktu z naturą. Oznacza to, że szlak wodny może stać się atrakcyjny dla seniorów jeśli będzie oferował udogodnienia: łatwe wejścia do wody, czytelne trasy, miejsca odpoczynku, dostosowaną infrastrukturę i programy aktywności w tempie odpowiednim dla starszych osób.

Uwzględnienie w projekcie potrzeb seniorów wzmacnia również jego społeczny wymiar. Szlak może pełnić funkcję miejsca rekreacji zdrowotnej, aktywizacji i integracji międzypokoleniowej. W praktyce oznacza to bardziej inkluzywną ofertę turystyczną, większy zasięg oddziaływania oraz możliwość budowania całorocznych, „łagodnych”, nieinwazyjnych form turystyki, które są korzystne zarówno dla ludzi, jak i środowiska. To szansa na stworzenie szlaku dostępnego i przyjaznego wszystkim użytkownikom.

Depopulacja wsi i miasteczek

Trend demograficzny, który w nadchodzących latach obejmie większość społeczności wiejskich i małych miast. Stopniowe wyludnianie się obszarów wiejskich wynika z czynników ekonomicznych, społecznych i kulturowych. Jest następstwem równoczesnego procesu postępującej urbanizacji. Zapobieganie skutkom depopulacji jest celem przedsięwzięć rewitalizujących i aktywizujących. Zjawisko depopulacji obszarów wiejskich uzasadnia działania na rzecz poprawy jakości życia mieszkańców tych terenów i zwiększania ich atrakcyjności.

Przejawy trendu

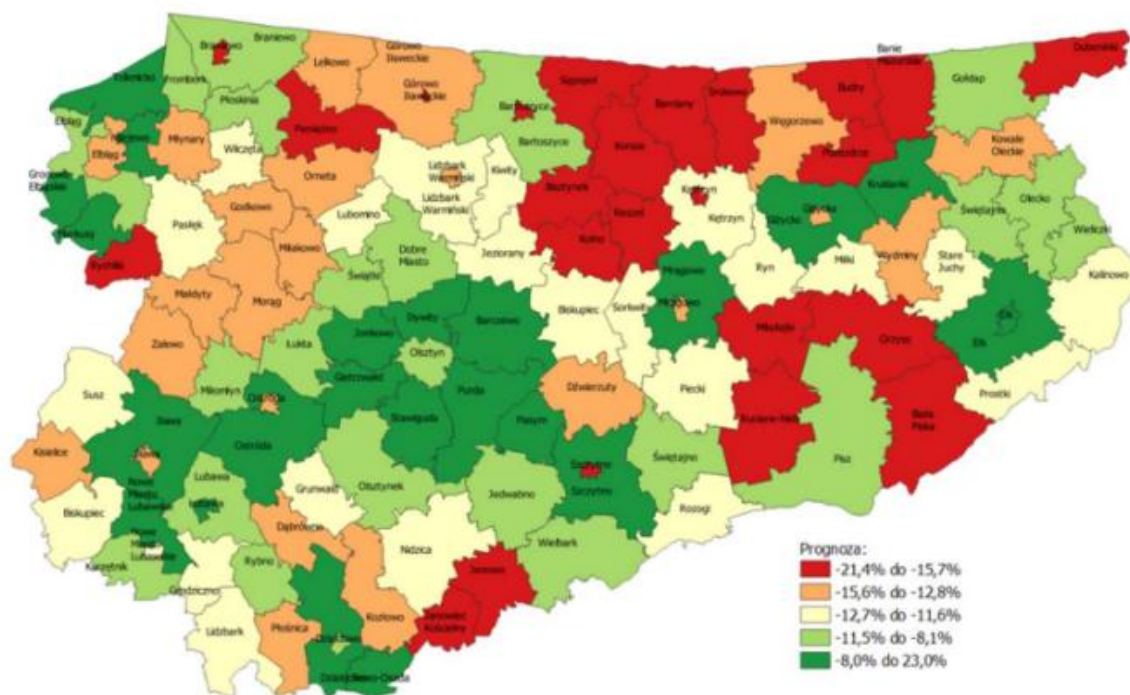
Nota informacyjna na temat przyszłości obszarów wiejskich - w Europie co czwarty mieszkaniec, ponad 110 mln osób, żyje na wsi, a obszary wiejskie zajmują 75% terytorium UE. Prognozuje się, że w latach 1993–2033 opuści je 30 mln ludzi, czyli niemal milion rocznie. Wyludnianiu towarzyszy szybkie starzenie się populacji. W latach 2015–2021 odsetek osób 65+ wzrósł na wsi o 5%, dwa razy szybciej niż w miastach. Depopulacja i zmiany klimatu zagrażają zdolności obszarów wiejskich do realizacji kluczowych celów UE, osłabiają potencjał rolnictwa, zasobów naturalnych oraz możliwości społeczności lokalnych do ich utrzymania i tworzenia innowacji dostosowanych do warunków lokalnych.

<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c01f8d75-1341-11ef-a251-01aa75ed71a1/language-pl>

<https://forsal.pl/gospodarka/demografia/artykuly/8638961,demografia-regiony-ue-wsie-i-miasta-spadek-liczby-ludnosci.html>

[Województwo warmińsko-mazurskie w liczbach » Przystępne dane statystyczne](#)

Województwo warmińsko-mazurskie do 2030 roku będzie doświadczać szeroko zakrojonej depopulacji, szczególnie w gminach peryferyjnych, przy jednoczesnym wzroście ludności w niewielu, wybranych gminach podmiejskich i turystycznych.

Prognozowana zmiana liczby ludności do 2030 r. w odniesieniu do stanu ludności według GUS w 2018 r. w województwie warmińsko-mazurskim.

Źródło: *Analiza przewidywanych konsekwencji sytuacji demograficznej w relacji do systemu społeczno-gospodarczego i układu przestrzennego badanych obszarów Określenie scenariuszy rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego do 2030 roku*, s. 44.

Gospodarcza marginalizacja - mniejsza liczba miejsc pracy, niższa produktywność, słabsze powiązania z rynkami, brak dywersyfikacji gospodarki.

<https://cwd.info.pl/baza-wiedzy/lista-gmin-zagrozonych-trwala-marginalizacja-programowanie-2021-2027/>

Sygnaly zmian

Zanikanie małych gospodarstw - w gminach typowo rolniczych, przygranicznych i leśnych największa część gospodarstw rodzinnych ulega likwidacji lub wchłonięciu przez większe podmioty. Udział ludności utrzymującej się z rolnictwa systematycznie spada. Coraz więcej dawnych rolników przechodzi na świadczenia społeczne lub podejmuje okresowe prace nisko płatne poza rolnictwem (budowlanka, usługi, sezonowe migracje).

https://tvn24.pl/biznes/z-kraju/dane-gus-liczba-gospodarstw-rolnych-spada-ale-sa-one-coraz-wieksze-st5057380?utm_source=chatgpt.com

Zacieranie się granic miasta i wsi - segmentacja przestrzenna, kurczące się peryferia vs. strefy podmiejskie. Obserwuje się równoczesny spadek ludności w peryferyjnych gminach rolniczych i przyrost w gminach podmiejskich wokół dużych miast (suburbanizacja), co tworzy silne kontrasty w obrębie jednego powiatu.

https://www.pap.pl/aktualnosci/zachowac-miejskosc-w-warunkach-wiejskosci-w-polsce-ro-snie-w-sile-wies-podmiejska?utm_source=chatgpt.com

https://pkb24.pl/polacy-uciekaja-do-przedmiesc-64-proc-gmin-odnotowalo-spadek-lud-nosci/?utm_source=chatgpt.com

Rośnie znaczenie **programów wsparcia obszarów problemowych** - regiony zdepopulowane częściej korzystają z interwencji celowanych: programy dla makroregionu wschodniego, specjalne działania w KPO i w polityce spójności, pilotaże usług społecznych na terenach słabo zaludnionych.

https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/rural-development_pl

Odnawialność, żywotność i spójność wsi jako priorytet publiczny. W listopadzie 2025 roku nowe władze samorządu województwa opolskiego podpisały deklarację w ramach *Rural Pact*, co oznacza odświeżenie polityki wobec wsi i deklarację działań na rzecz „odnawialności, żywotności i spójności obszarów wiejskich”. To znak, że polityka wobec wsi zaczyna być traktowana jako element strategii długoterminowej.

https://ruralpact.rural-vision.europa.eu/news/four-european-public-authorities-formalise-commitments-advancing-eu-rural-vision-through-rural_en

Opieka długoterminowa na wsi. Przykładem jest niedawny projekt (2025) wsparty funduszami European Social Fund (ESF), który dotyczył długoterminowej opieki i wsparcia osób przewlekle chorych na obszarach wiejskich w Polsce. W efekcie powstał model „opieki domowej/zespołów domowej opieki” (*home-care teams*), co pomaga starszym osobom i rodzinom, a także zapobiega dodatkowej migracji (często przyczyną wyludniania się wsi jest brak opieki, usług).

Znaczenie trendu

Trend wpływa na przyszłość lokalnych społeczności, ich gospodarkę i jakość życia. Wyludnianie oznacza mniejszą liczbę mieszkańców, usług, słabszą infrastrukturę i mniejsze możliwości rozwoju, a w konsekwencji - dalsze pogłębianie się nierówności między obszarami miejskimi a wiejskimi. Starzenie się populacji w tych miejscach dodatkowo zwiększa obciążenie systemów opieki i ogranicza potencjał lokalnej aktywności. Z tego powodu trend ten staje się przesłanką do podejmowania działań rewitalizacyjnych, inwestycji w atrakcyjność życia na wsi, rozwijania usług publicznych, transportu i oferty rekreacyjnej. Depopulacja wiąże się również z koniecznością budowania odporności lokalnych społeczności, tak, aby obszary wiejskie mogły przyciągać mieszkańców, turystów i inwestycje, zapewniając trwały rozwój.

*

Trend pokazuje, jak ważne jest tworzenie atrakcyjnych, żywych i funkcjonalnych przestrzeni w regionach mniej zurbanizowanych. Wyludnianie osłabia lokalne społeczności, ogranicza dostęp do usług i zmniejsza potencjał gospodarczego rozwoju, a dobrze zaprojektowany szlak turystyki wodnej może stać się narzędziem przeciwdziałania tym procesom. Projekt, który przyciąga turystów, tworzy lokalne miejsca pracy, wspiera przedsiębiorczość i aktywizuje mieszkańców, pomaga zatrzymać odpływ ludzi z regionu oraz zwiększa poczucie dumy i sprawczości lokalnych społeczności. Szlak Pisa-Narew może więc pełnić rolę magnesu rozwojowego, tzn. może budować atrakcyjność osadniczą, wzmacniać lokalną gospodarkę usługową i tworzyć powody, by pozostać lub wrócić na te tereny. W tej perspektywie projekt zyskuje wymiar społeczny i prorozwojowy.

Rozwój usług społecznych

W wielu miejscach wieś ewoluuje w stronę lokalnego centrum usług systemowych, czyli rozwiązań, które zapewniają mieszkańcom dostęp do usług dotąd dostępnych wyłącznie w miastach. Proces ten nie polega już tylko na budowie nowych obiektów (przychodni, szkół czy świetlic), ale na tworzeniu sieci usług, które pozwalają wiejskim społecznościom funkcjonować nowocześnie, sprawnie i niezależnie. Trend obejmuje szeroki katalog nowych funkcji:

mobilne placówki medyczne, cyfrowe centra kompetencji, huby transportowe, punkty odbioru i nadawania paczek, wspólne przestrzenie pracy, centra usług opiekuńczych i środowiskowych. Wiele z nich powstaje nie jako inicjatywy administracyjne, lecz dzięki współpracy mieszkańców, kół gospodyń wiejskich, OSP, lokalnych przedsiębiorców czy organizacji pozarządowych.

Przejawy trendu

Centrum Usług Społecznych (CUS) Ostróda - jednostka organizacyjna gminy, która służy rozwojowi i integracji usług społecznych organizowanych na poziomie lokalnym. To miejsce, w którym każdy mieszkaniec, bez względu na dochód i sytuację społeczną może otrzymać spersonalizowane wsparcie, czyli usługi „szyte na miarę”.

<https://mops.ostroda.pl/cus/>

Deinstytucjonalizacja DPS-ów - inicjatywa, która ma służyć przekształceniu DPS-ów w instytucje nakierowane na takie usługi jak dzienne domy wsparcia, terapia czy wsparcie dla opiekunów.

<https://niepelnosprawni.pl/artykuly/deinstytucjonalizacja-beda-kregi-wsparcia-i-kontrola-w-dps-ach>

Program „Wspieramy i Usamodzielniamy” (Mrągowo) - ma na celu aktywizację oraz wspieranie w usamodzielnieniu się wychowanków opuszczających pieczę zastępczą, tj. pomoc w dalszej edukacji, zakwaterowaniu, wejściu na rynek pracy.

<https://pcpr.powiat.mragowo.pl/projekt-unijny-wspieramy-i-usamodzielniamy/>

System **wypożyczania sprzętu medycznego** umożliwiający dostęp do niego i rotację wśród osób, których nie stać na kupno sprzętu medycznego na własność.

https://pcpr.olecko.pl/?Rehabilitacja_Spo%C5%82eczna_Os%C3%B3b_Niepe%C5%82nosprawnych:Informacje

Sygnały zmian

Wsparcie zamiast izolacji - zmiana paradygmatu w opiece nad osobami z niepełnosprawnościami. W Polsce zaczęto wprowadzać mieszkania wspomagające zamiast DPS-ów. To sposób rehabilitacji społecznej i nauki codziennego życia dla osób z niepełnosprawnościami.

<https://rpo.wrotapodlasia.pl/pl/dowiedz-sie-wiecej-o-programie/poznaj-projekty/mieszkania-wspomagane--szansa-na-usamodzielnienie-sie.html>

Lokalna strategię zamiast ogólnych schematów. Lokalna Grupa Działania Dorzecze Bobrzy - działa dziś jak lokalny motor przemiany, próbując na nowo zdefiniować, czym może być nowoczesna wieś w regionie świętokrzyskim. W swojej strategii stawia na tworzenie małej, ale znaczącej infrastruktury publicznej, która ma uporządkować przestrzeń i ułatwić codzienne życie mieszkańcom, a jednocześnie otworzyć drogę do koncepcji *smart village*.

https://eu-cap-network.ec.europa.eu/news/what-are-lags-working-episode-2_en

Znaczenie trendu

Rozbudowa usług systemowych wpływa na społeczną integralność wsi. W przypadku młodzieży buduje przekonanie, że wieś nie musi wiązać się z ograniczeniami i brakiem perspektyw. Seniorzy otrzymują łatwiejszy dostęp do opieki i wsparcia. Przedsiębiorcy odkrywają, że wiejska lokalizacja nie musi oznaczać logistycznej trudności, dzięki lokalnym hubom transportowym czy platformom logistycznym mogą działać sprawniej niż kiedykolwiek.

*

W kontekście projektu *Pisa-Narew: szlak aktywnej turystyki wodnej*, rozwój usług systemowych wzmacnia zaplecze, na którym ten szlak będzie działał. Gdy wieś staje się miejscem z nowoczesnymi usługami (transportowymi, cyfrowymi, społecznymi, turystycznymi) rzeka przestaje być tylko przestrzenią rekreacji, a staje się osią dobrze funkcjonującego, dostępnego i przyjaznego regionu. Lepsza infrastruktura, lokalne centra usług, mobilność i aktywność społeczności ułatwiają obsługę ruchu turystycznego i podnoszą jakość oferty, od gastronomii po noclegi i informacje. Dzięki temu szlak wodny może rozwijać się jako element spójnego ekosystemu życia, usług i turystyki, który przyciąga ludzi i buduje nową dynamikę rozwoju regionu. To sprawia, że projekt staje się trwalszy, bardziej zrównoważony i osadzony w potencjale lokalnych społeczności.

Transparentność współpracy

Transparentność to otwartość i uczciwość w komunikacji i działaniu. Oznacza udostępnianie informacji w sposób jasny, precyzyjny i zrozumiały wszystkim zainteresowanym stronom. Wdrażanie transparentności buduje zaufanie i lojalność, sprzyja lepszemu zrozumieniu

celów, zwiększa zaangażowanie i sprzyja kulturze współpracy oraz integracji. Transparentność współpracy umożliwia większą kontrolę nad inwestycjami oraz wzrost zaangażowania społeczności w ich realizację. Coraz popularniejsze stają się otwarte konsultacje, publiczne raporty z realizacji działań, udostępniane na bieżąco postępy prac, wspólne warsztaty, a nawet cyfrowe platformy pokazujące w czasie rzeczywistym, na jakim etapie znajduje się projekt. Transparentność współpracy staje się więc strategicznym narzędziem wzmacniającym relacje, ułatwiającym podejmowanie decyzji i minimalizującym konflikty. W efekcie współpraca między instytucjami, organizacjami, lokalnymi społecznościami czy wykonawcami staje się bardziej partnerska, oparta na wzajemnym zrozumieniu i poczuciu wspólnej odpowiedzialności. Trend wspierany przez nowoczesne technologie, staje się nie tylko dobrą praktyką, ale wręcz koniecznością w obliczu rosnących oczekiwań świadomych konsumentów i zmieniających się warunków rynkowych.

Przejawy trendu

Water4All Partnership - w ramach przygotowywania europejskiej strategii wodnej, Water4All przeprowadziło konsultacje publiczne, zbierając opinie od ponad 160 uczestników z 31 krajów (instytucje naukowe, NGO, rządy, przedsiębiorstwa). Wyniki konsultacji są publiczne, pokazują, jakie tematy zostały uznane za priorytetowe, jakie zagrożenia i potrzeby wskazali respondenci. To model jawnej współpracy w polityce wodnej i planowaniu badań.
https://www.water4all-partnership.eu/sites/www.water4all-partnership.eu/files/2025-08/Water4All_D1.16_Results%20of%20the%20Public%20Consultation.pdf?utm

Raporty i opracowania organizacji europejskich, np. European Environment Agency (EEA) - analiza „**Public participation: contributing to better water management**” - EEA w raporcie dokumentuje liczne europejskie przykłady, gdzie przy programowaniu i zarządzaniu dorzeczami, wodami i planami ochrony środowiska, włączano lokalne społeczności, interesariuszy, użytkowników wody, od konsultacji, przez zajęcia edukacyjne, po udział w planowaniu.
<https://www.eea.europa.eu/en/analysis/publications/public-participation-contributing-to-better>

Platforma CitizenClimate rozwija *real-time dashboards*, na których lokalne społeczności widzą np. postępy w realizacji celów klimatycznych, dane o wodzie czy kredytach węglowych w jednej, zrozumiałej wizualizacji. Monitoring środowiska przestaje być „czarną skrzynką”. Dane są współtworzone oddolnie i od razu pokazywane w zrozumiały sposób mieszkańcom.

<https://www.citizenclimate.net/citizen-science?utm>

Sygnały zmian

Koniec decyzji w ciemno - satelity i *digital twin* zmieniają zarządzanie wodami. „**Satellite Data and Digital Twin Models to support River Basin Management**” - międzynarodowy projekt, który łączy dane satelitarne z technologią digital twin (cyfrowego bliźniaka) w celu stworzenia dynamicznych, na bieżąco aktualizowanych modeli dorzeczy. Digital twin odwzorowuje rzekę i jej otoczenie w czasie rzeczywistym: przepływy, zmiany poziomu wody, roślinność, użytkowanie terenu, infrastrukturę, presję człowieka i zjawiska klimatyczne. Celem projektu jest lepsze i bardziej dostępne zarządzanie wodami. To inicjatywa, która dzięki połączeniu satelitów, cyfrowych bliźniaków i faktycznych danych tworzy otwarty, wspólny i przejrzysty system wiedzy o rzekach. Dzięki temu radykalnie zwiększa transparentność, zaufanie i jakość współdziałania między wszystkimi, którzy mają wpływ na dorzecza.

<https://sdgs.un.org/partnerships/satellite-data-and-digital-twin-models-support-river-basin-management?utm>

Oddolna mapa natury - zieleń jako wspólne dobro. W indyjskim Pune obywatele, naukowcy i aktywiści zaczęli sami **geotagować drzewa i zieleń** (także wzdłuż rzek), używając aplikacji TrackMyTree, Epicollect czy ConnecTree. Każde drzewo jest powiązane z „opiekunem”, związane z nim dane są publiczne.

<https://timesofindia.indiatimes.com/city/pune/citizens-take-geotagging-of-punes-green-cover-into-their-own-hands/articleshow/122800619.cms?utm>

Znaczenie trendu

Transparentność współpracy staje się warunkiem powodzenia zwłaszcza w projektach środowiskowych i rozwojowych. Takie projekty niemal zawsze dotyczą wielu podmiotów:

mieszkańców, samorządów, przedsiębiorców, organizacji ekologicznych, a często także użytkowników przestrzeni, którzy nie są formalnymi partnerami, ale ponoszą skutki podejmowanych decyzji. Wprowadzanie nowych rozwiązań, zwłaszcza w krajobrazie, gospodarce wodnej, ochronie przyrody czy rozwoju turystyki, budzi naturalne emocje, pytania i obawy. Gdy proces dzieje się „za zamkniętymi drzwiami”, napięcia narastają, a zaufanie szybko znika. Transparentność otwiera projekt na ludzi i pozwala im zobaczyć, że decyzje nie zapadają przypadkiem. Jawne informowanie o planach, celach, harmonogramach i kosztach tworzy poczucie, że projekt należy do wszystkich, a nie tylko do inicjatorów czy wykonawców. Mieszkańcy zyskują możliwość wniesienia swojej wiedzy o terenie, a partnerzy lepsze zrozumienie wzajemnych oczekiwań. Dzięki temu proces staje się bardziej kompletny, a ryzyko błędów wynikających z braku lokalnych informacji maleje.

*

W przypadku projektu *Pisa–Narew: szlak aktywnej turystyki wodnej*, transparentność współpracy może okazać się kluczowa, gdyż jego powodzenie zależy nie tylko od dobrej infrastruktury, lecz przede wszystkim od zaufania i zaangażowania ludzi mieszkających wzdłuż obu rzek. Ten szlak przebiega przez wiele miejscowości, terenów rolnych, obszarów chronionych i przestrzeni prywatnych, a każda z nich ma własną historię, potrzeby. Jeśli działania podejmowane będą w sposób otwarty, tj. z jasnym komunikowaniem etapów, celów, harmonogramów i efektów, mieszkańcy zyskają poczucie współtworzenia. Taka postawa zmniejsza obawy, pozwala unikać konfliktów przestrzennych i wzmacnia lokalne poczucie wpływu, które jest kluczowe przy projektach opartych na krajobrazie i dziedzictwie.

Transparentność sprawia, że partnerzy projektu (samorządy, organizacje pozarządowe, operatorzy turystyczni, lokalni przedsiębiorcy) działają w sposób skoordynowany i przewidywalny. Dzięki temu projekt może tworzyć spójny ekosystem działań, w którym rzeka, infrastruktura i społeczność łączą się w jedną całość. Co ważne, transparentność zwiększa też akceptację środowiskową projektu. Możliwość wglądu w to, jak projekt wpływa na przyrodę, jakie zabezpieczenia są stosowane i jakie cele długoterminowe przyświecają inwestycjom, pomaga budować pozytywny, odpowiedzialny wizerunek szlaku jako przedsięwzięcia nie tylko atrakcyjnego, ale i dbającego o środowisko.

Inkluzywność jest kluczem

Trend polegający na tworzeniu przestrzeni, obiektów, usług i komunikacji tak, aby były dostępne i użyteczne dla każdej osoby, niezależnie od jej możliwości fizycznych, sensorycznych, poznawczych, językowych czy ekonomicznych, a także - wieku, tożsamości, wyznania. W praktyce oznacza to eliminowanie barier, które mogą utrudniać uczestnictwo w codziennym funkcjonowaniu oraz tworzenie takich warunków, które pozwalają wszystkim doświadczyć równych szans i pełnego udziału w życiu społecznym, zawodowym czy edukacyjnym. Inkluzywność działa więc na dwóch poziomach: strukturalnym i codziennym. Strukturalnie oznacza zmianę instytucji, procedur i projektów, tak, by wyeliminować bariery. W drugim wymiarze oznacza, zaangażowanie w dialog tych, których głos rzadko był słyszany, m.in.: młodych, seniorów, osoby z niepełnosprawnościami, imigrantów, osoby mieszkające poza centrami, ludzi o różnych kompetencjach cyfrowych. Inkluzywność odzwierciedla rosnącą świadomość znaczenia równego traktowania i dostrzegania różnorodności. Kształtuje ona relacje społeczne i kultury organizacyjne oparte na wzajemnym szacunku i zrozumieniu. Inkluzywność zastępuje logikę „projektujemy dla większości” logiką „projektujemy tak, aby nikt nie został wykluczony”. Wraz z tą zmianą rośnie świadomość, że inkluzja nie jest kosztem lecz inwestycją, gdyż tworzy zdrowsze wspólnoty, silniejsze gospodarki i bardziej stabilne systemy.

Przejawy trendu

Przewodnik po szlakach i parkach przystosowanych dla osób niepełnosprawnych - interaktywne, ale także fizyczne mapy, które pomagają osobom niepełnosprawnym w zaplanowaniu swojej podróży.

<https://support.alltrails.com/hc/pl/articles/360056963411-Przewodnik-po-szlakach-i-parkach-przystosowanych-dla-os%C3%B3b-niepe%C5%82nosprawnych>
<https://wyjazdybezbarier.pl/>

Inkluzywne place zabaw w Serbii (Belgrad, Ćićevac) - UNICEF. UNICEF Serbia przygotował „**Good Practice Guide on Building an Inclusive Playground**”, oparty na realnym doświadczeniu użytkowników. Place są nie tylko fizycznie dostępne dla dzieci z niepełnosprawnościami, ale też są projektami tworzonymi partycypacyjnie, czyli z udziałem dzieci, rodziców, samorządu, organizacji pozarządowych i biznesu.

<https://www.unicef.org/serbia/en/reports/good-practice-guide-building-inclusive-playground?utm>

Case study z regionu Bańska Bystrzyca pokazuje **stopień dostosowania obiektów turystycznych** do potrzeb osób z niepełnosprawnościami oraz **postawy usługodawców** wobec inkluzywnej turystyki. Łączy twarde dane (infrastruktura) z miękkimi (postawy), co pokazuje, że inkluzywność to nie tylko rampy, ale też sposób myślenia w branży.

<https://www.mdpi.com/2673-5768/6/4/193?utm>

Sygnaty zmian

Przestrzeń publiczna projektowana na doświadczeniu, nie założeniach. Pilotaż InclusiveSpaces, Penteli (Grecja) – miasto tworzy tzw. **Community of Practice**, tzn. społeczność praktyków (mieszkańcy, osoby z niepełnosprawnościami, seniorzy, eksperci), która współpracuje przy projektowaniu i ocenie miejskich przestrzeni publicznych tak, by były: dostępne dla osób z niepełnosprawnościami i osób starszych; oparte na zasadach „design for all” (projektowanie dla wszystkich); odporne na zmiany klimatu. Miasto rekrutuje mieszkańców, prowadzi spotkania, zbiera doświadczenia użytkowników i na tej podstawie projektuje konkretne interwencje w przestrzeni publicznej (chodniki, dojścia, place, budynki użyteczności publicznej).

https://penteli.gov.gr/inclusive_spaces/?utm

Przestrzenie publiczne projektowane z myślą o wszystkich. Vellayambalam Inclusive Park (Indie) - od początku został zaprojektowany z myślą o osobach z różnymi rodzajami niepełnosprawności. W Parku znajdują się: utwardzone, równe ścieżki i dojścia; w pełni dostępne toalety, biblioteka, mała infrastruktura; tablice w alfabecie Braille’a dla osób niewidomych; wydzielone strefy zabawy i nauki dla dzieci z autyzmem i innymi wyzwaniami rozwojowymi; scena plenerowa, instalacje artystyczne i panele z informacjami o lokalnych atrakcjach turystycznych. Park jest jednocześnie miejscem wypoczynku, edukacji i narzędziem włączania osób z różnymi potrzebami w życie miasta.

<https://timesofindia.indiatimes.com/city/thiruvananthapuram/inclusive-park-opens-at-vellayambalam-redefining-evening-leisure/articleshow/125207178.cms?utm>

Znaczenie trendu

Inkluzywność sprawia, że zaczynamy patrzeć na świat oczami różnych ludzi, m.in: tych, którzy poruszają się na wózku, tych, którzy słabiej widzą lub słyszą, osób starszych, migrantów nieznających języka, dzieci, osób z mniejszymi zasobami finansowymi czy kompetencjami cyfrowymi. Zamiast zakładać, że „wszyscy działają tak samo”, zaczynamy rozumieć, jak bardzo zróżnicowane są nasze potrzeby i doświadczenia. Dzięki temu projekty, instytucje i usługi stają się bardziej ludzkie. Przestrzeń publiczna zaprojektowana inkluzywnie staje się miejscem, w którym każdy czuje się mile widziany. W szerszym znaczeniu trend ten oznacza, że budujemy systemy bardziej sprawiedliwe i bardziej odporne na kryzysy. Inkluzywność przestaje być dodatkiem, staje się fundamentem nowoczesnego, odpowiedzialnego rozwoju.

*

W przypadku projektu *Pisa-Narew: szlak aktywnej turystyki wodnej*, inkluzywność decyduje o tym, czy szlak stanie się miejscem dostępnym i wartościowym dla szerokiej grupy użytkowników, a nie tylko dla wybranych. Rzeka i jej otoczenie to przestrzeń wspólna, mogą z niej korzystać mieszkańcy, turyści, seniorzy, rodziny z dziećmi, osoby o różnej sprawności, a także osoby, które z różnych powodów dotychczas rzadko korzystały z atrakcji przyrodniczych. Jeśli projekt zostanie zaprojektowany w sposób inkluzywny, otworzy tę przestrzeń także dla nich.

Inkluzywność oznacza nie tylko fizyczną dostępność infrastruktury, np. podjazdów, wiat, miejsc odpoczynku czy bezpiecznych zejść do wody, ale również czytelność informacji, różnorodność form spędzania czasu oraz troskę o potrzeby osób o różnym poziomie doświadczenia, sprawności czy zasobów. To także zapewnienie, że mieszkańcy mniejszych miejscowości, osoby starsze czy młodzież będą miały realną możliwość włączenia się w projekt: jako użytkownicy, współtwórcy, wolontariusze czy lokalni ambasadorzy. Z perspektywy projektu Pisa-Narew inkluzywność buduje nie tylko lepsze doświadczenia turystyczne, lecz również większą akceptację społeczną. Ludzie częściej wspierają i chronią te miejsca, z których sami mogą korzystać i które uwzględniają ich potrzeby. Włączenie różnych grup w planowanie i użytkowanie szlaku zwiększa też odporność projektu, staje się on częścią codziennego życia regionu, a nie tylko zewnętrzną inwestycją.

Celebrowanie hiperlokalności

Hiperlokalność wyrasta z przekonania, że wartościowe życie społeczne, ekonomiczne i środowiskowe buduje się przede wszystkim na poziomie najbliższego otoczenia. To zwrot w kierunku miejsc, które ludzie naprawdę znają i z którymi się identyfikują: podwórka, odcinków rzeki, lokalnych sklepów, małych przedsiębiorstw, sąsiedzkich wydarzeń, działań opartych na współpracy mieszkańców. W różnych dziedzinach życia lokalność jest traktowana jako atrakcyjna alternatywa masowo produkowanych dóbr, produktów sieciowych. Z lokalnością pozytywnie łączą się również preferencje pokoleniowe, lokalne wyroby i miejsca ich powstawania. Atrakcyjne miejsca położone w najbliższej okolicy są uznawane za warte odwiedzenia, poznawania, rozwoju, wspierania, wykorzystania. Hiperlokalne rozwiązania w zakresie produkcji i sprzedaży żywności, partnerstwa na rzecz gastronomii, współpracy, tworzenia oferty turystycznej i kulturalnej, wyrobów rękodzieła są czynnikiem aktywizującym, integrującym i wskazującym nowe możliwości rozwoju. Wsie stają się miejscem rozwoju lokalnej sztuki, teatru, muzyki, powstawania wiejskich scen oraz imprez kulturalnych.

Przejawy trendu

Avatary Miasta - platforma oferująca mapowanie, wizualizację i zvirtualizowaną reprezentację przestrzeni miejskich. Idea polega na stworzeniu tzw. awatarów, czyli cyfrowych, interaktywnych modeli miejsc, które odzwierciedlają rzeczywisty stan urbanistyczny, środowiskowy i społeczne uwarunkowania. Dzięki temu możliwe jest lepsze planowanie, symulacje, konsultacje z udziałem mieszkańców lub osób zainteresowanych.

<https://avatarymiasta.pl/>

Bioryneczek - Smaki Natury i Kultury Krainy Kanału Elbląskiego (Pasłęk) - lokalny targ produktów regionalnych. Oferuje produkty od lokalnych rolników i rzemieślników. Miejsce, w którym lokalni przedsiębiorcy mogą się spotkać, nawiązać współpracę, promować swoje produkty wśród lokalnej społeczności. To również przestrzeń spotkań z producentami, mieszkańcami i turystami, służąca promocji lokalnych smaków, kultury, tradycji. To przykład łączenia turystyki z lokalną ekonomią – kupując i degustując, turysta wspiera lokalnych producentów, a mieszkańcy mają szansę na dochód i promocję.

<https://krainakanaluelblaskiego.com.pl/pl/n/67>

Ogród Motyka i Słońce (Warszawa) - lokalny ogród zarządzany przez mieszkańców jednej dzielnicy, bez ambicji „masowej skali”, mieszkańcy uprawiają wspólnie ogród i korzystają z

niego lokalnie. Powstaje tam żywność na użytek wspólnoty, odbywają się mikro-wydarzenia, warsztaty i spotkania.

<https://zacheta.art.pl/pl/kalendarz/z-motyka-na-slonce-czyli-jak-dziala-kolektyw-ogrodniczy>

Sygnały zmian

Lokalna komunikacja zamiast anonimowych portali. Nextdoor – aplikacja i platforma społecznościowa zaprojektowana specjalnie z myślą o sąsiedztwie. Prezentuje ogłoszenia i treści dotyczące bezpośredniego otoczenia użytkowników. Pozwala mieszkańcom dzielić się informacjami: o wydarzeniach lokalnych, potrzebach (np. pomocy, wymiany), sprzedaży lub wymianie rzeczy, sąsiedzkiej pomocy, rekomendacjach usług, itp. Umożliwia koordynację działań lokalnych, np. sprzątanie, opieka, lokalne inicjatywy, ogłoszenia, wymiany, bez potrzeby korzystania z dużych, anonimowych portali. Buduje sąsiedzką sieć, która działa w bardzo małej skali. Mieszkańcy, których dzieli kilka minut spaceru lub domów, mogą się porozumieć, współpracować, pomagać sobie.

<https://nextdoor.com/>

Hiperlokalna komunikacja jako fundament wspólnoty. Digitale Dorfplatz (Niemcy) - w małych miejscowościach Bawarii testowane są cyfrowe tablice ogłoszeń, które pełnią funkcję wirtualnego „placu wiejskiego”. Mieszkańcy sami dodają ogłoszenia, alerty, prośby o pomoc; wymiana jest ograniczona do jednej miejscowości; to platforma bezpośredniego obiegu informacji, nie globalna sieć. To hybryda tradycyjnej tablicy ogłoszeń i sieci społecznościowej, ale ograniczona do jednej mikrospołeczności.

<https://www.digitales-dorf.bayern/>

Znaczenie trendu

Hiperlokalność wzmacnia poczucie sprawczości mieszkańców, podnosi jakość ich życia, buduje silniejsze wspólnoty i poprawia stan środowiska. To podejście oparte na przekonaniu, że najlepsze decyzje to te, które powstają blisko miejsca, którego dotyczą, a najbardziej trwałe projekty to takie, które zawierają w sobie energię lokalnych mieszkańców.

*

W kontekście projektu *Pisa-Narew: szlak aktywnej turystyki wodnej*, hiperlokalność kieruje uwagę na to, co najbliższe, najbardziej autentyczne i zakorzenione w lokalnych społecznościach. Oznacza to odejście od myślenia o turystyce jako o „produkcie masowym”, a przejście do modelu, w którym to miejsca, ludzie i ich codzienność stają się kluczowym zasobem turystycznym. Rzeką i jej otoczenie zaczynają być postrzegane nie tylko jako infrastruktura rekreacyjna, lecz jako żywy ekosystem kulturowy, w którym lokalne historie, mikro-inicjatywy, kompetencje mieszkańców i drobne aktywności przyciągają turystów zupełnie inaczej niż masowe imprezy i wielkoskalowe obiekty.

Turystyka doświadczeń

Turystyka doświadczeń to tendencja wynikająca ze zwiększającego się zapotrzebowania na doznania. Trend, w którym wartość produktu turystycznego lub usługi nie wynika już z samego posiadania rzeczy ani nawet z jakości obsługi, lecz z doświadczenia, jakie dana oferta zapewnia odbiorcy. Ludzie coraz częściej wybierają to, co pozwala im przeżyć coś wyjątkowego, angażującego, osobistego. To podejście zakłada, że firmy, instytucje, samorządy czy organizacje powinny projektować swoje oferty tak, aby budować emocje, zanurzenie, poczucie sensu, uczestnictwa i współtworzenia. Chodzi o scenariusz przeżyć, który zostaje w pamięci i wpływa na postrzeganie miejsca, marki czy inicjatywy. Turystyka doświadczeń mówi więc: zamiast sprzedawać produkt stwórz przeżycie; zamiast pokazywać miejsce pozwól w nim uczestniczyć; zamiast podawać informację opowiedz historię. Doświadczenie staje się nową walutą konkurencyjności.

Przejawy trendu

Gospodarstwo Ryby Lubie - miejsce, gdzie ludzie mogą doświadczyć smaku własnoręcznie złowionej ryby oraz innych przysmaków. Spędzić czas w klimatycznym miejscu otoczonym stawami pełnymi ryb.

<https://gk24.pl/lubie-ryby-nie-ma-lepszych-pstragow/ar/4671574>

https://www.facebook.com/rybylubie/?locale=pl_PL

„Star-walking” - wędrówki nocą, pod gołym niebem, często bez sztucznego oświetlenia, przy świetle gwiazd. To pomysł na spędzanie czasu inaczej: cisza, ciemność, bliskość natury, kontakt z nocnym krajobrazem, wysiłek fizyczny i refleksja. To aktywność, która łączy kontakt z przyrodą, element przygody, doświadczenia zmysłowe i psychiczne.

<https://www.nationalgeographic.com/travel/article/why-hiking-at-night-star-walking-is-the-outdoor-activity-we-need-right-now>

<https://www.thisisdurham.com/blog/read/2020/01/discover-durhams-dark-skies-with-gary-lintern-b253>

Zmiany popytu i konsumentów - rosnące zapotrzebowanie na lokalne, ekologiczne i alternatywne produkty. Według najnowszego raportu Europejskiego Funduszu Rozwoju Wsi Polskiej (EFRWP), w Polsce rośnie popularność lokalnych produktów, sprzedaży bezpośredniej (np. zakupy od rolników, samodzielnymi). Coraz więcej konsumentów zwraca uwagę na pochodzenie i jakość jedzenia, zrównoważony charakter produkcji. To może być dla rolników i lokalnych producentów bodźcem do dywersyfikacji działalności, nie tylko produkcja masowa, ale produkty niszowe, ekologiczne, lokalne, co zwiększa szansę na dochód i stabilność gospodarczą regionu.

<https://efrwp.pl/2025/09/16/rewolucja-na-talerzu-czy-tylko-chwilowa-moda-nowe-nawyki-konsumenckie-a-polskie-rolnictwo-raport/>

Wzrost znaczenia programów i instrumentów wspierających gospodarkę regionalną. W polskiej części partnerstwa Wspólna Polityka Rolna (WPR) aktualizowane są założenia, by rolnictwo było konkurencyjne i zrównoważone gospodarczo, środowiskowo i społecznie. To sygnał, że polityka publiczna stara się dostosować do wyzwań dzisiejszego świata. Jednocześnie instrumenty takie jak programy lokalnego rozwoju np. fundusze „LEADER” lub inne mechanizmy oddolne, jak wskazuje badanie z regionu Wielkopolska, faktycznie stymulują przedsiębiorczość, inicjatywy społeczne i kulturalne. W miejscach o większych potrzebach rozwojowych mieszkańcy chętniej korzystają ze środków, co działa stymulująco dla lokalnej gospodarki.

<https://www.gov.pl/web/rolnictwo/wyzwania-wspolczesnosci> <https://doi.org/10.3390/agriculture14101751>

Sygnały zmian

Podróż jako scenariusz przeżyć, nie gotowy produkt. Felix Tours (Włochy) – wycieczki „szyte na miarę” z naciskiem na doświadczenia. Biuro oferuje programy pobytowe projektowane na miarę: łączenie sztuki, historii, lokalnego wina, gastronomii, małych miasteczek i aktywności na świeżym powietrzu (trekking, rafting, rejsy). Firma podkreśla, że konsultanci współtworzą z klientem program dopasowany do jego oczekiwań. Pakiet jest narracją i scenariuszem przeżyć, a nie gotowym „produktem 7 dni/6 nocy”.

<https://www.felix.tours/pl/?utm>

Turystyka, która uczy, jak żyć bliżej przyrody. Farma edukacyjna i turystyka prośrodowiskowa (oferty farm przyrody i agroturystyki organicznej) - w ostatnich latach powstają gospodarstwa, które łączą agroturystykę z edukacją ekologiczną i doświadczeniem przyrodniczym, np. możliwość poznania tradycyjnych metod uprawy, obserwacji przyrody, udziału w zbiorach, pracy z ziołami, zwierzętami, prowadzenia małego ogrodu. To forma „slow-farm” lub „eco-farm experience”, która przyciąga turystów szukających autentyczności i kontaktu z naturą.

https://zagrodaedukacyjna.pl/zag_edu_farm/agroturystyka-marianowek/?utm

<https://gospodarstwaedukacyjne.pl/?utm>

Znaczenie trendu

Trend odpowiada na głębokie przemiany społeczne, kulturowe i gospodarcze. W świecie, w którym niemal wszystko stało się dostępne, powtarzalne i łatwe do skopiowania, ludzie zaczynają poszukiwać tego, co niepowtarzalne, czegoś, co angażuje, wzrusza, ciekawi i zostaje w pamięci. Wartość przesuwana się z produktu materialnego na przeżycie. Firmy, miejsca i instytucje zaczynają rywalizować nie tylko jakością samego produktu, lecz wartością emocjonalną i symboliczną, jaką potrafią zaoferować. Współczesny konsument staje się uczestnikiem, a nie odbiorcą. Chce współtworzyć, dotykać, próbować, eksplorować i mieć wpływ. Sam produkt już nie wystarcza, to emocje budują więź z marką, miejscem lub regionem.

Gospodarka oparta na doświadczeniach ma kluczowe znaczenie strategiczne dla rozwoju obszarów wiejskich, ponieważ pozwala na budowanie trwałej przewagi konkurencyjnej w oparciu o zasoby niematerialne, takie jak autentyczność i tożsamość regionalna. Trend ten wspiera zrównoważoną konsumpcję oraz model rozwoju, który aktywnie chroni zasoby kulturowe i naturalne, zamiast je eksploatować. Ponadto tworzenie wysokiej jakości miejsc pracy i

unikalnego środowiska sprzyja przyciąganiu kreatywnych mieszkańców, co jest niezbędne dla długoterminowej odporności i rewitalizacji terytorialnej regionów wiejskich.

*

Przyszły szlak aktywnej turystyki wodnej pozwala przekształcić zwykłe pokonywanie rzeki w coś znacznie głębszego, czyli w pełne zanurzenie w krajobrazie, historii i emocje. Szlak staje się nie tylko trasą do przebycia, lecz przestrzenią przeżyć, które zachwycają, odprężają, budują więź z naturą i pozwalają odkrywać region w sposób autentyczny. W czasach, gdy turystyka masowa oferuje podobne atrakcje w setkach miejsc, a odbiorcy coraz bardziej pragną tego co unikatowe, doświadczenia stają się tym, co wyróżnia destynację, przyciąga ludzi i sprawia, że chcą wracać.

TRENDY EKONOMICZNE

Gospodarka cyrkularna

Gospodarka cyrkularna to model i strategia rozwoju gospodarczego. Model zakłada maksymalne wykorzystanie zasobów, minimalizację odpadów oraz zamknięcie obiegu materiałów i energii. W przeciwieństwie do tradycyjnego modelu liniowego „weź–wyprodukuj–użyj–wyrzucić”, gospodarka cyrkularna opiera się na projektowaniu produktów tak, aby mogły być jak najdłużej używane, naprawiane, modernizowane, ponownie wykorzystywane lub ostatecznie - poddawane recyklingowi.

Przejawy trendu

Amsterdam Circular Strategy - miasto wdraża gospodarkę obiegu zamkniętego w budownictwie, energetyce i turystyce, traktując odpady jako zasoby.

<https://www.amsterdam.nl/en/policy/sustainability/circular-economy/>

Repair Café – globalny ruch społecznych punktów napraw, gdzie mieszkańcy wspólnie naprawiają sprzęt, ubrania i przedmioty codziennego użytku.

<https://www.repaircafe.org/en/>

Refill My Bottle – sieć punktów uzupełniania wody pitnej dla turystów, ograniczająca plastik jednorazowy. <https://refillmybottle.com/>

Sygnały zmian

Turysta jako opiekun, nie konsument. Leave No Trace - globalny program edukacyjny uczący turystów odpowiedzialnego korzystania z zasobów przyrody.
<https://lnt.org/>

Zamknięty obieg zamiast rozproszonych działań. Modele biznesowe łączące usługi z cyrkularnością. W niektórych destynacjach turystycznych opracowano modele, w których gospodarstwa, restauracje i obiekty noclegowe współpracują na zasadzie zamkniętego obiegu zasobów, tzn. dzieląc się surowcami, energią, wodą i usługami między sobą zamiast działać oddzielnie, co zmniejsza koszty i odpady. W tym podejściu oferta turystyczna traktowana jest jako wspólny system wartości zamiast zbioru niezależnych podmiotów, co zwiększa odporność lokalnej gospodarki.

<https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/circular-economy-in-travel-and-tourism.pdf?utm>

Architektura staje się elementem gospodarki cyrkularnej. „Circular Hotels” i infrastruktura turystyczna projektowana z GOZ - nowatorskie obiekty noclegowe zaczynają projektować budynki i usługi z myślą o obiegu materiałów: budynki modułowe, które można demontować i ponownie wykorzystać, systemy recyklingu szarej wody do spłukiwania, czy integracja własnych odnawialnych źródeł energii, co drastycznie ogranicza ślad środowiskowy pobytu turystycznego.

<https://hospitalityinsights.ehl.edu/best-circular-economy-practices-hotels?utm>

Znaczenie trendu

Trend zyskuje na znaczeniu w odpowiedzi na kurczące się zasoby naturalne, kryzys klimatyczny i rosnące koszty energii oraz surowców. Gospodarka cyrkularna pozwala ograniczyć zużycie materiałów, emisję CO₂ i ilość odpadów, jednocześnie zwiększając odporność lokalnych i regionalnych systemów gospodarczych. Coraz silniej rozwija się lokalny i społeczno-ściowy wymiar gospodarki cyrkularnej. Na obszarach wiejskich i w małych miejscowościach

trend ten łączy się z tradycyjnymi praktykami (ponowne użycie, samowystarczalność) oraz nowymi rozwiązaniami, takimi jak spółdzielnie energetyczne, kooperatywy żywnościowe czy warsztaty naprawcze. Gospodarka obiegu zamkniętego staje się fundamentem zrównoważonego rozwoju, łącząc ochronę środowiska, innowacje, lokalną przedsiębiorczość i odpowiedzialną konsumpcję. To trend, który redefiniuje relację między produkcją, użytkowaniem a naturą, przesuując ją w stronę długofalowej równowagi i odporności.

*

W kontekście projektu trend pokazuje możliwość rozwijania turystyki w sposób oszczędny zasobowo, odporny i przyjazny dla wrażliwych ekosystemów dolin rzecznych. Rzeki Pisa i Narew oraz ich otoczenie wymagają rozwiązań, które minimalizują presję środowiskową i ilość odpadów, a jednocześnie wzmacniają lokalną gospodarkę.

Cyркуlarność może przejawiać się w projektowaniu infrastruktury szlaku z myślą o trwałości i ponownym wykorzystaniu. Trend ten wzmacnia także lokalne obiegi ekonomiczne. Usługi gastronomiczne i noclegowe oparte na lokalnych produktach, kompostowaniu odpadów bio, ograniczaniu plastiku i krótkich łańcuchach dostaw sprawiają, że wartość generowana przez turystykę pozostaje w regionie. Jednocześnie zmniejsza się ilość odpadów trafiających do środowiska. Istotny jest również wymiar edukacyjny. Szlak może promować postawy cyrkularne poprzez oznakowanie, działania informacyjne i warsztaty pokazujące, jak funkcjonuje obieg wody, energii i materii w przyrodzie oraz w lokalnej gospodarce. Turyści stają się nie tylko użytkownikami szlaku, ale także uczestnikami odpowiedzialnego modelu turystyki.

W efekcie gospodarka cyrkularna pozwala, aby projekt oprócz atrakcyjnej trasy rekreacyjnej, stał się również przykładem nowoczesnego, zrównoważonego zarządzania turystyką wodną, łączącego ochronę rzek, rozwój lokalny i długofalową odporność regionu.

Ekonomia troski

Ekonomia troski przesuwa akcent z logiki wzrostu, efektywności i masowej produkcji na budowanie relacji, dobrostanu i wzajemnego wsparcia. W centrum znajduje się człowiek, tj. jego potrzeby emocjonalne, społeczne, zdrowotne i środowiskowe, a nie jedynie produkt i oczekiwany zysk. Troska staje się wartością ekonomiczną samą w sobie, sposobem organizowania usług, przestrzeni, wspólnot i instytucji, natomiast celem – społeczny i gospodarczy dobrostan. Przejawem trendu są usługi społeczne, zdrowotne, formy aktywizmu społecznego

służące dobru społecznemu. Ostatecznie ekonomia troski to nie tyle sektor gospodarki, ile nowa logika działania, w której wartością staje się dbanie: o ludzi, o wspólnoty, o miejsca, o naturę. W tym ujęciu troska to nie koszt, lecz inwestycja, która zwraca się w postaci zdrowszego społeczeństwa, bardziej odpornych lokalnych gospodarek, a także silniejszych relacji między ludźmi.

Przejawy trendu

Garden Club of Virginia (GCV) - towarzystwo pasjonatów zieleni, które prowadzi inicjatywy związane z ochroną przyrody, pielęgnacją krajobrazu, sadzeniem roślin, dbaniem o przestrzeń. To przejaw troski o środowisko naturalne, wspólne dobro i przyszłe pokolenia. Członkowie klubu podejmują aktywności, które mają wymiar społeczny i edukacyjny, angażują społeczność, budują świadomość ekologiczną, wspierają relacje międzyludzkie i poczucie odpowiedzialności za wspólne otoczenie.

<https://gcvirginia.org>

Patagonia Inc. - amerykańskie przedsiębiorstwo, które wprowadziło troskę o ludzi i planetę bezpośrednio do swojego modelu biznesowego. Firma działa w modelu zero growth i przekazuje część zysków na ochronę środowiska, udowadniając, że biznes może służyć planecie, a nie tylko akcjonariuszom. Rozwija program Worn Wear, który promuje naprawianie i ponowne używanie ubrań zamiast kupowania nowych, co jest formą troski zarówno o klientów, jak i o zasoby naturalne. Firma dba także o dobrostan pracowników, oferując im elastyczną pracę, wsparcie rodzicielskie, opiekę nad dziećmi i kulturę organizacyjną opartą na zaufaniu i równowadze. Jednocześnie angażuje się w aktywizm ekologiczny, broni rzek, wspiera lokalne społeczności i działa na rzecz odbudowy ekosystemów. Patagonia pokazuje, że troska może być podstawą strategii rynkowej, a nie jedynie dodatkiem do niej.

<https://wornwear.patagonia.com/>

Sygnały zmian

Wspólnota zamiast rynku - pomoc oparta na wzajemności. Bank czasu - miejsce/społeczność, w której ludzie wymieniają się swoimi czasem i umiejętnościami zamiast pieniędzmi. To struktura, która pozwala, by każdy, bez względu na zasoby finansowe, mógł otrzymać pomoc, a jednocześnie czuć się użyteczny, być docenionym i zaangażowanym. Bank czasu działa

na rzecz redukcji wykluczenia, osamotnienia, niesprawiedliwości.

<https://businessinsider.com.pl/praca/banki-czasu-wzajemna-pomoc-i-buildowanie-spolecz-nosci/vchvtbh>

Ekonomia troski jako nowa logika makroekonomiczna - przesunięcie narracji z troski postrzeganej jako obciążenia społecznego do roli centralnej osi funkcjonowania nowoczesnej gospodarki. Ekonomia troski przestaje być tłem polityki społecznej, a staje się kluczowym elementem strategii wzrostu, równości i odporności społecznej. Raport ***Making Care Count*** – przygotowany w kontekście prac grupy G20 i prezentowany jako wizja przemiany systemów gospodarczych, wskazuje, że opieka i praca opiekuńcza powinny być uznane za fundament działania całej gospodarki, a nie marginalny koszt społeczny. Próby wyceny nieodpłatnej pracy opiekuńczej pokazują, że gdyby taka praca była uwzględniana w oficjalnych rachunkach ekonomicznych, stanowiłaby około 9 % globalnego PKB, co odpowiada ogromnej wartości w skali światowej gospodarki.

<https://iej.org.za/making-care-count-a-vision-for-inclusive-care-economies/?utm>

Znaczenie trendu

Ekonomia troski zyskuje znaczenie, ponieważ odpowiada na jedno z najgłębszych wyzwań współczesności, takich, których nie da się rozwiązać wyłącznie przez technologię, wzrost gospodarczy czy poprawę efektywności. Troska staje się kluczowa, bo dotyczy fundamentów funkcjonowania społeczeństw i gospodarek: zdrowia, relacji, wspólnotowości, jakości życia i odporności społecznej. Wiąże się ona z inwestycjami w zdrowie publiczne profilaktykę i opiekę zdrowotną, rozwój usług opiekuńczych, wspieranie edukacji i działań na rzecz równości społecznej.

*

W projekcie *Pisa–Narew: szlak aktywnej turystyki wodnej*, ekonomia troski przesuwając akcent z „budowania atrakcji” na tworzenie warunków, w których ludzie mogą czuć się bezpiecznie, spokojnie oraz mogą być zaopiekowani. W kontekście szlaku wodnego oznacza to projektowanie przestrzeni i usług tak, by wspierały regenerację, odpoczynek, zdrowie psychiczne, poczucie wspólnoty i kontakt z naturą, czyli wartości coraz bardziej poszukiwane w

turystyce. Ekonomia troski pomaga więc budować szlak, który nie jest tylko infrastrukturą turystyczną, lecz przestrzenią dobrostanu i uważnego obcowania z naturą.

Ekonomia społeczna - dobro ludzi jest zyskiem

Ekonomia społeczna to trend, który w centrum stawia społeczny cel działalności: dobro wspólnoty, lokalny rozwój, włączenie społeczne i tworzenie miejsc pracy dla osób, które mają trudniejszą sytuację życiową. To model gospodarowania, w którym działalność ekonomiczna służy przede wszystkim wartościom społecznym, a w dalszej kolejności - finansowym. Trend obejmuje takie podmioty, jak spółdzielnie socjalne, fundacje prowadzące działalność gospodarczą, centra integracji społecznej, przedsiębiorstwa społeczne, stowarzyszenia, kooperatywy czy lokalne inicjatywy wspólnotowe. Wszystkie one działają na styku biznesu i misji społecznej: wytwarzają produkty lub świadczą usługi, ale jednocześnie wzmacniają społeczności lokalne, przeciwdziałają wykluczeniu, aktywizują osoby długotrwale bezrobotne, seniorów, osoby z niepełnosprawnościami czy młodzież. Ekonomia społeczna jest ważnym i nieodłącznym elementem łączącym gospodarkę, społeczeństwo i kulturę w przyszłościową strategię rozwoju.

Przejawy trendu

Kooperatywa Spożywcza „Dobrze” - warszawska spółdzielnia, która jako pierwsza w Polsce otworzyła własny sklep spółdzielczy z ekologiczną żywnością. Jej celem jest zapewnianie mieszkańcom dostępu do świeżej, lokalnej, sezonowej żywności oraz wspieranie małych gospodarstw i firm produkujących ekologicznie. Kooperatywa promuje współpracę, dobro wspólne i aktywizm oparty na demokracji bezpośredniej, tzn. funkcjonuje bez hierarchii, a decyzje podejmowane są konsensualnie. Kooperatywa zrzesza ponad 300 członków, którzy pracują wolontariacko minimum 3 godziny miesięcznie w ramach dyżurów, dzięki czemu mają wpływ na jej działanie i mogą kupować produkty po preferencyjnych cenach. Poza sprzedażą żywności „Dobrze” prowadzi działalność edukacyjną i integracyjną, traktując swoje funkcjonowanie jako praktyczną szkołę oddolnej demokracji i współodpowiedzialności społecznej.

<https://dobrze.waw.pl/>

Sklep „Dobre Rzeczy” - sklep charytatywny prowadzony przez „Diakonijną Spółkę Za-trudnienia” (DSZ) we współpracy z Centrum Integracji Społecznej Promienista. Sklep działa w

duchu idei drugiego życia rzeczy - oferuje odzież używaną, akcesoria, ceramikę, zabawki, meble i inne przedmioty, które mogłyby być wyrzucone, a które można ponownie wykorzystać. To też forma rehabilitacji społecznej i zawodowej, ponieważ sklep jest częścią działań reintegracji społecznej i zawodowej osób wykluczonych bądź zagrożonych wykluczeniem, które mają szansę zdobyć doświadczenie dające im możliwość powrotu na rynek pracy. Cały zysk ze sprzedaży w sklepie wspiera projekty społeczne „DSZ” i związane z nim programy.

<https://dsz-diakonijna.pl/sklep-dobre-rzeczy/>

Browar Spółdzielczy w Pucku – powstał z pasji do piwa, morza i potrzeby zmiany. Właścicielem browaru jest Spółdzielnia Socjalna DALBA. Browar specjalizują się w piwie wy-mrażanym. Od powstania przedsiębiorstwa w 2014 roku udało się zrobić 120 różnych rodza-jów piw i stworzyć własną sieć dystrybucji. W Browarze Spółdzielczym pracują osoby z niepeł-nosprawnościami, które warzą piwo od początku do końca procesu wytwarzania. To nie jest zwykłe miejsce pracy, a efekt pasji. Większość pracowników spółdzielni to osoby, które nie miały szans na otwartym rynku pracy z powodu swojej niepełnosprawności.

<https://www.browarspoldzielczy.com/>

Sygnały zmian

Turystyka, która finansuje zmianę społeczną. Welcommon Hostel (Ateny, Grecja) - ho-stel odpowiedzialnej turystyki prowadzony przez spółdzielnię społeczną ANEMOS ANANEOSIS / Wind of Renewal. To coś więcej niż nocleg: zyski z turystyki są reinwestowane w działania społeczne (integracja uchodźców, edukacja ekologiczna, projekty klimatyczne); goście mogą brać udział w wydarzeniach, warsztatach, działaniach kulturalnych i społecznych w hostelu; hostel ma ambicję być „miejscem innowacji społecznej i zielonej gospodarki”, a nie tylko biz-nesem noclegowym.

https://welcommonhostel.gr/?utm_

Zamiast klasycznych, scentralizowanych modeli energetycznych, społeczności lokalne przejmują kontrolę nad produkcją i konsumpcją energii. REScoop.eu - europejska federacja obywatelskich spółdzielni energetycznych, która zrzesza tysiące lokalnych inicjatyw energe-tycznych i reprezentuje ich głos na poziomie Unii Europejskiej. Sama organizacja działa jako platforma wsparcia, edukacji i współpracy dla społeczności, które chcą aktywnie uczestniczyć

w transformacji systemu energetycznego, kładąc nacisk na energię odnawialną, decentralizację i demokrację energetyczną.

<https://www.rescoop.eu/>

Znaczenie trendu

Trend jest odpowiedzią na współczesne wyzwania: rosnące nierówności, potrzebę włączenia grup marginalizowanych, kryzys wspólnotowości oraz poszukiwanie bardziej zrównoważonych form rozwoju. Tradycyjny rynek nie zaspokaja wszystkich potrzeb społecznych, ekonomia społeczna staje się stabilnym, bardziej odpornym i lokalnie zakorzenionym modelem działania. To trend wzmacniający lokalną odporność, przedsiębiorstwa społeczne tworzą miejsca pracy, które trudno zautomatyzować lub przenieść za granicę; budują relacje i sieci współpracy; inwestują w lokalne zasoby i tradycje. W trend wpisują się również działania w obszarach recyklingu, gospodarki o obiegu zamkniętym, agroekologii czy lokalnej produkcji żywności.

*

Ekonomia społeczna pozwala włączyć lokalne społeczności w rozwój szlaku w sposób trwały, odpowiedzialny i oparty na współpracy. Dzięki niej szlak może stać się nie tylko produktem turystycznym, lecz także lokalnym ekosystemem usług i miejsc pracy, tworzonych przez mieszkańców i dla mieszkańców. Przedsiębiorstwa społeczne, spółdzielnie czy lokalne inicjatywy mogą prowadzić wypożyczalnie sprzętu, małą gastronomię, warsztaty rękodzielnicze, usługi wymagające przewodnika, gospodarstwa edukacyjne czy programy sprzątania i ochrony rzeki. Dzięki temu rozwój turystyki nad Pisą i Narwią będzie nie tylko wypierał lokalną społeczność, lecz również ją wzmacniał. Dochody zostają na miejscu, rośnie zaangażowanie mieszkańców, a sam szlak staje się przestrzenią współtworzoną i współodczuwaną. Ekonomia społeczna nadaje projektowi ludzki wymiar, buduje więzi, tworzy inkluzywną ofertę i zapewnia, że korzyści z rozwoju turystyki nie trafią tylko do zewnętrznych podmiotów, lecz do osób, które faktycznie dbają o rzekę i żyją obok niej.

Praca zdalna

Trend wynikający z wykorzystania technologii komunikacyjnych i platform umożliwiających wykonywanie zadań zawodowych w miejscu zamieszkania lub innym dowolnym miejscu z dostępem do Internetu. Systemy pracy hybrydowej zmniejszają koszty pracy, poprawiają

bezpieczeństwo, pozwalają elastycznie działać, ograniczają skutki wykluczenia komunikacyjnego w terenach podmiejskich i wiejskich, stwarzają nowe lub dodatkowe możliwości zatrudnienia.

Przejawy trendu

Przenoszenie się na wieś w związku z pracą zdalną - rosnąca atrakcyjność obszarów wiejskich dla osób, które nie muszą codziennie dojeżdżać do biura. Dzięki możliwości pracy zdalnej ludzie zaczynają wybierać miejsca oferujące spokój, kontakt z naturą i wyższą jakość codziennego życia, zamiast centrów dużych miast. To przesunięcie zmienia dotychczasową logikę migracji - wieś nie jest już tylko przestrzenią rolniczą czy „peryferiami”, lecz realną alternatywą do życia i pracy.

<https://isportal.pl/workation-na-wsi/>

<https://pub.nordregio.org/r-2024-7-remote-work-in-rural-areas/summary-in-english-.html>

Sygnaly zmian

Regiony zaczynają konkurować jakością życia, nie tylko miejscami pracy. Hiszpańskie miasta i regiony oferują dotacje dla pracowników zdalnych, którzy mogą przeprowadzić się i zamieszkać w wyludniających się regionach. Dzięki swoim umiejętnościom mogą wpływać na rozwój różnych sektorów oraz przyczyniać do wzrostu populacji na danym obszarze.

<https://www.idealista.com/en/news/lifestyle-spain/2025/06/13/7292-towns-and-villages-spain-where-you-could-get-paid-live>

<https://www.cntraveler.com/story/spain-paying-digital-nomads-to-move-to-ambroz-valley>

Coworking - wcześniej zarezerwowany głównie dla centrów dużych miast - **coraz częściej rozwija się poza nimi**, pojawiając się w małych miastach i wsiach jako „nowa norma” pracy. Takie przestrzenie wspierają nie tylko pracę zdalną, ale też integrują lokalną społeczność, umożliwiają wymianę wiedzy i wspierają lokalną gospodarkę usługową.

<https://www.labopen.fi/en/lab-pro/coworking-spaces-in-rural-areas-hold-opportunities-and-challenges/?utm>

Znaczenie trendu

Coraz więcej osób opuszcza miasta, szukając tańszego życia, spokoju i lepszej jakości codzienności, jednocześnie zachowując swoje miejskie miejsca pracy dzięki możliwości pracy online. W niektórych regionach prowadzi to do stabilizacji demograficznej miejscowości, które wcześniej doświadczały odpływu mieszkańców. Jednocześnie rośnie popyt na lokalne usługi, infrastrukturę cyfrową i społeczną oraz miejsca integracji, co może pobudzać rozwój wsi i nadawać im nowe funkcje. Z perspektywy trendu, przenoszenie się na wieś jest więc znaczące, bo pokazuje, że obszary wiejskie stają się przestrzeniami nowoczesnego życia dzięki zmianie modelu pracy i sposobu myślenia o jakości życia.

*

Praca zdalna zwiększa potencjał regionu jako miejsca nie tylko do odwiedzenia, lecz także do życia. Coraz więcej osób szuka spokojnych, naturalnych przestrzeni do codziennej pracy i regeneracji, a sąsiedztwo rzeki może stać się atrakcyjną alternatywą dla miast. Dobre warunki przyrodnicze, cisza, kontakt z wodą i możliwość aktywnego wypoczynku po pracy tworzą środowisko sprzyjające osiedlaniu się osób pracujących zdalnie, co z kolei wzmacnia lokalną gospodarkę i stabilność demograficzną. Trend ten może więc przekształcić obszar Pisa-Narew w przestrzeń łączącą turystykę z codziennym życiem, wspierając rozwój usług, infrastruktury i nowych form aktywności lokalnych społeczności.

TRENDY TECHNOLOGICZNE

Ekonomia platform

Ekonomia platform (cyfrowa) to trend rozwojowy oparty na udostępnianiu rozwiązań cyfrowych, które umożliwiają prowadzenie działalności gospodarczej bez konieczności inwestowania w własne serwery, strony internetowe czy sklepy. Dzięki otwartym platformom takim jak Allegro, Airbnb, Booking.com, Etsy, OLX czy Vinted, przedsiębiorcy mogą elastycznie prowadzić biznes, korzystając z gotowych, zintegrowanych narzędzi do sprzedaży, promocji i obsługi klientów. Trend ten ma wymiar technologiczny, gospodarczy i społeczny, ponieważ redefiniuje model prowadzenia działalności, obniża bariery wejścia na rynek i umożliwia szybkie dostosowywanie się do potrzeb klientów.

Przejawy trendu

Sprzedaż lokalnych produktów na platformach internetowych - lokalni producenci rękodzieła, żywności i wyrobów regionalnych wykorzystują serwisy sprzedażowe takie jak Allegro, Etsy oraz OLX do prowadzenia sprzedaży bez konieczności budowania własnych sklepów internetowych. Platformy te umożliwiają szybkie dotarcie do klientów spoza regionu oraz rozwój działalności w oparciu o gotową infrastrukturę cyfrową.

<https://www.etsy.com/pl/>

Noclegi i turystyka na platformach rezerwacyjnych - gospodarstwa agroturystyczne, pensjonaty i prywatni gospodarze oferują swoje obiekty za pośrednictwem takich serwisów jak Slowhop. Umożliwia to bieżące zarządzanie dostępnością miejsc, szybkie rezerwacje oraz skuteczną promocję regionu na rynku krajowym i zagranicznym.

<https://slowhop.com/pl>

Usługi lokalne świadczone przez platformy cyfrowe - przewodnicy turystyczni, instruktorzy sportów wodnych, organizatorzy warsztatów, wypożyczalnie rowerów i kajaków korzystają z portali ogłoszeniowych i mediów społecznościowych do oferowania usług sezonowych. Ekonomia platform umożliwia im elastyczne zarządzanie ofertą, szybki kontakt z klientem oraz rozwój drobnej przedsiębiorczości.

https://www.facebook.com/mazuryprzewodnik/?locale=pl_PL

Zintegrowane systemy sprzedaży i płatności online - przedsiębiorcy działający w turystyce i usługach lokalnych coraz częściej korzystają z platform takich jak Shopify, która umożliwia jednocześnie prowadzenie sprzedaży online, obsługę zamówień, zarządzanie ofertą oraz integrację z systemami płatności, np. PayU. Dzięki temu właściciele pensjonatów, wypożyczalni sprzętu czy producenci lokalnych wyrobów mogą sprzedawać swoje usługi i produkty w czasie rzeczywistym, szybko reagować na zmiany popytu oraz elastycznie dostosowywać ofertę do sezonu turystycznego.

<https://www.shopify.com/pl> i <https://developers.payu.com/europe/pl/>

Sygnały zmian

Turystyka na kliknięcie, usługi bez recepcji i biur - przewodnicy turystyczni, instruktorzy sportów wodnych, organizatorzy warsztatów, wypożyczalnie kajaków i rowerów coraz częściej korzystają z portali ogłoszeniowych i mediów społecznościowych jako podstawowego kanału sprzedaży usług. Klienci rezerwują terminy, kontaktują się i dokonują płatności online.

Usługi są świadczone sezonowo, elastycznie i bez stałej infrastruktury stacjonarnej. Zjawisko to sprzyja rozwojowi samozatrudnienia oraz krótkoterminowych form aktywności zarobkowej.
<https://www.airbnb.pl/experiences>

Platformy zmieniają strukturę dochodów na peryferiach. Gospodarstwa domowe jako mikroprzedsiębiorstwa noclegowe - coraz więcej mieszkańców wsi i małych miejscowości udostępnia pokoje, domy i domki letniskowe za pośrednictwem platform takich jak Airbnb oraz Booking.com. Wiele z tych osób wcześniej nie prowadziło działalności gospodarczej. Dzięki gotowym systemom rezerwacji, płatności, opinii i promocji mogą samodzielnie obsługiwać turystów przez cały sezon. Dochody z wynajmu są wykorzystywane na modernizację domów, rozwój infrastruktury turystycznej i poprawę jakości życia lokalnych rodzin. Zjawisko to zmienia strukturę dochodów na obszarach peryferyjnych.

<https://www.airbnb.pl/homes>

Znaczenie trendu

Ekonomia platform sprzyja rozwojowi lokalnych przedsiębiorców, umożliwiając im dotarcie do szerokiego grona klientów w kraju i za granicą. Dzięki gotowym narzędziom cyfrowym lokalne firmy, rzemieślnicy czy gospodarstwa agroturystyczne mogą szybko rozpocząć działalność i zwiększać przychody. Trend ten wspiera także tworzenie nowych miejsc pracy, rozwój przedsiębiorczości i innowacyjności w regionach, zwłaszcza tam, gdzie brak jest dużych inwestycji w tradycyjne struktury biznesowe. W efekcie regiony stają się bardziej konkurencyjne i atrakcyjne gospodarczo.

<https://koziafarma.pl/sery-kozie-z-koziej-farmy-zlotna-smakiem-tradycji-wg-dziedzictwa-kulinarneho-warmia-mazury/>

*

Działania w obrębie trendu umożliwiają integrację rozproszonych usług i podmiotów w jeden spójny ekosystem. Wspólna platforma cyfrowa może łączyć ofertę wypożyczalni sprzętu wodnego, noclegów, lokalnych przewodników, gastronomii i wydarzeń, ułatwiając turystom planowanie oraz rezerwację całej podróży w jednym miejscu. Dla lokalnych przedsiębiorców oznacza to większą widoczność, niższe bariery wejścia na rynek i dostęp do nowych klientów bez konieczności indywidualnych działań promocyjnych. Jednocześnie platforma pozwala gromadzić dane o ruchu turystycznym i preferencjach użytkowników, co wspiera lepsze

zarządzanie szlakiem i dopasowanie oferty do realnych potrzeb. Dzięki ekonomii platform projekt Pisa-Narew może funkcjonować jako nowoczesny, skalowalny i konkurencyjny produkt turystyczny, oparty na współpracy lokalnych interesariuszy.

Technologie immersyjne

Trend odnoszący się do wykorzystania nowoczesnych technologii cyfrowych do tworzenia angażujących, interaktywnych doświadczeń oraz automatyzacji procesów. Technologie immersyjne mogą odnosić się do działań związanych z prezentacją i promocją atrakcji turystycznych, np. poprzez wirtualne spacery, rozszerzoną rzeczywistość w przestrzeni publicznej, inteligentne systemy informacji turystycznej czy personalizację ofert na podstawie danych. Umożliwiają także monitorowanie ruchu turystycznego, analizę potrzeb użytkowników oraz tworzenie nowych usług opartych na wirtualnych doświadczeniach, ograniczając bariery związane z odległością i dostępnością. Immersyjne doświadczenia mogą stanowić szczególną formę inkluzywnych usług skierowanych do osób, których ograniczenia uniemożliwiają bezpośrednią eksplorację szlaku.

Przejawy trendu

Wirtualne spacery po atrakcjach turystycznych - Melt Museum i inne instytucje kultury oferują wirtualne wycieczki 360° po muzeach, zabytkach i parkach krajobrazowych. Użytkownicy mogą „zwiedzać” miejsca zdalnie, poznawać eksponaty i planować wizyty w regionie, co ułatwia promocję atrakcji turystycznych.

<https://meltmuseum.com/>

Interaktywne doświadczenia VR/AR. Przewodniki, gry edukacyjne, aplikacje mobilne z rozszerzoną rzeczywistością i wirtualną rzeczywistością pozwalają turystom uczestniczyć w wydarzeniach historycznych, odkrywać ukryte ciekawostki regionu i wchodzić w interakcje z eksponatami lub środowiskiem przyrodniczym.

<https://www.wirtualnemuzeumwchorzowie.pl/>

Projekt Muzeum360.pl. - wirtualne spacery 360° / 3D po muzeach, kościołach, zabytkach i obiektach historycznych w całej Polsce; dostęp przez internet. Wskazuje rosnące znaczenie digitalizacji dziedzictwa: umożliwia turystykę wirtualną i planowanie wizyt na odległość.

<https://www.muzeum360.pl/o-projekcie/>

CSIRO - opracowało system, który pozwala zdalnym odwiedzającym uczestniczyć w wciągających interaktywnych wycieczkach po Muzeum Narodowym za pomocą mobilnego robota teleobecności i szerokopasmowego połączenia internetowego. Technologia umożliwia uczniom i nauczycielom w regionalnej Australii udział w wycieczkach na żywo, wciągających, interaktywnych, z przewodnikiem po NMA z komputera w ich szkole lub lokalnej bibliotece.
https://www.aarnet.edu.au/using-mobile-telepresence-robots-to-create-unique-virtual-museum-tours?utm_

Sygnaty zmian

Cyfrowy bliźniak jako nowy standard ochrony dziedzictwa. CyArk - tworzy „cyfrowe bliźniaki” miejsc dziedzictwa kulturowego, udostępniając je globalnie w formie VR / 3D
https://www.cyark.org/3dvirtualtours/?utm_

Koniec płaskiej immersji: zapach jako nowy wymiar narracji. Olorama Technology - urządzenie do generowania zapachów synchronizowanych z VR / filmem / wydarzeniem. Olorama dostarcza „professional scent generator”, który może emitować różne zapachy skoordynowane z treścią VR; działa to jako dodatkowy zmysł, wspierający immersję.
https://olorama.com/virtual-reality/?utm_

Technologia wyrównuje dostęp do kultury. Systemowe projekty digitalizacji regionów - Małopolski Instytut Kultury udostępnia wirtualne kolekcje ponad 2000 obiektów z 42 muzeów w Małopolsce. Wirtualne spacerują osobom starszym, niepełnosprawnym lub mieszkającym daleko uczestniczyć w turystyce i kulturze.
<https://mik.krakow.pl/dzialania/wirtualne-muzea-malopolski/>

Wirtualny spacer zamiast broszury. Prezentacja ofert turystycznych i noclegów online - hotele i gospodarstwa agroturystyczne wykorzystują spacer 360° i wirtualne wizualizacje swoich obiektów, np. dzięki usługom Area360°.
<https://www.oferteo.pl/area360-pl-wirtualne-spacery-i-fotografia-360-vr-ar/firma/7019237>

Znaczenie trendu

Technologie immersyjne integrują nowoczesne narzędzia cyfrowe z działalnością turystyczną i kulturalną, ułatwiając społecznościom dostęp do atrakcji i edukacji. Umożliwiają tworzenie angażujących doświadczeń VR i AR, które pozwalają zwiedzającym poznawać miejsca i

historie bez ograniczeń związanych z odległością czy mobilnością. Trend ten wspiera zarządzanie ruchem turystycznym, planowanie infrastruktury i ochronę środowiska poprzez wykorzystanie danych z wirtualnych spacerów i interaktywnych aplikacji. Technologie immersyjne pozwalają także instytucjom prowadzić działania edukacyjne i promocyjne w kraju i za granicą, zwiększając atrakcyjność regionów, wspierając rozwój turystyki oraz rozwój kompetencji cyfrowych wśród mieszkańców i pracowników branży.

*

W projekcie Pisa-Narew technologie immersyjne mogą wzmacniać atrakcyjność szlaku, poprawiać dostępności informacji oraz budować nowoczesne doświadczenia turystyczne, zarówno przed przyjazdem, jak i w trakcie korzystania ze szlaku. Zastosowanie technologii immersyjnych w projekcie pozwala na stworzenie nowoczesnego, atrakcyjnego i zrównoważonego produktu turystycznego, który łączy aktywność fizyczną, edukację, ochronę przyrody oraz innowacyjne formy zarządzania i promocji.

TRENDY ZWIĄZANE Z ZARZĄDZANIEM

Lokalne kooperatywy i partnerstwa

Trend odnoszący się do działań integrujących lokalne grupy wokół zadań i potrzeb społeczności. Lokalna współpraca może odnosić się do działań gospodarczych, np. współpracy przy wytwarzaniu, promocji i sprzedaży produktów lokalnych na rynechkach, tworzeniu lokalnej ogólnodostępnej infrastruktury rekreacyjnej, wypoczynkowej.

Celem aktywności może być zwiększanie lokalnego kapitału społecznego, aktywizowanie grup wykluczonych, upowszechnianie współpracy zorientowanej na cele społeczne oraz efekty ekonomiczne i turystyczne. Pozwalają społecznościom budować własne oferty wypoczynku, upowszechniać ideę współdziałania, łączyć kompetencje, wymieniać się doświadczeniami, współtworzyć produkty i usługi.

Przejawy trendu

Bioryneczek Smak Natury i Kultury w Pastęku, Spizarnia Warmińska w Tomaszkanie – inicjatywy całorocznej promocji i sprzedaży lokalnych produktów z terenu Warmii, Mazur, Wysoczyzny Elbląskiej, Pojezierza Morąskiego.

<https://www.facebook.com/groups/993076976146493/>

<https://www.facebook.com/warminskaspizarniapl>

Restauracja Niwa (Włodowo) – lokalna agroturystyka „Kwaśne Jabłko” prowadzi sezonową, „kontenerową” restaurację, której menu bazuje na lokalnych produktach i lokalnych wytwórcach z okolic Doliny Pasłęki. Oferowane dania są oryginalną propozycją kuchni sezonowej, promocją lokalnych producentów, tworzeniem „lokalnych” smaków. <https://www.facebook.com/niwa.restaurant>

Przystanek Łąka Niedzielny Targ Produktów Lokalnych - inicjatywa zaprzyjaźnionych gospodarstw Siedliska Pasieka i Owczarni Lefevre, która łączy lokalną społeczność, producentów, rzemieślników, artystów, mieszkańców, turystów. Targ odbywa się w sezonie letnim w różnych miejscach na Warmii.

<https://www.facebook.com/profile.php?id=61560496317280>

Sygnały zmian

Renesans lokalnych sklepów (Community Village Shops). Przykład **Bledington Shop** (Anglia), lokalnego sklepu-spółdzielni prowadzonego przez mieszkańców dla mieszkańców, jest sygnałem przemiany, w której lokalne kooperatywy przestają być jedynie dodatkiem do życia społecznego, a stają się centralnym elementem funkcjonowania małych społeczności. W modelu tym mieszkańcy współtworzą, współzarządzają i współkorzystają z miejsca, które służy nie tylko jako sklep, ale także jako przestrzeń integracji, usług i aktywności społecznych, od wypożyczalni rowerów, przez punkty informacyjne, po darmowe usługi i **miejsca spotkań**. Obecnie 76% dostawców sklepu pochodzi z okolicy (pieczywo, jaja, mięso, miód, czekoladki i kawa). Sklep stworzył własne produkty i pomysł brandingu (giny, ale, whisky, kubki, poduszki, fartuchy i ściereczki kuchenne). Sklep ściśle współpracuje z kluczowymi lokalnymi dostawcami, aby zorganizować usługę składania zamówień świątecznych. Raz w roku, z okazji swoich urodzin, sklep zaprasza lokalnych producentów do ufundowania nagrody w losowaniu. Wszelkie nadwyżki z działalności są reinwestowane w projekty lokalne, darowizny na rzecz Stowarzyszenia Społeczności Bledington i Foscot wyniosły łącznie 8500 funtów.

<https://bledingtonshop.com/>

Małe usługi stają się dużą zmianą społeczną. Bathford Village. Shop & Café Somerset - wiejski sklep i kawiarnia znajduje się w starej wiosce niedaleko Bath. Jest prowadzony przez społeczność. Oferuje znacznie więcej niż typowy sklep spożywczy. Bezpłatne usługi obejmują

Wi-Fi, punkt z wodą pitną dla ludzi i psów (turyistów), bankomat oraz bibliotekę gier planszowych, puzzli i książek, które mieszkańcy mogą bezpłatnie wypożyczyć. Sklep pełni również funkcję centrum informacji turystycznej. Jest to popularne miejsce spotkań lokalnych grup, w tym grupy szydełkowania i rękodzieła, grupy mahjonga, klubu kolacyjnego i bufetu lunchowego. Zimą sklep pełnił również funkcję Ciepłej Przestrzeni Społecznościowej. Dodatkowe usługi obejmują pralnię chemiczną i bezpłatną dostawę do domu. Wspierając lokalne firmy, sklep oferuje kącik lokalnych artystów, zapewniając mieszkańcom platformę do realizacji i testowania swoich pomysłów. Sklep i kawiarnia oferują również pomoc osobom z problemami zdrowia psychicznego, młodym ludziom poszukującym możliwości zatrudnienia oraz uczestnikom Nagrody Księcia Edynburga i szkolnych programów praktyk zawodowych.

<https://shopandcafe.weebly.com/>

Znaczenie trendu

Lokalne kooperatywy i partnerstwa integrują lokalnych wytwórców i rzemieślników, ułatwiają społecznościom zaspokajanie codziennych potrzeb, aktywizują społeczności, kreują lokalny rynek produktów, sprzyjają otwieraniu się na gości, turystów, konsumentów. Mogą być sposobem na kreowanie lokalnych smaków, unikalnych miejsc spotkań mieszkańców i gości, służą zaspokajaniu potrzeb jednych i drugich. Przynoszą korzyści środowiskowe, zwiększają lokalną odporność na skutki zmian klimatycznych.

<https://agronomist.pl/artykuly/krotszy-lancuch-dostaw-mniejsze-straty-wieksze-korzysci>

*

Działania lokalnych kooperatyw i partnerstw przesuwają ciężar projektu z pojedynczych inwestycji infrastrukturalnych na współpracę ludzi i miejsc wzdłuż całego biegu rzek. Dzięki temu szlak staje się wspólnym przedsięwzięciem społeczności, które go współtworzą, utrzymują i rozwijają. W praktyce oznacza to budowanie sieci współpracy pomiędzy lokalnymi mieszkańcami, rolnikami, rzemieślnikami, operatorami turystycznymi, samorządami i organizacjami społecznymi. Dzięki kooperatywom możliwe staje się łączenie kompetencji i zasobów: lokalnej żywności, rękodzieła, noclegów, wypożyczalni sprzętu, animacji wydarzeń i ofert rekreacyjnych. Turyści korzystający ze szlaku Pisa-Narew otrzymują spójną, autentyczną ofertę, a nie rozproszone, przypadkowe usługi.

Zarządzanie partycypacyjne (działania oparte na wspólnotach lokalnych)

Trend oddolnego inicjowania, wypracowywania rozwiązań i wprowadzania zmian. Podstawą ich budowania jest lokalna oddolna współpraca społeczności, lokalnych aktywistów, lokalnego samorządu, organizacji pozarządowych. Powstające rozwiązania wynikają z diagnozowania lokalnych problemów i potrzeb, dialogu, zaangażowania i konsensusu lokalnych społeczności. Aktorami i promotorami zmian są lokalne grupy działania, niewielkie społeczności, aktywiści organizacji pozarządowych i działacze lokalnego samorządu. Partycypacja to prawo do współdecydowania o sposobie zaspokajania potrzeb i rozwiązywania problemów oraz współtworzenie rozwiązań, współzarządzanie. Zarządzanie oddolne bazuje na badaniu i poznawaniu potrzeb lokalnej społeczności, wymaga rozwoju komunikacji i dialogu społecznego. W zarządzaniu partycypacyjnym eksponuje rolę konsensusu w podejmowaniu decyzji i w późniejszym działaniu.

Przejawy trendu

Gminne budżety obywatelskie. Przykładem skutecznego zarządzania partycypacyjnego jest wdrażanie budżetów obywatelskiego w gminach i miasteczkach, które pozwalają mieszkańcom decydować o zaspokajaniu potrzeb i przeznaczanych na nie wydatkach. Wskazane są innowacyjne praktyki. Ich wynikiem jest powstająca infrastruktura sportowo rekreacyjna, ważna dla mieszkańców, jak również turystów i gości.

<https://prabuty.budzetobywatelski.pl/wyniki>

Strategie *smart village*. Od kilku lat społeczności wiejskie i społeczności małych miast oddolnie tworzą własne strategie rozwoju. Ich inicjatorami są stowarzyszenia rozwoju wsi, lokalni aktywiści, organizacje pozarządowe. Założenia koncentrują się na przeciwdziałaniu wykluczeniu komunikacyjnemu, ekonomicznemu, technologicznemu, przeciwdziałaniu skutkom starzenia się i wyludniania się obszarów wiejskich, ucieczce młodych mieszkańców, zwiększaniu odporności na skutki zmian klimatycznych, zwiększaniu atrakcyjności turystycznej. Istotną rolę oddolnych projektów jest aktywizowanie społeczności, samodzielne diagnozowanie problemów i potrzeb, kolektywne poszukiwanie i tworzenie rozwiązań.

<https://open.icm.edu.pl/bitstreams/d6fc2d40-e58a-482c-bbbb-8fa034751646/download>

Sygnały zmian

Rosnące zaangażowanie kobiet jako sprawczyń lokalnej aktywności przy jednoczesnym dedykowaniu im specjalnych programów edukacyjnych i wsparcia, co ma na celu zwiększenie ich wpływu na decyzje lokalne oraz integrację społeczną.

<https://lgd.partnerstwokaczawskie.pl/2025/04/01/spotkaly-sie-kobiety-ziemi/>

https://www.ksowplus.pl/files/Bazy/Biblioteka/files/Przewodnik_Kola_Gospodyn_Wiejskich_jako_Kreatorzy_Przedsiębiorczosci_Wiejskiej.pdf

Rosnące znaczenie kwestii międzypokoleniowych i działań aktywizujących seniorów, co odpowiada na demograficzne wyzwania obszarów wiejskich i wspiera spójność społeczną.

<https://cer-zory.pl/miedzypokoleniowa-wymiana-wiedzy-jak-to-dziala-w-praktyce>

Wspieranie budowania partnerstw lokalnych (np. Lokalnych Grup Działania, stowarzyszeń), w których udział biorą różne grupy społeczne, w tym seniorzy i młodzież, z wyraźnym podziałem ról, tak aby procesy decyzyjne odzwierciedlały potrzeby całej społeczności.

<https://lgd-klobuck.pl/24/mapa-interaktywna-obszaru-lgd-trasy-szlakow.html>

Znaczenie trendu

Kierunek zmian zwiększa skuteczność rozwoju lokalnego poprzez angażowanie lokalnych społeczności jako inicjatorów i realnych sprawców zmian. Jest to model zarządzania, który tworzy trwałe mechanizmy dialogu i współpracy, poprawia jakość życia mieszkańców oraz wspiera rozwój atrakcyjności turystycznej i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich.

<https://www.facebook.com/naszeolesno/posts/piknik-organizacji-pozar%C4%85dowych-ju%C5%BC-za-nami-mamy-wiele-pomys%C5%82%C3%B3w-i-du%C5%BCo-ch%C4%99ci-do/1297302892320671/>

*

W kontekście projektu Pisa-Narew, trend dotyczy nie tylko sposobu realizacji działań, ale przede wszystkim modelu podejmowania decyzji i współodpowiedzialności za szlak. W kontekście obszarów wiejskich i cennych przyrodniczo dolin rzecznych, trwały rozwój turystyki jest możliwy wyłącznie wtedy, gdy wynika z realnych potrzeb i zgody lokalnych społeczności. Zarządzanie partycypacyjne pozwala, aby projekt był współtworzony oddolnie, przez mieszkańców miejscowości położonych wzdłuż rzek, lokalnych aktywistów, organizacje pozarządowe i samorządy. Rozwiązania dotyczące infrastruktury, oferty turystycznej czy sposobu

korzystania z rzeki mogą być wypracowywane na podstawie lokalnych diagnoz, doświadczeń i wiedzy mieszkańców. Dzięki dialogowi i konsensusowi ogranicza się konflikty interesów między ochroną przyrody, turystyką a codziennym życiem lokalnej społeczności.

Trend ten ma również istotne znaczenie dla rozwoju atrakcyjności turystycznej. Partycypacyjnie wypracowana oferta lepiej odpowiada na lokalny kontekst, unika schematów i mąsowości, opiera się na autentycznych zasobach: krajobrazie, historii, lokalnych umiejętnościach i relacjach społecznych. Dzięki temu szlak Pisa-Narew może oferować doświadczenia unikalne, zakorzenione w miejscu i tworzone przez ludzi, którzy w nim żyją.

Nowe modele zarządzania i komunikacji

Wynikają z dążenia do lokalnego rozwiązywania problemów i podejmowania wyzwań. Angażują lokalne grupy i mieszkańców, pozwalają rozwiązywać problemy w miejscu ich pojawiania się i przy pomocy lokalnych środków, wyzwalają lokalną sprawczość i ułatwiają pojawianie się lokalnych liderów zmian. Mają związek z przemianami pokoleniowymi, wspierają lokalne inicjatywy. Ścieżką staje się lokalnie planowany i zarządzany rozwój gospodarczy. Ma on na celu osiągnięcie celów społeczności, takich jak lepsze miejsca pracy, zmniejszenie ubóstwa i zrównoważony rozwój. Może to obejmować rozwój infrastruktury, zapewnienie szkoleń zawodowych i usług finansowych, wspieranie lokalnych firm i form przedsiębiorczości. Istotne w działaniach jest budowanie lokalnego potencjału, np. poprzez wzmacnianie samorządów lokalnych i organizacji społecznych w celu poprawy świadczenia usług. Służy temu szkolenie urzędników w zakresie podstawowych usług, poprawa potencjału administracyjnego i finansowego, promowanie udziału mieszkańców poprzez organizacje społeczne. Zrównoważony, a w miarę możliwości regeneratywny rozwój środowiska polega na koncentracji na promowaniu zrównoważonego lub regeneratywnego rolnictwa, inicjatyw na rzecz oszczędzania wody i zwiększania rezylencji w tym zakresie, ponowne zalesianie terenów, odtwarzania terenów podmokłych.

Przejawy trendu

Warsztaty Design Thinking Smart Village 2025 organizowane przez GovTech Polska, które angażują samorządy, przedsiębiorstwa i organizacje w opracowywanie innowacyjnych rozwiązań dopasowanych do lokalnych potrzeb.

<https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/wesprzyj-rozwoj-inteligentnych-wsi-w-polsce-dolacz-do-warsztatow-design-thinking-smart-village-2025>

Centrum Smart Village Hub w gminie Purda, które wspomaga mieszkańców w realizacji projektów poprawiających dostęp do cyfrowych usług, wspierających zrównoważony rozwój rolnictwa, oszczędzanie wody, zalesianie terenów oraz odbudowę terenów podmokłych.

<https://wmodr.pl/files/oXcA2lRspvTlX1LM4WFlhgt2aPRTkoMDo2uyWDKy.pdf>

Projekt Smart Villages Plus realizowany przez Wydział Geodezji i Kartografii Politechniki Warszawskiej. Finansowany przez budżet Województwa Mazowieckiego (2025–2027) projekt koncentruje się na wsparciu zrównoważonego i wielostronnego rozwoju terenów wiejskich, wykorzystując zasoby technologiczne oraz interdyscyplinarne badania i wdrożenia, aby przeciwdziałać niekorzystnym zjawiskom demograficznym i społecznym

<https://www.pw.edu.pl/aktualnosci/smart-villages-plus-inteligentna-wies-z-nauka-w-tle>

Sygnały zmian

Promowanie projektów poprawiających konkurencyjność gospodarstw rolnych, rozwój lokalny, aktywizację społeczną oraz działania na rzecz ochrony klimatu i środowiska. Angażuje lokalne grupy działania, koła gospodyń wiejskich, organizacje społeczne i samorządy, wspierając m.in. nowe miejsca pracy, ochronę dziedzictwa i kapitał społeczny, np. konkurs „Przyjazna Wieś 2025”.

<https://www.ksowplus.pl/rozwoj-obszarow-wiejskich/aktualnosc/przyjazna-wies-2025-rok>

Coworking zamiast emigracji talentów Hrabstwo Donegal w Irlandii (miasteczko Bun-crana) stworzyło centrum innowacji dla start-upów i MŚP. Przebudowano nieużywany budynek administracyjny na przestrzeń coworkingową, umożliwiającą rozwój firm technologicznych i tworzenie wysoko wykwalifikowanych miejsc pracy. Projekt ERUDITE angażuje lokalną społeczność w definiowanie celów i ocenę zwrotu inwestycji.

<https://pl.euronews.com/europa/2025/03/17/innowacje-ktore-sluza-terenom-wiejskim-by-inteligencja-jej-nie-opuszczala>

Znaczenie trendu

Trend wskazuje na odejście od centralistycznych, jednolitych rozwiązań na rzecz lokalnych, dostosowanych do specyfiki miejscowych społeczności. Wynika to z potrzeby szybkiego i

skutecznego rozwiązywania problemów tam, gdzie się pojawiają, z aktywnym udziałem mieszkańców i lokalnych liderów zmian oraz z uwzględnieniem zmian i zjawisk, które w konkretnych miejscach mają istotne znaczenie.

<https://www.ksowplus.pl/rozwój-obszarow-wiejskich/aktualnosc/pomysl-na-smart-wies>

*

Nowe modele zarządzania wzmacniają lokalną sprawczość i odpowiedzialność. Dzięki angażowaniu mieszkańców, lokalnych organizacji, przedsiębiorców i samorządów możliwe jest wypracowywanie rozwiązań dostosowanych do specyfiki poszczególnych odcinków Pisy i Narewi. Szlak jest wówczas zarządzany jako sieć lokalnych ekosystemów, w których decyzje dotyczące infrastruktury, oferty turystycznej czy ochrony środowiska zapadają blisko użytkowników i opierają się na lokalnej wiedzy. Z perspektywy rozwoju gospodarczego nowe modele zarządzania wspierają lokalnie planowany rozwój ekonomiczny wzdłuż szlaku Pisa-Narew. Umożliwiają tworzenie lepszych miejsc pracy, wzmacnianie lokalnych firm, rozwój przedsiębiorczości turystycznej i usług okołoszlakowych.

Transparentność systemu żywnościowego

Kierunek zmian polegający na działaniach ujawniających pochodzenie, sposoby produkcji, przechowywania, dystrybucji żywności, spełniane standardy i wymagane ujawnienia. Trend pozytywnie wpływa na możliwości zbytu produktów, budowania relacji z odbiorcami, zwiększania trwałości zatrudnienia w rolnictwie, zwiększania osiąganych efektów i wyników finansowych. Wymaga jawności i dostępności informacji na temat sposobów produkcji, przechowywania i dystrybucji żywności oraz spełnianych standardów. Pozwala to na budowanie zaufania konsumentów, poprawę trwałości zatrudnienia w rolnictwie i wzmacnianie pozycji producentów na rynku.

Przejawy trendu

Projekty edukacyjne i kulturalne, jak organizacja festynu rodzinnego w Krzywinie, poświęconego lokalnej tradycji kiszenia kapusty, czy warsztaty kulinarne i rękodzielnicze realizowane przez Koła Gospodyń w Kozach, które budują więzi społeczne oraz podtrzymują dziedzictwo kulturowe.

<https://mikrodotacje.org/dobra-praktyki/>

Akademia Aktywnego Seniora. Warsztaty kulinarne w Aniołowie. Aniołowo wystawia swoje produkty na Bioryneczkę w siedzibie LGD w Paślęku, przygotowuje je na miejscu sprzedaży.

https://www.facebook.com/naszeaniolowo?locale=pl_PL

Lokalna Grupa Działania „Zielony Pierścień” organizuje liczne kiermasze produktów lokalnych na terenie 11 gmin (m.in. Kazimierz Dolny, Nałęczów). Wystawcami są producenci posiadający certyfikat „Marki Lokalnej – Zielony Pierścień”.

<https://www.zielonypierscien.eu/kiermasze-pl-w-2025-r-%E2%80%93-sa-juz-terminy>

Sygnały zmian

Od świadomości do jakości: nowa siła lokalnych producentów. Inicjatywy edukacyjne dla mieszkańców wsi, lokalnych producentów podnoszące świadomość proekologiczną i wymagania jakości żywności mają przełożenie na rozwój lokalnych systemów produkcji oraz wzmacniają rolę lokalnych producentów.

https://ksow.pl/files/Bazy/Biblioteka/files/Ekoinnowacje_IERiGZ-PIB.pdf

Cyfrowe narracje producentów (*storytelling oparty na danych, nie na marketingu*). Zmiana w sposobie, w jaki producenci żywności komunikują się z odbiorcami. Przez lata storytelling w rolnictwie i turystyce wiejskiej opierał się głównie na emocjonalnych hasłach: „tradycja”, „naturalnie”, „jak dawniej”. Dziś coraz częściej opowieść jest wzmacniana danymi. Twarde informacje (pochodzenie surowca, metody produkcji, certyfikaty, terminy zbiorów, zużycie wody), z osobistą historią miejsca i ludzi (dlaczego tak produkujemy, jakie decyzje podejmujemy, jakie kompromisy są konieczne). Dzięki mediom społecznościowym, stronom sprzedażowym, platformom krótkich łańcuchów dostaw czy QR-kodom na produktach producenci mogą samodzielnie opowiadać swoją historię, bez pośredników i bez uproszczeń narzucanych przez masowy marketing. **Envisible/Wholechain, transparentne łańcuchowe śledzenie produktów** - firma wykorzystuje technologię blockchain do tworzenia w pełni transparentnych łańcuchów dostaw produktów rybnych, od połowu, przez przetwarzanie i transport, aż po sprzedaż w sklepach. Technologia rejestruje każdy etap łańcucha dostaw, co eliminuje „ślepe punkty” i pozwala konsumentom sprawdzić autentyczność pochodzenia i zrównoważone praktyki. **AGRIVI Traceability, cyfrowe śledzenie produkcji rolnej** - platforma umożliwia producentom i sprzedawcom udostępnianie konsumentom szczegółowych informacji o każdym etapie produkcji żywności, np. skąd pochodzi dana partia jabłek, jakie środki były stosowane w

uprawie i kiedy dokonano konkretnych zabiegów w polu. Dane te są dostępne również poprzez prosty QR kod na opakowaniu. **FNS-Cloud, narzędzie wizualizacji łańcuchów żywności** - narzędzie, które zbiera, integruje i wizualizuje dane dotyczące całego łańcucha żywności, od uprawy czy połowu, poprzez magazynowanie i transport, aż po przetwarzanie. Dzięki temu producenci, naukowcy i konsumenci mogą przeglądać i analizować krytyczne informacje o jakości, bezpieczeństwie i autentyczności produktów

<https://foodtank.com/news/2021/06/can-transparent-supply-chains-empower-consumers/>
[https://www.agrivi.com/blog/food-transparency-meeting-consumer-demands-by-enhancing-ingredient-labels-with-traceable-insights-into-food-production/?utm](https://www.agrivi.com/blog/food-transparency-meeting-consumer-demands-by-enhancing-ingredient-labels-with-traceable-insights-into-food-production/?utm_source=facebook&utm_medium=social&utm_campaign=food-transparency)
[https://www.fns-cloud.eu/demonstrators/food-chains-traceability/?utm](https://www.fns-cloud.eu/demonstrators/food-chains-traceability/?utm_source=facebook&utm_medium=social&utm_campaign=food-transparency)

Znaczenie trendu

Wpływa pozytywnie na zbywalność produktów lokalnych, wzmacnia relacje między producentami a konsumentami, zwiększa stabilność zatrudnienia oraz poprawia wyniki ekonomiczne. Rośnie liczba lokalnych rynków. Coraz więcej miejscowości i gmin rozwija własne rynki lokalne, które promują produkty od lokalnych rolników i rękodzielników. Wzrasta udział produktów lokalnych w ofercie handlowej sklepów. Widoczne są zmiany w preferencjach konsumentów. Towarzyszy im rozwój infrastruktury handlowej oraz działania promujące lokalne standardy jakości i pochodzenia.

<https://warminskomazurskiebazarek.pl/>

*

Transparentność systemu żywnościowego wzmacnia wiarygodność i jakość lokalnej oferty turystycznej oraz rolę rolników i producentów z obszarów wiejskich obszaru Pisy i Narewi. W regionie, gdzie krajobraz, przyroda i rolnictwo tworzą spójną całość, transparentność pochodzenia żywności staje się ważnym elementem budowania doświadczenia miejsca. Z perspektywy turystów korzystających ze szlaku, transparentność oznacza możliwość świadomego wyboru lokalnych produktów - wiedzę o tym, kto je wytwarza, w jakich warunkach i z poszanowaniem jakich standardów środowiskowych. Informacje o sposobach produkcji, przechowywania i dystrybucji żywności budują zaufanie oraz odróżniają ofertę regionu Pisa-Narew od anonimowej, masowej gastronomii. Jedzenie staje się nośnikiem historii miejsca i relacji z lokalną społecznością. Z kolei dla lokalnych producentów transparentność systemu żywnościowego zwiększa możliwości zbytu i stabilność ekonomiczną. Włączenie ich oferty w ekosystem

szlaku, poprzez agroturystykę, punkty postoju, targi czy wydarzenia kulinarne, pozwala osiągać lepsze wyniki finansowe bez konieczności skalowania produkcji kosztem jakości.

W wymiarze środowiskowych, transparentność sprzyja praktykom produkcyjnym przyjaznym rzekom, takim jak ograniczanie chemizacji, krótkie łańcuchy dostaw czy odpowiedzialne gospodarowanie wodą. Dzięki temu system żywnościowy wspiera cele ochrony przyrody, które są kluczowe dla długoterminowego funkcjonowania szlaku Pisa-Narew.

Wiejskie huby

Wieś staje się miejscem integracji działań na rzecz zarówno lokalnej społeczności i działań gospodarczych, jak i turystyki. Wiejskie organizacje, stowarzyszenia i firmy komercyjne stają się animatorami i promotorami lokalnych zmian, integrują społeczności wokół wspólnych celów, łączą producentów i dostawców usług, rozwijają umiejętności i kompetencje mieszkańców, wspierają powstawanie lokalnych produktów, miejsc wymiany, działań kulturalnych, nowych lokalnych usług i inicjatyw, nowych, nierzadko innowacyjnych form aktywności. W praktyce takie huby promują lokalną przedsiębiorczość i współpracę, oferują przestrzenie coworkingowe dla lokalnych przedsiębiorców i twórców, organizują wydarzenia kulturalne, targi produktów regionalnych oraz warsztaty edukacyjne.

Przejawy trendu

Sieć przestrzeni coworkingowych COWOCAT Rural w Katalonii (Hiszpania), która dzięki finansowaniu z Programu Leader stworzyła miejsca pracy i rozwijała cyfrowe kompetencje mieszkańców. Projekt przeciwdziała wyludnianiu się wsi, przyciągając młodych i doświadczonych profesjonalistów, jednocześnie ożywiając lokalną gospodarkę.

<https://www.cowocatrural.cat/>

Cyfrowy system zdalnej opieki nad seniorami we Francji, który integruje nowoczesne technologie z lokalnymi usługami opiekuńczymi. Był realizowany w kilku regionach o dużym udziale osób starszych, m.in. w regionach Auvergne, Burgundia, Limousin, Poitou-Charentes, na atlantyckim wybrzeżu Bretanii, a także w departamentach Hérault i Bouches-du-Rhône. To tam system działa z wykorzystaniem lokalnych agend i instytucji, oferujących zdalną opiekę oraz wsparcie seniorom w ich miejscu zamieszkania.

System opieki nad seniorami w Szwecji. Rozbudowany model oparty na zrównoważonym, kompleksowym wsparciu seniorów, obejmujący integrację usług zdrowotnych, telemedycynę i aktywność społecznościową, stanowi wzór dla wielu krajów europejskich, także w kontekście rozwoju wiejskich centrów opiekuńczych.

Cyfrowa wioska nomadów na Maderze (Portugalia). Madera przyciąga cyfrowych nomadów oferując niezawodny Internet, przestrzenie coworkingowe i integrację międzynarodowej społeczności, co wspiera zdalną pracę i promuje rozwój lokalnej infrastruktury cyfrowej.
<https://digitalnomads.startupmadeira.eu/>

Top Farms Sp. z o.o. w Głubczycach (woj. opolskie). Jest to grupa spółek rolniczych wspierająca rolników w produkcji precyzyjnej rolnictwa z wykorzystaniem GPS, technologii cyfrowych oraz budująca modele biznesowe dla gospodarstw rodzinnych i wielkotowarowych. Podejmuje też działania edukacyjne i integracyjne dla lokalnej społeczności.
<https://glubczyce.topfarms.com/>

Sygnały zmian

Rozwój e-commerce rolniczego i cyfryzacja handlu produktami rolnymi, co ułatwia producentom szybki dostęp do rynków zbytu i budowanie relacji z odbiorcami B2C.
<https://plonovo.pl/>

Rolnictwo regeneratywne, wzrasta popularność praktyk regeneratywnego rolnictwa (poprawa jakości gleby, zwiększanie bioróżnorodności i minimalizowanie negatywnego wpływu na środowisko, uprawy okrywowe i rezygnacja z orki).
<https://plonovo.pl/plonovskaz/posty/najwazniejsze-trendy-w-rolnictwie-na-2025-rok>

Znaczenie trendu

Huby pełnią funkcję społecznego, kulturalnego jak i gospodarczego ośrodka, który łączy tradycję z innowacją oraz lokalne potrzeby z globalnymi trendami. Często z działaniami wiejskich hubów łączy się powstawanie nowych modeli biznesowych oraz nowych obszarów i kierunków działania. Są one lokalnymi centrami innowacji.
<https://www.aspencsg.org/the-power-of-connection-rural-development-hubs-in-action/>

*

Trend potwierdza zasadność przekształcania miejscowości położonych wzdłuż rzek w aktywne centra współpracy, przedsiębiorczości i życia społecznego. Dzięki temu szlak może

stać się realnym impulsem rozwojowym dla wsi. Z perspektywy projektu wiejskie huby mogą pełnić funkcję lokalnych węzłów organizacyjnych i programowych szlaku. To właśnie w nich mogą koncentrować się działania związane z obsługą turystów, promocją lokalnych usług, animacją wydarzeń i koordynacją inicjatyw społecznych. Integracja organizacji pozarządowych, stowarzyszeń i lokalnych firm pozwala skuteczniej reagować na potrzeby zarówno mieszkańców, jak i odwiedzających region. Wiejskie huby wzmacniają lokalną przedsiębiorczość i innowacyjność. Poprzez wspólne przestrzenie pracy, warsztaty, doradztwo i wymianę doświadczeń sprzyjają powstawaniu nowych usług i produktów związanych ze szlakiem Pisa-Narew. Istotny jest również wymiar społeczny i kompetencyjny. Huby wiejskie tworzą przestrzeń do aktywizacji mieszkańców, rozwoju umiejętności i wzmacniania lokalnych liderów. Warsztaty, wydarzenia i działania edukacyjne integrują różne grupy wiekowe i zawodowe, budując kapitał społeczny i poczucie współodpowiedzialności za rozwój miejsca. Z kolei z punktu widzenia turysty, huby wiejskie mogą stanowić atrakcyjne punkty doświadczenia na szlaku. Targi produktów regionalnych, wydarzenia kulturalne, spotkania z lokalnymi twórcami czy warsztaty tematyczne pozwalają lepiej poznać region i jego mieszkańców.

Trend wiejskich hubów pozwala, aby projekt Pisa-Narew funkcjonował jako sieć lokalnych centrów aktywności, łączących turystykę wodną z rozwojem gospodarczym, społecznym i kulturowym obszarów wiejskich, wzmacniając ich długofalową atrakcyjność i odporność.

TRENDY ŚRODOWISKOWE

Rezyliencja w obliczu przejawów kryzysu klimatycznego

Trend obejmuje zdolność ludzi, społeczności, miast, organizacji i całych ekosystemów do przetrwania, adaptacji i dalszego rozwoju mimo narastających kryzysów. W kontekście środowiskowym oznacza umiejętność reagowania na zmiany klimatu, zwłaszcza na rosnącą liczbę ekstremalnych zjawisk pogodowych, które coraz częściej wymuszają na państwach, regionach i miastach tworzenie bardziej elastycznej infrastruktury, zielonych systemów retencji, odpornych sieci energetycznych oraz nowych modeli gospodarowania zasobami naturalnymi. To także zdolność ekosystemów do regeneracji, które muszą radzić sobie z degradacją, zanieczyszczeniem i presją urbanizacyjną, a jednocześnie nadal pełnić kluczowe funkcje zaspokajając ludzkie i środowiskowe potrzeby. W wymiarze społecznym sprowadza się do kształtowania kompetencji i mechanizmów, które pozwalają jednostkom i wspólnotom lepiej radzić sobie z

niepewnością, stresem, kryzysami ekonomicznymi, zdrowotnymi czy geopolitycznymi. Obejmuje zarówno odporność psychologiczną i emocjonalną, jak i solidarność, współpracę sąsiedzką oraz zdolność lokalnych społeczności do samoorganizacji w trudnych sytuacjach.

Przejawy trendu

Jednym z najbardziej rezyliентnych miast Europy, przekształcającym swoje największe zagrożenie, czyli ryzyko powodzi i skutki zmian klimatu, w impuls do innowacji jest Rotterdam. Funkcjonują w nim nowatorskie rozwiązania chroniące przed nadmiarem wody, tak jak **wodne skwery**, które w czasie suszy pełnią funkcję przestrzeni rekreacyjnej, a podczas intensywnych opadów zamieniają się w zbiorniki retencyjne; **plywający pawilon**, symbol adaptacji do podnoszącego się poziomu morza. System retencji, infiltracji oraz rozwiązania ograniczające efekt miejskiej wyspy ciepła pokazują, że miasto łączy funkcję ochronną z poprawą jakości życia. Kluczową rolę odgrywa tu również **silna współpraca instytucjonalna między miastem, zarządami gospodarki wodnej i władzami portu**, co pozwala zarządzać zagrożeniami zarówno z zewnątrz, jak i z wnętrza systemu miejskiego. Rotterdam traktuje rezyliencję jako cel i motor rozwoju, tzn. inwestuje w innowacyjne projekty, centra wiedzy oraz technologie, dzięki czemu budowanie odporności z jednej strony zabezpiecza miasto, z drugiej - napędza jego modernizację i wzmacnia pozycję międzynarodową.

<https://files.core.ac.uk/download/pdf/154444757.pdf>

Koncepcja Sponge Cities - pokazuje, w jaki sposób miasta mogą aktywnie uczyć się funkcjonować w warunkach coraz gwałtowniejszych zmian klimatu. Zamiast próbować kontrolować naturę za pomocą betonu, sztywnych struktur i odprowadzania wody jak najszybciej poza granice miasta, podejście „miasta-gąbki” zakłada powrót do naturalnych procesów retencji. Miasto staje się elastycznym, chłonnym systemem, który potrafi wchłaniać nadmiar opadów, magazynować je na później, filtrować i oddawać do środowiska w tempie zgodnym z potrzebami ekosystemu.

Kopenhaga po powodzi z 2011 roku zaczęła przekształcać ulice i parki w przestrzenie zdolne do przechwytywania nadmiaru wody, tworząc podziemne kanały retencyjne i zielone place mogące pełnić rolę miejskich basenów w czasie nawałnych deszczy. W Niemczech idea „miast-gąbek” jest promowana przez Federalną Agencję Środowiska jako klucz do odporności na ekstremalne zjawiska pogodowe.

<https://www.ube.ac.uk/whats-happening/articles/sponge-cities/>

<https://www.copernicus.eu/en/news/news/observer-designing-sponge-cities-copernicus-land>
<https://www.umweltbundesamt.de/en/press/pressinformation/making-cities-resilient-to-extreme-weather-events>

RSL op Post to tzw. *community innovation hub* - centrum społecznościowe w mieście Roeselare w Belgii. Przekształcono tam dawny budynek poczty w przestrzeń, która łączy usługi społeczne, wsparcie dla osób w trudnej sytuacji, edukację, aktywności kreatywne i integrację mieszkańców. Zamiast tradycyjnego modelu opieki społecznej, pomocy indywidualnej RSL op Post stawia na wspólnotę, współpracę i aktywne uczestnictwo. Mieszkańcy, NGO-e, lokalne firmy i władze razem tworzą ofertę usług i działań odpowiadających realnym potrzebom. RSL op Post pokazuje, że rezyliencja to nie tylko przygotowanie na katastrofy czy kryzysy klimatyczne, to także codzienna odporność społeczna, czyli zdolność do radzenia sobie z wykluczeniem, kryzysem ekonomicznym, samotnością, brakiem dostępu do usług.

<https://www.interregeurope.eu/find-policy-solutions/stories/social-resilience-for-urban-revitalisation>

Sygnały zmian

Norwegia jako pierwsze państwo na świecie wprowadziła prawny **zakaz wylesiania** w ramach swojej polityki zamówień publicznych. Oznacza to, że żadne kontrakty rządowe nie trafią do firm, które biorą udział wycince lasów.

<https://princeea.com/norway-is-officially-the-worlds-first-nation-to-ban-deforestation/>

W Belgii coraz więcej rynków wspólnotowych **przekształca nadwyżki żywności w gest solidarności**, udostępniając w każdą niedzielę niesprzedane produkty w formule „zapłać, ile możesz”. Dzięki temu mieszkańcy zyskują dostęp do świeżych warzyw i owoców, które normalnie trafiłyby do kosza, a lokalni sprzedawcy przynoszą pozostałości ze swoich tygodniowych zapasów i rozstawiają stoiska, z których każdy może wziąć to, czego potrzebuje, płacąc dowolną kwotę — nawet symboliczną lub żadną.

<https://www.threads.com/@thebrainypedia/post/DRM20n-AWku/in-belgium-a-growing-number-of-community-markets-are-turning-food-surplus-into>

Singapur zmienia autostrady w zielone płuca, instalując pionowe **panele algowe absorbujące dwutlenek węgla** pochodzący z pojazdów. Wytwarzany przez fotosyntezę tlen oczyszcza powietrze.

<https://www.youtube.com/shorts/FVPjCMcyLHc>

Znaczenie trendu

Rezyliencja staje się nie tylko zdolnością do przetrwania trudnych wydarzeń, ale przede wszystkim umiejętnością adaptacji, odbudowy i wprowadzania trwałych zmian, które wzmacniają odporność całych systemów (od ekosystemów po społeczeństwa). Rezyliencja przesuwając punkt ciężkości z reagowania na kryzysy na proaktywne przygotowanie do nich zachęcając do myślenia długofalowego. Staje się ona istotna w budowaniu poczucia bezpieczeństwa i sprawczości; daje ramy do działania, tj. pokazuje, że możemy przygotować się, tworzyć rozwiązania łagodzące ich skutki oraz wzmacniać więzi, które pomagają szybciej wracać do równowagi. Z tego powodu trend ten uznawany jest za jeden z najważniejszych kierunków współczesnych polityk miejskich, społecznych i klimatycznych, gdyż wskazuje, jak budować systemy, które nie tylko przetrwają kryzysy, ale w ich obliczu będą potrafiły się rozwijać.

*

Rezyliencja w obliczu kryzysu klimatycznego ma dla projektu Pisa-Narew znaczenie fundamentalne, ponieważ szlak opiera się na rzekach i krajobrazach szczególnie wrażliwych na skutki zmian klimatu, takie jak susze, gwałtowne opady czy wahania poziomu wód. W tym kontekście projekt może stać się narzędziem wzmacniania odporności hydrologicznej. Równie istotny jest wymiar społeczny. Organizacja szlaku Pisa-Narew może wzmacniać lokalne kompetencje i współpracę mieszkańców, budując sieci wsparcia i samoorganizacji wokół wspólnego zasobu, jakim jest rzeka. W dłuższej perspektywie szlak może stać się przykładem tego, jak infrastruktura turystyczna i przyrodnicza wspólnie budują odporność ekosystemów i społeczności wobec narastających skutków kryzysu klimatycznego.

Wspieranie bioróżnorodności

Zmiana, która wyrasta z rosnącej świadomości, że przyszłość zdrowych ekosystemów, w tym zdrowia ludzi, bezpieczeństwa żywnościowego i jakości życia, zależy od odbudowy naturalnych sieci życia. Po okresie intensywnej urbanizacji, monokulturowego rolnictwa i degradacji środowiska coraz wyraźniej widać, że stabilność przyrody to fundament stabilności społecznej i gospodarczej. Dlatego świat zaczyna przesuwać uwagę z ochrony pojedynczych gatunków na aktywną odbudowę całych ekosystemów, które zapewniają czyste powietrze, wodę, zapylenie, retencję wody czy ochronę przed upałami.

Wspieranie bioróżnorodności to dziś tworzenie przestrzeni, które „współpracują z naturą”. Coraz częściej pojawiają się rozwiązania, których celem jest przywracanie naturalnych

funkcji środowiskowych (np. zielone korytarze migracyjne, ogrody deszczowe, miejskie lasy kieszonkowe, renaturalizowane rzeki czy uprawy, które współistnieją z dziką fauną). To także zmiana społecznego myślenia - zaczynamy postrzegać przyrodę jako współtwórcę bezpieczeństwa klimatycznego i jakości życia w miastach i regionach.

Przejawy trendu

Odrestaurowanie „martwych stawów”. W Essex rolnicy przywracają „zombie” stawy – dawno zapomniane oczka wodne, które wyschły lub zostały zarośnięte, teraz znów tętnią życiem dzięki usunięciu roślinności i odsłonięciu dna. Odrestaurowane stawy stały się siedliskiem dla rzadkich roślin wodnych, ważek, traszek oraz ptaków i nietoperzy. Projekt, prowadzony przez Essex Wildlife Trust i RSPB, angażuje wielu rolników i pokazuje, że odbudowa bioróżnorodności może iść w parze z produkcją rolną.

<https://www.theguardian.com/environment/2025/jan/03/back-from-the-dead-the-zombie-ponds-repumping-nature-into-essex-farmland>

Projekt WILDCARD, „rewilding” opuszczonych gruntów i lasów - to badawczo-praktyczna inicjatywa finansowana przez UE, której celem jest przekształcanie zdegradowanych terenów rolniczych i porzucanych lasów w obszary odnawiające się naturalnie, tj. bez intensywnej ingerencji, z przywróceniem naturalnych procesów, siedlisk dzikiej fauny i flory. To sygnał, że wspieranie bioróżnorodności może oznaczać nie tylko kontrolowaną ochronę, ale świadome wycofanie się człowieka i umożliwienie naturze odzyskania przestrzeni.

<https://wildcard-project.eu/>

<https://rewildingeurope.com/what-is-rewilding/>

Gospodarstwo Nelling (Austria) - gospodarstwo Eveline Bruyninx i Floriana Böhma tworzy różnorodny ekosystem łączący agroleśnictwo, holistyczne zarządzanie pastwiskami i hodowlę tradycyjnych ras zwierząt, co wzmacnia naturalne procesy i życie glebowe. Drzewa, krzewy i żywopłoty tworzą stabilny mikroklimat, poprawiają retencję wody i zwiększają wartość siedlisk, dzięki czemu krajobraz staje się bardziej odporny i bogatszy gatunkowo. W latach 2022–2023 powstało siedem połączonych biotopów wodnych, które przyciągnęły liczne gatunki: czarne bociany, zimorodki, żaby, ważki czy mandarynki. Stare sady z martwym drewnem pełnią funkcję „hotelu” dla owadów, a budki lęgowe wspierają populacje nietoperzy i ptaków drapieżnych. Całość dowodzi, że różnorodność siedlisk, a nie monokultura, sprzyja za-

równowadze, jak i zrównoważonej produkcji żywności. To praktyczny przykład tego, jak rolnictwo może łączyć produkcję z odbudową bogactwa gatunkowego.

<https://nellinggut.at/die-menschen>

Biologische Erde Saat (Austria) - gospodarstwo **Markusa Langa**, które tworzy krajobraz o wysokiej bioróżnorodności poprzez mozaikę siedlisk, tj. naprzemienne intensywne i ekstensywne pastwiska, obszary chronione, stare drzewa owocowe, kasztany oraz podmokłe biotopy. Dzięki takim zróżnicowanym strukturom powstają miejsca lęgowe, żerowiska i schronienia dla wielu gatunków, od skowronków polnych, przez gołębie siniaki, po jaszczurki ukrywające się na niekoszonych pasach. W lasach stosuje naturalne odmładzanie i pozostawia martwe drewno, co zwiększa liczbę owadów, ptaków i drobnych zwierząt. Całość gospodarstwa funkcjonuje jako małostrukturalny ekosystem, w którym różne wysokości i gęstości roślin oraz zróżnicowana gospodarka pastwiskowa wspierają trwałą bioróżnorodność.

<https://www.farmingfornature.at/botschafter/nominierte/2025/markus-lang/>

Artenhof (w regionie Linz-Land, Austria) - małe bio-gospodarstwo z trzodą chlewną i kurami, które od przejścia na rolnictwo ekologiczne systematycznie inwestuje w żywopłoty, oczka wodne i bogate w gatunki pasy kwietne na „nieproduktywnych” fragmentach pól. To pokazuje, jak praktycznie wygląda „przekuwanie” dopłat rolno-środowiskowych na realne siedliska dla dzikiej przyrody na farmie.

<https://www.bio-austria.at/app/uploads/2025/05/biolife-2025.pdf>

<https://www.farmingfornature.at/aktuelles/top-9-im-jahr-2025/>

Sygnały zmian

Biodynamiczna i regeneracyjna uprawa ziemi - Josef Pfeffer (Austria) prowadzi gospodarstwo w oparciu o regeneracyjne zarządzanie glebą, całkowicie rezygnując z orki, dzięki czemu struktura gleby i życie glebowe pozostają nienaruszone. Stosuje stałą okrywą roślinną - gleba jest zawsze chroniona przez żywe rośliny, korzenie lub resztki roślinne, co tworzy warunki dla mikroorganizmów i zatrzymuje wodę. Wysiewa mieszanki do 15 gatunków roślin (międzyplony i podrośla), które zwiększają różnorodność siedlisk, przyciągają owady i poprawiają glebę. Dbą o minimalną kompresję gleby, jeżdżąc wyłącznie w sprzyjających warunkach i regulując ciśnienie w oponach. Efekty to widoczny wzrost owadów, dzikich pszczół, ptaków oraz zdrowa, żywa gleba, która pozwala na trwałą, przyszłościową produkcję rolną.

<https://www.farmingfornature.at/botschafter/nominierte/2025/josef-pfeffer/>

Monetyzowanie rewildingu - najnowsze badania pokazują, że ludzie są skłonni płacić za krajobrazy przywrócone do stanu dzikiej natury, czyli rewilding ma także wymiar ekonomiczny i społeczny, nie tylko ekologiczny. To ważny sygnał, że ochrona przyrody może być opłacalna.

<https://link.springer.com/article/10.1007/s13280-025-02143-7>

Działania na rzecz prawnego upodmiotowienia natury, np. rzekom, lasom, górom - czyli sytuacja, gdy prawo formalnie traktuje elementy przyrody jak „osoby prawne”. **Whanganui River (Nowa Zelandia)** - w 2017 roku rzeka została uznana za „osobę prawną” dzięki ustawie Te Awa Tupua Act. Oznacza to, że Whanganui ma prawo istnieć, być chroniona i być reprezentowana w sądzie. **Atrato River (Kolumbia)** - w 2016 roku tamtejszy Sąd Konstytucyjny przyznał rzece status osoby prawnej, z prawem do ochrony, konserwacji, utrzymania i regeneracji. Jednocześnie powołano „komisję strażników” (*guardian council*), mającą dbać o dobro rzeki.

<https://www.national-geographic.pl/przyroda/rzeka-jako-osoba-to-udalo-sie-w-nowej-zelandii-i-indiach-czy-nasza-odra-tez-uzyska-osobowosc/>

<https://www.legislation.govt.nz/act/public/2017/0007/latest/whole.html>

Znaczenie trendu

Trend ten staje się coraz ważniejszy, gdyż bioróżnorodność zanika w bezprecedensowym tempie, a jednocześnie to właśnie różnorodne ekosystemy są najbardziej odporne na susze, upały, powodzie i inne skutki zmian klimatycznych. Wspierając bioróżnorodność, wzmacniamy również własną rezyliencję, tzn. im więcej gatunków, roślin, owadów, mikroorganizmów i naturalnych siedlisk, tym bardziej stabilne są nasze miasta, krajobrazy i systemy żywnościowe. W konsekwencji wspieranie bioróżnorodności staje się kluczową strategią przeciwdziałania kryzysowi klimatycznemu, odbudowy lokalnych wspólnot oraz projektowania miejsc, które są zdrowsze i bardziej przyjazne ludziom oraz naturze.

*

Wspieranie bioróżnorodności jest jednym z kluczowych trendów kształtujących obecnie rozwój regionów przyrodniczych i turystycznych. Turystyka wodna, jeśli rozwija się bez kontroli, może prowadzić do erozji brzegów, spadku liczebności gatunków, zanieczyszczenia wód czy zaburzenia naturalnych siedlisk, dlatego działania na rzecz bioróżnorodności stają się nie tylko ekologiczną ideą, lecz praktycznym kompasem projektowym. Włączenie zasad

ochrony i wzmacniania różnorodności biologicznej w projekt szlaku sprawia, że infrastruktura, aktywności rekreacyjne i sposób zarządzania ruchem turystycznym stają się bardziej odpowiedzialne, np. poprzez edukację użytkowników, wyznaczanie stref wrażliwych, budowanie naturalnych buforów roślinnych czy promowanie „cichej”, niskoemisyjnej turystyki.

Alternatywne systemy żywienia

Szeroka, dynamicznie rozwijająca się zmiana sposobu, w jaki ludzie produkują, przetwarzają, dystrybuują i konsumują jedzenie. Trend jest rezultatem jednoczesnego nakładania się kilku wyzwań: presji demograficznej, zmian klimatycznych, ograniczonych zasobów naturalnych, rosnącej świadomości zdrowotnej oraz zmieniających się stylów życia. W efekcie jedzenie staje się nie tylko tym, co jemy, istotne staje się również to, jak jest wytwarzane, skąd pochodzi i w jaki sposób dociera do konsumentów.

Alternatywne formy żywienia obejmują rosnącą popularność produktów pochodzenia roślinnego, które coraz częściej zastępują mięso pod względem smaku, struktury i wartości odżywczych. Rozwija się żywność oparta na białku owadów, szczególnie w formie mączek białkowych wykorzystywanych w batonach, makaronach czy mieszankach wysokobiałkowych. Znaczenie zyskuje żywność funkcjonalna i personalizowana, która dzięki analizie stylu życia, mikrobioty i potrzeb zdrowotnych, dopasowuje składniki odżywcze do indywidualnych parametrów użytkownika. Coraz więcej miejsca zajmuje również żywność fermentowana nowej generacji, tworzona z udziałem kultur bakterii i grzybów, które podnoszą wartość odżywczą, smak i trwałość jedzenia.

Zmieniają się także systemy dystrybucji żywności. Wzrasta rola modeli skracających drogę od producenta do konsumenta, tj. platform wymiany żywności, kooperatyw, lodówek społecznych, aplikacji wykorzystujących nadwyżki jedzenia czy sieci lokalnych dostaw. Popularność zyskują innowacyjne koncepty gastronomii: *dark kitchens*, kuchnie subskrypcyjne, zestawy DIY (*cook-at-home kits*) oraz automatyczna dystrybucja żywności w oparciu o vending i mikromagazyny miejskie. Zachodzi także zmiana postrzegania samego jedzenia, z rosnącym zainteresowaniem dietami ograniczającymi mięso, świadomą konsumpcją oraz kulinarnymi eksperymentami łączącymi kulturę, zdrowie i technologię.

Przejawy trendu

Impossible Foods to firma technologii żywnościowej, która tworzy produkty "mięsne" w 100% z roślin, takie jak burgery, nuggetsy czy hot-dogi, ale o smaku, konsystencji i wartości odżywczej zbliżonej do mięsa zwierzęcego. Celem Impossible Foods jest zmniejszenie wpływu rolnictwa zwierzęcego na środowisko, ich produkty zużywają znacznie mniej wody, ziemi i emitują mniej gazów cieplarnianych niż mięso pochodzące od zwierząt.

<https://impossiblefoods.com/mission>

Aleph Farms - izraelska firma biotechnologiczna specjalizująca się w produkcji mięsa hodowanego w laboratorium z komórek zwierzęcych, bez zabijania zwierząt. W ramach zrównoważonego rozwoju firma koncentruje się na czterech filarach: środowiskowym, ekonomicznym, społecznym oraz zdrowotno-żywnościowym, dążąc do minimalizacji wpływu produkcji mięsa na planetę. Aleph Farms wdraża działania na rzecz neutralności węglowej, efektywnego zarządzania odpadami oraz redukcji zużycia wody i emisji gazów cieplarnianych w całym łańcuchu produkcji.

<https://aleph-farms.com/sustainability/>

Projekty UE, takie jak **MYFOOD**, pokazują, że połączenie permakultury i akwaponiki pozwala Europejczykom wytwarzać własną, ultra-świeżą żywność w małych, inteligentnych szklarniach. Rozwiązanie oparte jest na recyklingu zasobów, energii słonecznej i technologii samoregulujących procesy, co redukuje odpady, emisję CO₂ i eliminuje potrzebę stosowania chemikaliów.

<https://cordis.europa.eu/article/id/407025-permaculture-and-aquaponics-allow-europeans-a-smart-way-to-source-food/pl>

Farma Bii (Warmia i Mazury, Polska) - przykład polskiego gospodarstwa, które działa w duchu „farm-to-table”, produkuje warzywa i owoce na własnych polach i sadach, a lokalni konsumenci lub restauracje mogą je nabywać bezpośrednio u źródła. Idea dostępu do świeżej, lokalnej żywności „z pierwszej ręki” wzmacnia lokalną gospodarkę i jednocześnie skraca łańcuch dostaw.

<https://eatzon.pl/blog/farm-to-table-w-polsce/>

Sygnaty zmian

Posiłek staje się doświadczeniem miejsca. Farm is table - to artystyczno-kulinarna koncepcja, w której stół do jedzenia jest integralnie zbudowany z gleby farmy, tj. zamiast stołu

ustawionego w restauracji czy w domu, jada się przy stole „wyrastającym” z ziemi, w miejscu, gdzie jedzenie jest uprawiane. Jedzenie staje się tu nie tylko pożywieniem, ale również doznaniem, rytuałem, przypomnieniem o naszym związku z naturą.

<https://tangible.space/farm-is-table/>

Krajobraz staje się częścią łańcucha żywnościowego mieszkańców, a nie tylko tłem. Jadalne krajobrazy - miasta i miasteczka sadzą warzywa, owoce i zioła w przestrzeniach publicznych, zachęcając mieszkańców do dosłownego „jedzenia z miejsca, w którym żyją”. *Incredible Edible Todmorden* (Wlk. Brytania) - jadalne rabaty w całym mieście. W Nowej Zelandii buduje się place zabaw, grodzone owocowymi drzewami.

<https://www.incredibleedible.org.uk/>

<https://www.youtube.com/watch?v=jDcsW79Ex2M>

Kuchnia staje się reakcją na lokalny ekosystem, sezonowość i bezpośrednią dostępność surowców, a menu jest tworem żywym, kruchym i kontekstowym. „Arctic Pop-Up Restaurant” w Norwegii - restauracja, w której szefowie kuchni tworzą sezonowe kolacje dosłownie na brzegu, w miejscach połowu unikalnego dorsza skrei. Menu istnieje tylko wtedy, kiedy natura „pozwala”, a dania składają się wyłącznie z lokalnych produktów dostępnych w danym tygodniu: ryb, ziół rosnących przy fiordach, jagód, mchu czy fermentowanych warzyw. To gastronomia, która nie ma stałej lokalizacji ani stałego menu, a jej istnienie jest całkowicie uzależnione od lokalnego ekosystemu, pory roku, pogody i sezonowości.

<https://theaficionados.com/journal/foodie/re-naa-norway>

Nowa generacji rolnictwa, które nie jest ograniczone do lądu ani tradycyjnych technologii glebowych, lecz wykorzystuje hydroponikę zintegrowaną z wodną przestrzenią. Jellyfish Barge, pływająca, hydroponiczna farma-moduł - pływająca szklarnia-barge, która uprawia warzywa i zioła metodą hydroponiki, zużywając ok. 70% mniej wody niż tradycyjne rolnictwo. Jest to przykład sposobu zintegrowania produkcji żywności z wodą.

<https://www.pnat.net/project/6564/>

Znaczenie trendu

Tradycyjne modele produkcji i konsumpcji żywności przestają nadążać za potrzebami globalnej populacji, zmianami klimatu oraz nowymi stylami życia. Z tego powodu alternatywne źródła i formy wytwarzania żywności zaczynają wypełniać lukę, tworząc bardziej ela-

styczny, różnorodny i innowacyjny ekosystem jedzenia. W obliczu rosnących problemów zdrowotnych, w tym chorób cywilizacyjnych, konsumenci szukają żywności, która wspiera dobrostan, poprawia wydolność organizmu, wzmacnia odporność lub jest dostosowana do indywidualnych potrzeb. Powiększa się również grupa osób, które chcą jeść świadomie, tzn. bardziej lokalnie, z większą troską o skład, sposób produkcji i ślad środowiskowy.

*

Alternatywne formy żywienia nabierają znaczenia w kontekście projektu Pisa-Narew, ponieważ zmienia sposób, w jaki współcześni turyści jedzą, podróżują i wybierają miejsca, w których spędzają czas. Wraz ze wzrostem świadomości zdrowotnej, ekologicznej i etycznej, odwiedzający (zwłaszcza ci aktywni, szukający kontaktu z naturą) coraz częściej oczekują dostępu do jedzenia, które jest lokalne, lekkie, funkcjonalne, oparte na roślinach, niskoemisyjne, a jednocześnie wygodne w warunkach podróży. W praktyce oznacza to, że alternatywne formy żywienia mogą stać się jednym z wyróżników szlaku Pisa-Narew. Projekt, którego istotą jest aktywność fizyczna, kontakt z wodą i obszarami chronionymi, naturalnie koresponduje z trendem rosnącego zainteresowania dietą wspierającą kondycję, regenerację i dobre samopoczucie. Turyści korzystający ze szlaku będą bardziej skłonni do wybierania żywności o krótkim składzie, łatwej do zabrania w drogę, opartej na lokalnych produktach, ale także alternatywnych źródłach białka (np. roślinnego), fermentacjach, zdrowych przekąskach czy funkcjonalnych napojach.

Rolnictwo zrównoważone i regeneratywne

Zrównoważone rolnictwo dąży do ograniczenia negatywnego wpływu produkcji na środowisko: zmniejszania zużycia wody, ochrony przed erozją, redukcji chemicznych środków ochrony roślin i nawozów. Rozwiązania takie jak ekologiczne metody uprawy, agroleśnictwo czy kontrolowane nawodnienia mają sprawić, że ziemia będzie wykorzystywana odpowiedzialnie i z myślą o przyszłych pokoleniach. Chodzi o równowagę między produkcją a ochroną środowiska, między potrzebami rolnika a dobrostanem ekosystemów. Regeneratywne rolnictwo idzie krok dalej: nie tylko minimalizuje szkody, ale **aktywnie odbudowuje** to, co zostało zniszczone. Takie podejście skupia się na przywracaniu próchnicy, odbudowie życia mikrobiologicznego w glebie, zatrzymywaniu wody w krajobrazie, zwiększaniu bioróżnorodności i tworzeniu bardziej odpornych ekosystemów.

To zmiana w sposobie myślenia o produkcji żywności, przejście od modelu nastawionego na krótkoterminową wydajność do takiego, który dba o zdrowie gleby, bioróżnorodność, wodę, klimat i lokalne społeczności. To już nie tylko technika uprawy, ale sposób patrzenia na ziemię jako żywy ekosystem, który może się odnawiać i wzmacniać, jeśli pracuje się z naturą, a nie przeciwko niej. W przeciwieństwie do rolnictwa przemysłowego, które skupia się głównie na kontrolowaniu nakładów i maksymalizacji plonów w krótkiej perspektywie, podejście regeneratywne patrzy na długofalowe zdrowie gleby, krajobrazu i całej przyrody. W tym ujęciu rolnik pełni rolę „opiekuna ziemi”, który dba o jej odnowę, równowagę i zdolność do samoregeneracji. W centrum tego trendu stoi przekonanie, że gleba nie jest zasobem jednorazowym, to fundament przyszłego bezpieczeństwa żywnościowego.

Przejawy trendu

Bec-Hellouin (Normandia, Francja) - małe gospodarstwo, które działa w oparciu o zasady permakultury / rolnictwa regeneratywnego, tworzy „leśny ogród” (forest-garden), naśladując naturalne ekosystemy, aby promować różnorodność i zdrowy wzrost. Pomimo niewielkich rozmiarów, gospodarstwo produkuje około 800 odmian warzyw, owoców i ziół, co pokazuje potencjał praktyk regeneracyjnych opartych na permakulturze. Ten model dowodzi, że nawet małe farmy mogą produkować żywność biorąc pod uwagę zdrowie gleby, bioróżnorodność i cykle naturalne.

<https://www.younggreenhub.eu/docs/eit-food-farming-for-a-better-climate-five-examples-of-regenerative-farming-practices/>

Ridgedale Farm AB (Szwecja) -- gospodarstwo i ośrodek edukacyjny, który szkoli młodych rolników w praktykach permakultury, agroleśnictwa i rolnictwa regeneratywnego. Uczestnicy uczą się holistycznego zarządzania ziemią, dystrybucji wody, sadzenia drzew oraz prowadzenia przetwórstwa przy gospodarstwie. Farmie zależy przede wszystkim na regeneracji gleby, ekosystemów i krajobrazu, z edukacją jako ważnym dodatkiem. Studenci z kilkudziesięciu krajów biorą udział w letnich programach, mając dostęp do nowoczesnych narzędzi pomiarowych i monitoringu, by śledzić efekty działań. Pomimo trudnych warunków klimatycznych, Ridgedale pokazuje, że zrównoważone i dochodowe rolnictwo jest możliwe nawet w wymagających miejscach.

<https://www.ridgedalepermaculture.com/>

Farm Frites Poland Dwa (Polska) - przykład gospodarstwa wdrażającego praktyki zrównoważonego/odpowiedzialnego rolnictwa. Firma ta deklaruje, że stosuje metody zrównoważone, co pozwala im dostarczać ziemniaki przy jednoczesnym uwzględnieniu ochrony środowiska i dbania o zasoby naturalne.

<https://ffp2.pl/>

<https://agronews.com.pl/artukul/farm-frites-poland-dwa-przyklady-zrownowazonego-rolnictwa-w-praktyce/>

Agreena - platforma wspierająca rolników w przejściu na rolnictwo regeneracyjne poprzez praktyki, które magazynują węgiel w glebie - dzięki temu rolnicy mogą zdobywać wysokiej jakości „kredyty węglowe” w ramach programu AgreenaCarbon. Agreena przyznaje rolnikom certyfikaty, które mogą zatrzymać lub sprzedać. Dla rolników oznacza to dodatkowy dochód oraz większą odporność gospodarstwa dzięki poprawie struktury gleby, zatrzymywaniu wody i zwiększeniu bioróżnorodności.

<https://agreena.com/pl-pl/rolnicy/>

Sygnaly zmian

Przesunięcie paradygmatu w polityce rolnej Unii Europejskiej - z dotychczasowego modelu „dopłat za hektar”, w którym wsparcie było uzależnione głównie od posiadanej powierzchni uprawnej, na model „dopłat za wyniki środowiskowe”. W ramach misji „**A Soil Deal for Europe**” powstają **living labs** - miejsca, gdzie rolnicy, naukowcy i samorządy wspólnie testują metody sekwestracji węgla, poprawy struktury gleby i bioróżnorodności, a wyniki od razu wdrażają w praktyce. To wczesny, ale bardzo wyraźny sygnał, że polityka UE przesuwa się z poziomu „dopłat do hektara” na poziom dopłat za konkretne wyniki środowiskowe.

https://cordis.europa.eu/programme/id/HORIZON_HORIZON-MISS-2023-SOIL-01-09

Przejście **od rolnictwa konwencjonalnego zorientowanego na maksymalizację produkcji i dopłat, ku rolnictwu regeneracyjnemu**, które działa jak *system*, integrujący praktyki korzystne dla gleby, wody, bioróżnorodności oraz ekonomii lokalnej. W Polsce ruszył projekt **Lower Silesia 360°**, który nie koncentruje się na pojedynczym gospodarstwie, lecz na całym krajobrazie rolniczym: 20 000 ha i ok. 200 gospodarstw w południowo-zachodniej Polsce, pracuje wspólnie nad regeneracją gleby, różnorodności biologicznej i opłacalności upraw (rzepak, pszenica, jęczmień, burak cukrowy). To zapowiedź przejścia z poziomu „rolnik-entuzjasta” do systemowej transformacji całych regionów rolniczych.

<https://www.agtechnavigator.com/Article/2025/11/14/polands-flagship-regenerative-agriculture-project-hopes-to-set-a-blueprint-for-europe/>

Gleba staje się aktywem klimatycznym, a rolnictwo - częścią rynku usług klimatycznych, nowego źródła przychodów dla rolników i bardziej zrównoważony model gospodarowania. Program **AgreenaCarbon** pokazuje, że można mierzyć, weryfikować i certyfikować dodatkowy węgiel magazynowany w glebie dzięki praktykom regeneratywnym, a następnie sprzedawać rolnikom wysokiej jakości kredyty węglowe zweryfikowane przez Verra. To innowacyjna zapowiedź, że rolnicy mogą w przyszłości zarabiać nie tylko na plonie, ale też na usługach ekosystemowych, które świadczą dla klimatu.

<https://agreeena.com/certifications/verra-verification-for-the-agreenacarbon-programme/>

Zaniedbane tereny wiejskie nie są już postrzegane jedynie jako obszary do uprawy, lecz jako „żywe laboratoria”, w których jednocześnie testuje się **innowacje społeczne, modele gospodarcze i strategie klimatyczne**. Inicjatywa **RegenerAction** traktuje zaniedbane regiony wiejskie jako żywe laboratoria łączące rolnictwo regeneratywne, innowacje społeczne i nowe modele lokalnej gospodarki. W ten sposób rolnictwo regeneratywne staje się nie tylko techniką uprawy, ale dźwignią odnowy społecznej, gospodarczej i klimatycznej całych wsi.

<https://futurefoodinstitute.org/regeneration-project/>

Znaczenie trendu

Coraz bardziej odczuwamy skutki zmian klimatu, degradację gleby i rosnącą niepewność w globalnych łańcuchach dostaw. Jednocześnie rośnie świadomość konsumentów, którzy chcą wiedzieć, skąd pochodzi spożywane przez nich żywność i jak została wytworzona. Zrównoważone i regeneratywne rolnictwo staje się więc nie tylko odpowiedzią na kryzys środowiskowy, ale też na oczekiwania społeczne i ekonomiczną rzeczywistość. Jest sposobem, by jednocześnie chronić planetę, wzmacniać lokalne społeczności i produkować zdrową żywność w sposób odporny na przyszłość.

*

W kontekście szlaku Pisa-Narew, rolnictwo regeneratywne staje się jednym z kluczowych elementów, które mogą wzmacniać zarówno środowiskową, jak i społeczno-gospodarczą wartość regionu. Obszary nadrzeczne są niezwykle wrażliwe na zmiany klimatu, erozję, spływy zanieczyszczeń i nadmierną eksploatację terenu. Tradycyjne rolnictwo intensywne często prowadzi do degradacji gleb, eutrofizacji rzek i zaniku bioróżnorodności, a to bezpośrednio

pogarsza stan szlaku wodnego, zmniejsza atrakcyjność turystyczną i obniża komfort korzystania z rzeki przez mieszkańców i odwiedzających.

Wiejskie społeczności na rzecz OZE

Coraz częściej to nie miasta, ani wielkie firmy energetyczne, ale mieszkańcy wsi stają się aktywnymi producentami energii. Społeczności energetyczne to grupy mieszkańców, gospodarstw, lokalnych przedsiębiorców, a niekiedy również samorządu, którzy wspólnie inwestują w instalacje odnawialnych źródeł energii, od paneli fotowoltaicznych, przez biogazownie, po niewielkie turbiny wiatrowe. Wyprodukowana energia staje się dobrem wspólnym, a jej użytkowanie przestaje być indywidualne, społeczność wspólnie decyduje o jej przeznaczeniu, podziale korzyści i kierunku dalszego rozwoju. W takich modelach kluczowa jest współwłasność lub pełna własność źródeł energii, która wzmacnia poczucie wpływu i odpowiedzialności. Ludzie zyskują możliwość zarówno gospodarowania energią, jak i kształtowania lokalnego rynku. Rolnicy, sąsiedzi i lokalni liderzy zaczynają organizować się sami, tworząc projekty, które nie tylko dostarczają tańszej i czystszej energii, lecz także zmieniają sposób funkcjonowania całej społeczności. W efekcie wieś przechodzi od roli biernego konsumenta do roli świadomego, lokalnego producenta energii i realnego uczestnika transformacji energetycznej.

Przejawy trendu

Kooperatywa **Westmill Wind Farm** - pierwsza w 100% wspólnotowa farma wiatrowa w południowej Anglii, założona przez rolnika Adama Twinea, który czerpał inspirację z duńskich modeli energetyki obywatelskiej. Wspólnota zebrała ponad 2 000 członków, wybudowała pięć turbin i generuje energię dla około 2,600 domów, przyczyniając się do redukcji emisji CO₂. Dodatkowo, fundacja Westmill Sustainable Energy Trust (WeSET) rozdysponowuje część przychodów na projekty edukacyjne i lokalne inicjatywy związane z odnawialną energią.

<https://westmillenergy.coop/about/our-story/>

Inicjatywa studentów z Koła Naukowego Biogospodarki (Politechnika Warszawska), dotycząca pierwszej w Polsce biogazowej spółdzielni energetycznej, łączącej produkcję biogazu z ideą wspólnotowego wytwarzania energii. Model zakłada wykorzystanie odpadów rolniczych i organicznych (np. z gospodarstw, przetwórstwa czy oczyszczalni) oraz produkcję naturalnego nawozu, co ogranicza emisję i koszty nawozów sztucznych. Projekt ma szczególny

potencjał dla obszarów wiejskich, może zwiększyć niezależność energetyczną mieszkańców, obniżyć rachunki i wspierać sprawiedliwą transformację energetyczną.

<https://www.pw.edu.pl/aktualnosci/biogazownie-i-spoldzielnie-energetyczne-kolejny-krok-do-transformacji-energetycznej-w>

Sygnaly zmian

Energia staje się dobrem tworzonym i kontrolowanym przez społeczność. Virtual Citizens Power Plant Community, mikro-sieci biogazowe / mikro-energetyczne wsie - promuje pomysł mikro-sieci energetycznych (microgrids) dla wsi i małych społeczności, opartych na biogazie/biomasy i odnawialnych źródłach. Mikro sieci łączą produkcję (biogaz/biomasa/OZE) z lokalnym zarządzaniem, oferując pełną samowystarczalność nawet w warunkach odległych lub słabo zurbanizowanych obszarów.

https://unece.org/sites/default/files/2025-10/ECE_CECI_WP_PPP_2025_INF.6.pdf?utm

Postrzeganie wsi jako aktywnego elementu nowoczesnej infrastruktury energetycznej, a nie tylko odbiorcę energii lub miejsce rozproszonych instalacji OZE. **Program Energia dla Wsi (2025)** - przewiduje dofinansowania nie tylko do instalacji PV / biogazowni, ale także do **magazynów energii** i innych nowoczesnych rozwiązań. W ten sposób daje możliwość stabilnego zasilania lokalnych mikro-sieci. To sygnał, że instytucje publiczne dostrzegają potrzebę, by OZE na wsi było nie tylko „produkcją na dachach”, ale częścią szerszej transformacji infrastrukturalnej, z magazynowaniem, elastycznością, planowaniem.

<https://www.gov.pl/web/nfosigw/energia-dla-wsi--ruszyl-nabor-wnioskow-na-inwestycje-w-oze?utm>

Znaczenie trendu

Rozległe pola, grunty o różnym przeznaczeniu, zabudowania gospodarcze, a także odpady rolnicze stanowią dziś realny potencjał energetyczny. Coraz łatwiej jest sięgnąć po środki, które umożliwiają realizację takich inwestycji. Programy dofinansowań, preferencyjne pożyczki, ulgi podatkowe i wsparcie kierowane bezpośrednio do mieszkańców wsi sprawiają, że bariera wejścia maleje. Ponadto w warunkach nieprzewidywalnych cen paliw i rosnących rachunków za energię możliwość samodzielnego wytwarzania prądu daje wiejskim gospodarstwom poczucie stabilności i bezpieczeństwa.

Modele oparte na wspólnotowym zarządzaniu energią wpisują się w tradycję wielu wsi, opartych na współpracy i lokalnych więziach. Gdy ludzie czują, że mają realny wpływ na inwestycje, łatwiej o akceptację i zaangażowanie. To odróżnia lokalne inicjatywy od wielkich projektów zewnętrznych, które często spotykają się z nieufnością. Wspólna decyzja, wspólna własność i wspólna korzyść sprawiają, że społeczność nie tylko produkuje energię, ale staje się jej świadomym gospodarzem.

Na wzrost znaczenia tego trendu wpływa również coraz silniejsza presja klimatyczna i polityka dekarbonizacji. Zmiany klimatu, rosnąca świadomość ekologiczna oraz cele neutralności klimatycznej nakładają na lokalne społeczności nowe oczekiwania, ale też otwierają przed nimi możliwości.

*

Szlak aktywnej turystyki wodnej nie jest jedynie zestawem przystani, miejsc postojowych i punktów widokowych. To żywa oś rozwoju, która biegnie przez tereny zamieszkane przez ludzi, od zaangażowania których zależy, jak szlak będzie funkcjonował, wyglądał i rozwijał się w przyszłości. Region, który rozwija się w zgodzie z naturą i stawia na lokalną energię, staje się atrakcyjniejszy dla turystów. Ludzie coraz częściej szukają miejsc autentycznych, odpowiedzialnych środowiskowo i samowystarczalnych. Pisa i Narew mogą budować swoją markę właśnie na tym, że tu turystyka nie niszczy krajobrazu, lecz opiera się na współpracy z nim; że wioski nad rzeką nie żyją „obok” szlaku, ale są integralną częścią opowieści o nowoczesnej, ekologicznej turystyce wodnej.

Wielofunkcyjne lasy

Trend przejawiający się w zmianie podejścia do gospodarki leśnej. Lasy przestają być traktowane jedynie jako źródło drewna. Coraz wyraźniej widać przesunięcie myślenia ku lasom, które jednocześnie pełnią funkcje ekologiczne, społeczne, gospodarcze i kulturowe. Każda z nich traktowana jest jako równoprawna i służy ograniczaniu gospodarki leśnej funkcjonującej w jej dotychczasowej postaci. Chodzi o takie podejście do zarządzania leśnictwem, które świadomie łączy i równoważy wiele ról lasu, tj. ochronę bioróżnorodności, regulację klimatu i magazynowanie węgla, rekreację, zdrowie publiczne, turystykę, lokalną gospodarkę i edukację przyrodniczą. W tym ujęciu las postrzegany jest jako żywy, dynamiczny system, który dostarcza zarówno zasobów materialnych, jak i usług ekosystemowych. Coraz większego zna-

czenia nabiera również społeczny wymiar lasów, tzn.: dostępne szlaki, edukacja leśna, terapeutyczne kąpiele leśne, miejsca odpoczynku i kontaktu z naturą, które wspierają zdrowie psychiczne i fizyczne. Ten trend to również powrót do lokalności, coraz więcej społeczności angażuje się w współzarządzanie lasami, powstają kooperatywy leśne, inicjatywy obywatelskie, projekty rekultywacji lasów. Lasy stają się więc przestrzenią współtworzenia, miejscem, w którym użytkownik, mieszkaniec, turysta i leśnik mają wspólny interes - las, który jest zdrowy, różnorodny i odporny.

Przejawy trendu

Doświadczenie „forest bath” w lasach wokół Hanko - oferta zorganizowanych spacerów typu forest bathing, dostępne praktycznie cały rok.

<https://www.visitfinland.com/en/product/7396abb0-5c67-4046-bbe0-b9064b21987d/a-forest-bath-a-moment-of-mindfulness-in-the-nature/>

Oferta spacerów/leśnych terapii w parku Nuuksio National Park (niedaleko Helsinek) - usługa „forest bathing escape” dostępna przez agencję turystyczną dla osób szukających w lesie oderwania od miejskiego zgiełku.

https://www.tripadvisor.com/AttractionProductReview-g189932-d27926234-Helsinki_Forest_Bathing_Escape_From_City_to_Serenity-Espoo_Uusimaa.html

Nowa ścieżka terapeutyczna w Polsce (np. koło Elbląga) - w 2025 r. powstała pierwsza w północnej Polsce oficjalna ścieżka do forest bathing, terapii lasem, promowana jako sposób na zdrowie, rehabilitację i bliskość natury.

https://elblag.gdansk.lasy.gov.pl/de/aktualnosci/-/asset_publisher/1M8a/content/pierwsza-w-pomorskich-lasach-i-trzecia-w-polsce-sciezka-terapii-lesnej-otwarta-/pop_up

Projekty edukacji o zdrowiu i naturze - organizacje (np. szkoleniowe) szkolą przewodników „forest therapy” i promują kontakt ludzi z lasem jako metodę poprawy zdrowia psychicznego i fizycznego. To pokazuje rosnące zainteresowanie leśną terapią jako elementem zdrowego stylu życia.

<https://anft.earth/>

Sygnaty zmian

Przesunięcie **forest therapy** z obszaru wellness, rekreacji do roli **narzędzia pracy terapeutycznej i profilaktycznej**. Nowy projekt Erasmus+ „**Back to Nature: Empowering Youth Against Addiction through Forest Therapy**” - łączy pracę z młodzieżą uzależnioną z regularnymi sesjami terapii lasem. Organizacje ze Słowenii, Serbii i Portugalii tworzą program profilaktyki i wsparcia, w którym las staje się stałym elementem pracy terapeutycznej, a nie tylko „dodatkiem do wycieczki”. To sygnał, że forest therapy wychodzi poza wellness/relaks i wchodzi w obszary poważnych problemów społecznych (uzależnienia, kryzys psychiczny).

<https://foresttherapyhub.com/news/new-erasmus-project-combats-youth-addiction-through-forest-therapy/>

Przejdźcie od korzystania z lasu jako miejsca „dobrego samopoczucia” do **formalnego uznania lasu jako infrastruktury zdrowia publicznego**. Na poziomie międzynarodowym pojawiają się próby **formalnej certyfikacji lasów leczniczych** - określania kryteriów, jakie las musi spełnić, by pełnić funkcję terapeutyczną (cisza, bioróżnorodność, jakość powietrza, dostępność, ścieżki, urządzenia). Przeglądy badań i raporty (np. Forest Europe, projekty dot. „healing forests”) pokazują, że taki system certyfikacji generuje wartość dla zdrowia publicznego, turystyki i ochrony przyrody.

https://www.researchgate.net/publication/355548731_Can_Different_Forest_Structures_Lead_to_Different_Levels_of_Therapeutic_Effects_A_Systematic_Review_and_Meta-Analysis

Projektowanie doświadczeń zdrowotnych w środowisku leśnym. Projekt **Forest Therapy Trails** - analizuje, jakie cechy lasu (układ ścieżek, struktura drzewostanu, bodźce zmysłowe) sprzyjają najkorzystniejszym efektom zdrowotnym. Celem jest stworzenie narzędzi do projektowania szlaków terapeutycznych, tras zbudowanych pod kątem multisensorycznego doświadczenia (dźwięk, światło, faktury, zapachy). To załączek nowej profesji, określanej jako „architekt doświadczeń leśnych”, który projektuje las tak jak projektuje się budynki czy parki.

<https://www.mdpi.com/1999-4907/13/10/1613>

Znaczenie trendu

Trend zmienia nasze myślenie o roli lasu w życiu społecznym, ekologicznym i gospodarczym. W obliczu coraz częstszych susz, powodzi i ekstremalnych zjawisk pogodowych lasy wielofunkcyjne są szansą na stabilność. Ponadto społeczeństwa coraz mocniej domagają się

nowych jakości, tj. lasów, które nie są przemysłowymi monokulturami, lecz różnorodnymi, żywymi przestrzeniami służącymi ludziom i przyrodzie jednocześnie. Trend ten wpisuje się też w transformację gospodarczą, wielofunkcyjny las to inwestycja w przyszłość, bo zdrowy ekosystem jest bardziej odporny, wydajny i korzystny dla lokalnych społeczności niż krótkookresowa eksploatacja zasobów. W efekcie staje się odpowiedzią na kryzys klimatyczny, kryzys bioróżnorodności i rosnącą potrzebę kontaktu człowieka z naturą.

*

W kontekście projektu Pisa-Narew, wielofunkcyjne podejście do lasów, łączy ochronę przyrody z rozwojem lokalnym w sposób, który bezpośrednio wpływa na jakość doświadczenia turystów oraz przyszłą odporność całego obszaru. Na tych obszarach lasy pełnią wiele funkcji jednocześnie: chronią brzegi rzek przed erozją, stabilizują mikroklimat, filtrują wodę spływającą z pól, tworzą siedliska dla ptaków i ssaków, a jednocześnie są przestrzenią rekreacji, miejscem, gdzie turyści odpoczywają, obserwują przyrodę, doświadczają ciszy. Włączenie w projekt idei wielofunkcyjności lasów sprzyja szerzeniu świadomości, że las nie jest wyłącznie zasobem drewna, ale żywym ekosystemem, który ma wartość dla mieszkańców, odwiedzających, lokalnej gospodarki, hydrologii i bioróżnorodności.

TRENDY WIEJSKIE

Ekowioski

Ekowioski reprezentują mikroskalowy model osadnictwa, który dąży do minimalizacji negatywnego wpływu na środowisko, maksymalizacji samowystarczalności i integracji z lokalnym ekosystemem. Są to celowo zaprojektowane lub zrewitalizowane społeczności, które integrują zrównoważone aspekty społeczne, ekologiczne, ekonomiczne i kulturowe. Trend ten jest reakcją na globalne problemy związane ze zmianami klimatu, utratą bioróżnorodności, nieefektywnością energetyczną oraz alienacją społeczną w ośrodkach miejskich. Ekowioski są pionierami w zakresie praktycznego wdrażania zrównoważonego rozwoju na poziomie lokalnym, oferując alternatywę dla konwencjonalnego, energochłonnego stylu życia i organizacji przestrzennej, często bazując na zasadach gospodarki o obiegu zamkniętym i intensywnym kapitale społecznym.

Przejawy trendu

Ecovillage Findhorn - szkocka wspólnota ekologiczno-duchowa, która od ponad 60 lat rozwija niskoemisyjne osiedla, odnawialne źródła energii oraz modele współzamieszkania oparte na samowystarczalności. W ramach swojej działalności prowadzi ogrody permakulturowe, organiczne uprawy i lokalną produkcję żywności, a także rozwija edukację ekologiczną i duchową poprzez warsztaty, szkolenia i programy pobytowe. Jest uznawana za żywe laboratorium zrównoważonego rozwoju, przyciągające specjalistów, badaczy i samorządy z całego świata.

<https://www.ecovillagefindhorn.com/>

Landsforeningen for Økosamfund (LOES) – duńska organizacja zrzeszająca ekowspólnoty, zarówno te już istniejące, jak i dopiero powstające. Jej misją jest promowanie zrównoważonego stylu życia, wymiana doświadczeń między członkami oraz lobbowanie wartości ekowspólnotowych. LOES działa według zasad socjokracji, oferuje szkolenia i wspiera rozwój ekologicznych osiedli, a jednocześnie jest częścią Global Ecovillage Network.

<https://okosamfund.dk/en/who-are-we/>

Eko Wioska Ruda 11A - miejsce stworzone z myślą o życiu w zgodzie z naturą i regeneracji ciała oraz ducha. Oferuje warsztaty z gliny, jogę, medytację, slow jogging, dogoterapię, zajęcia jeździeckie oraz noclegi w namiotach, łącząc edukację ekologiczną z rekreacją. Wioska działa jako przestrzeń wspólnotowa, promując zrównoważony styl życia i kontakt z przyrodą.

<https://ekolivefundacja.pl/oferta/>

Sygnaly zmian

Produkcja żywności staje się elementem codziennego życia mieszkańców, a nie zewnętrzną usługą. Cloughjordan (Irlandia) – ekowioska jest wzorcem miejsca z rolnictwem wspieranym przez społeczność, posiada farmę warzywną i sad owocowy, dążąc do uniezależnienia żywnościowego od zewnętrznych dostaw.

<https://www.thevillage.ie/>

Wspólnoty przestają działać w izolacji stają się węzłami wymiany wiedzy, które testują rozwiązania techniczne (energia, woda, żywność) i społeczne (zarządzanie, partycypacja), a następnie skalują to, co działa. Global Ecovillage Network - międzynarodowa sieć, której celem jest wymiana najlepszych praktyk, testowanie innowacyjnych rozwiązań (technicznych i

społecznych) oraz wspieranie adaptacyjnych modeli zarządzania we wspólnotach. To platformy dla nowych rozwiązań i wymiany wiedzy pomiędzy ekowioskami na całym świecie.

https://www.jstage.jst.go.jp/article/irspsd/13/4/13_8/html/-char/en

Wieś przestaje być tu tylko miejscem zamieszkania, a **staje się wspólnym projektem życia, w którym ogród naturalny, uprawy, zdrowie i samowystarczalność są elementami jednego systemu. EkoSąsiedztwo** (Polska) – idea stworzenia największego ogrodu naturalnego, zaproszenie do osiedlenia na ludzi bliskich ideowo. W zamyśle sąsiedztwo oparte jest na wspólnych zasadach upraw naturalnych, zdrowego stylu życia i samowystarczalności.

<https://www.wiejskieinspiracje.pl/ogrod-naturalny/> <https://www.wiejskieinspiracje.pl/ekosa-siedztwo-zamieszkaj-obok-nas/>

Znaczenie trendu

Trend ekowioski zyskuje na znaczeniu jako odpowiedź na narastające kryzysy środowiskowe, klimatyczne i społeczne. Zmiany klimatu, degradacja przyrody, presja urbanizacyjna oraz rosnące koszty energii i żywności sprawiają, że poszukiwane są alternatywne, bardziej odporne modele życia i gospodarowania przestrzenią. Ekowioski proponują rozwiązania oparte na lokalnych zasobach, obiegu zamkniętym i współpracy, co zwiększa bezpieczeństwo i stabilność wspólnot. Coraz większe znaczenie zyskuje potrzeba samowystarczalności i niezależności. Ekowioski umożliwiają lokalną produkcję żywności, energii i części usług, ograniczając zależność od globalnych, podatnych na kryzysy systemów. W czasach niepewności gospodarczej i geopolitycznej takie podejście staje się realną alternatywą dla tradycyjnych modeli osadniczych. Trend ten odpowiada również na zmianę wartości społecznych. Coraz więcej osób poszukuje życia bliżej natury, wolniejszego tempa, silniejszych relacji międzyludzkich i poczucia sensu. Ekowioski oferują wspólnotowość, współodpowiedzialność i aktywne uczestnictwo w kształtowaniu otoczenia, przeciwdziałając alienacji i samotności charakterystycznej dla dużych miast.

*

W kontekście szlaku wodnego ekowioski mogą pełnić rolę punktów węzłowych i zaplecza turystycznego, tj. miejsc noclegu, odpoczynku i edukacji ekologicznej, funkcjonujących w oparciu o odnawialne źródła energii, naturalne ogrody i lokalną produkcję żywności. Takie rozwiązania wpisują się w rosnący popyt na odpowiedzialną turystykę. Rozwój małoskalowych, wspólnotowych inicjatyw sprzyja aktywizacji mieszkańców, tworzeniu lokalnych miejsc

pracy oraz zachowaniu tradycyjnych form gospodarowania, zamiast masowej, zewnętrznej infrastruktury turystycznej. Dzięki temu korzyści z rozwoju szlaku pozostają w regionie. Ekowioski działające przy szlaku mogą pełnić funkcję centrów wiedzy o przyrodzie dolin rzecznych, zrównoważonym stylu życia i ochronie wód. Wzmacnia to markę projektu jako innowacyjnego i odpowiedzialnego produktu turystycznego.

Wieś w mediach społecznościowych

Trend odnosi się do rosnącej obecności obszarów wiejskich, rolnictwa i życia poza miastem na platformach takich jak Instagram, TikTok, YouTube czy Facebook. Wieś przestaje być postrzegana wyłącznie jako przestrzeń tradycyjna lub peryferyjna, coraz częściej prezentowana jest jako miejsce atrakcyjne, autentyczne i oferujące wysoką jakość życia. Rolnicy, mieszkańcy wsi, agroturyści i lokalni animatorzy pokazując codzienność, pracę, relację z naturą, lokalne produkty oraz kulturę, budują nową narrację dotyczącą wsi. Istotą trendu jest autentyczność i storytelling. Treści oparte na prawdziwych historiach, rytmie natury i sezonowości trafiają do odbiorców zmęczonych miejskim tempem i nadmiarem bodźców. Media społecznościowe stają się narzędziem zmiany wizerunku wsi, z miejsca „gorszego wyboru” w przestrzeń świadomego stylu życia, bliskiego naturze i określonym wartościom.

Przejawy trendu

Ballerina Farm – amerykańska influencerka Hannah Neeleman zdobyła miliony obserwujących, pokazując codzienne życie na farmie, domową kuchnię i wiejskie praktyki. Jej konto to przykład, jak wiejskie treści mogą stać się globalnym fenomenem.

<https://www.instagram.com/ballerinafarm/>

<https://www.youtube.com/@TheBallerinaFarm>

Agroturystyka @wsiamac – konto pokazujące atmosferę wiejskiego życia, slow life i ofertę agroturystyczną, która przyciąga obserwujących swoją naturalnością.

<https://www.instagram.com/wsiamac/?utm>

Sygnały zmian

Wiejska jakość i smak życia. Sauerbaum/Kwaśne Drzewo - polska manufaktura rzemieślniczych serów z wiejskiego gospodarstwa stają się bohaterem unikalnych, artystycznych historii. Pokazuje, jak wieś buduje markę poprzez autentyczny storytelling, unikalne smaki i

odpowiedzialne podejście do hodowli, w tym ratowanie zwierząt przed ubojem i zapewnianie im opieki, co przekłada się na lokalne i międzynarodowe uznanie.

<https://www.instagram.com/kwasnedrzewo/>

Wiejskie życie jako alternatywa miejskości. The Cottage Fairy – brytyjska uciekinierka z miasta, Brytyjka (z europejskimi korzeniami) mieszkająca w wiejskiej chacie na prowincji w stanie Waszyngton pokazuje minimalistyczne życie off-grid, ogrodnictwo i sztukę inspirowaną naturą. Jej kanał z ponad 1,59 mln subskrybentów stał się symbolem świadomego wyboru wsi jako przestrzeni kreatywności i spokoju.

<https://www.youtube.com/@TheCottageFairy/videos>

https://www.instagram.com/the_cottage_fairy/

Znaczenie trendu

Trend zyskuje na znaczeniu z kilku powodów wynikających ze zmian społecznych, kulturowych i technologicznych. Rośnie zmęczenie miejskim stylem życia, tj. szybkim tempem, stresem, wysokimi kosztami i nadmiarem bodźców. Media społecznościowe pokazujące wieś jako przestrzeń spokoju, natury i autentyczności odpowiadają na potrzebę równowagi, dobrostanu i prostszego życia. Coraz większą wartość zyskuje autentyczność, a odbiorcy premią treści szczere, codzienne i nieidealne. Wieś z rytmem natury, sezonowością wpisuje się w ten nurt. Znaczenie trendu rośnie również w kontekście zrównoważonego rozwoju i kryzysów globalnych. Wieś prezentowana w mediach społecznościowych staje się symbolem lokalności, samowystarczalności i odporności. Ponadto media społecznościowe stały się łatwo dostępnym narzędziem promocji i zarabiania. Dzięki nim mieszkańcy wsi mogą bez dużych nakładów finansowych promować agroturystykę, lokalne produkty i usługi, budując bezpośrednią relację z odbiorcami.

*

Media społecznościowe wspierają budowanie nowoczesnego i autentycznego wizerunku regionu. Obszary Pisy i Narwi to unikalny krajobraz, przyroda i kultura, które dzięki mediom społecznościowym mogą być prezentowane w sposób atrakcyjny, bezpośredni i angażujący, zwłaszcza dla młodszych odbiorców. Media społecznościowe umożliwiają opowiadanie historii szlaku z perspektywy lokalnych mieszkańców np.: kajakarzy, rolników, gospodarzy agroturystyki czy przewodników. Takie treści budują autentyczność projektu i wzmacniają zaufanie turystów, pokazując szlak nie jako produkt masowy, lecz żywe doświadczenie wpisane

w codzienne życie wsi. Ponadto włączenie mieszkańców w tworzenie treści wzmacnia ich poczucie współodpowiedzialności za projekt i zachęca do rozwijania własnych inicjatyw turystycznych. Trend ten wspiera także promocję rozproszonej oferty turystycznej. Krótkie filmy, relacje i zdjęcia mogą skutecznie promować małe przystanie, lokalne noclegi, kuchnię regionalną czy wydarzenia nad rzeką, zwiększając ich widoczność bez dużych budżetów marketingowych.

VI. Narzędziownik – raport od kuchni

6.1. Założenia i cele raportu

Za główny cel raportu autorzy uznali zidentyfikowanie, opisanie i przełożenie dominujących trendów społecznych, środowiskowych, ekonomicznych i technologicznych oraz wybranych sygnałów zmian na konkretne kierunki rozwoju *Szlaku aktywnej turystyki wodnej Pisa-Narew*. Raport może pełnić funkcję narzędzia inspiracyjnego i strategicznego, wspierającego podejmowanie decyzji dotyczących rozwoju turystyki w sposób regeneratywny i odporny na kryzysy.

Cele szczegółowe raportu:

- pokazanie, w jaki sposób **turystyka wodna może wspierać ochronę ekosystemów rzecznych i nadrzecznych**, a nie je degradować,
- wskazanie **innowacyjnych, ale realistycznych rozwiązań**, możliwych do wdrażania w warunkach wsi i małych miast,
- wzmocnienie **roli lokalnych społeczności** jako współtwórców, a nie jedynie uczestników projektu,
- budowanie **długofalowej rezyliencji regionu** wobec zmian klimatycznych, demograficznych i gospodarczych,
- udostępnienie **bazy wiedzy i dobrych praktyk**, która może być wykorzystywana także w innych regionach i społecznościach.

Autorzy starali się by raport miał charakter aplikacyjny, z jednej strony identyfikował trendy i sygnały zmian, z drugiej – pokazywał, jak można je praktycznie wykorzystać w projektowaniu szlaku. W raporcie przyjęto kilka kluczowych założeń:

- rzeka stanowi system przyrodniczo-społeczny,
- turystyka jest jednym z dostępnych sposobów regeneracji, a nie eksploatacji,
- rezyliencja określa ramy myślenia o przyszłości,
- w tworzonych rozwiązaniach stosuje się podejście *trend-based design*, czyli rekomendowanie w nawiązaniu do trendów
- kluczowymi wartościami społecznymi podejmowanych działań są partycypacja i inkluzywność,

- w proponowanych rozwiązaniach preferuje się lokalną skalę zmian oraz hiperlokalną optykę potrzeb i możliwości.

Połączenie trzech ścieżek

W metodyce prac nad raportem połączono analizę strategiczną, analizę trendów oraz podejście projektowe zorientowane na przyszłość (*future-oriented design*). Obejmuje ona: analizę kontekstu i uwarunkowań lokalnych, analizę strategiczną (SWOT/STEEP), analizę trendów i sygnałów zmian, benchmarking i analizę dobrych praktyk, podejście projektowe i scenariuszowe.

6.2. Zespół

Raport został przygotowany przez członków Studenckiego Koła Naukowego Trends&Design Hub, działającego przy kierunku Analiza i kreowanie trendów Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Raport przygotowali: Zuzanna Jabłecka, Wiktor Kotarski, Marta Łoska, Julia Maćkiewicz, Julia Mon, Karolina Nowińska, Natalia Nowińska, Natalia Pietraś. Opieka merytoryczna – Jadwiga Błahut-Prusik, Andrzej Kucner.

VII. Baza wiedzy i dobrych praktyk

W bazie wiedzy zebrane zostały wszystkie źródła wykorzystane podczas prac nad raportem.

REZYLIENCJA, REGENERACJA, REKOMENDACJE

Deklaracja z Glasgow – Turystyka regeneracyjna dla odporności: polityka, praktyka i finanse,

<https://www.oneplanetnetwork.org/programmes/sustainable-tourism/glasgow-declaration>

The Regenerative Tourism Guide. Sowing the seeds for long-term sustainable tourism

<https://www.visitbritain.org/business-advice/regenerative-tourism/regenerative-tourism-guide>

„Wszystkie Rozsądne Środki”

<https://www.sensorytrust.org.uk/resources/guidance/by-all-reasonable-means-least-restrictive-access-guidance>

Wytyczne dotyczące Dostępności Zewnętrznej

<https://www.sensorytrust.org.uk/resources/guidance/outdoor-accessibility-guidance>

Partnerstwa społeczne i zdrowotne dla długoterminowych korzyści zdrowotnych

<https://www.sportengland.org/>

<https://www.ramblers.org.uk/go-walking/wellbeing-walks>

Doradztwo w zakresie sposobów finansowania

<https://ciof.org.uk/>

Ochrony i regeneracji środowiska naturalnego

<https://outdoorrecreation.org.uk/about/action-plan-2025-2028/>

Turystyka rowerowa (Limburg)

<https://www.visitlimburg.be/en/unique-cycling-experiences-limburg>

Planery turystyczne dla rowerzystów

<https://www.bettundbike.de/en/>

Bike and Barge Tours Europe

<https://epicroadrides.com/cycling-blog/barge-and-bike-europe-tips/#toc-2>

Cycling Waterways (Interreg)

<https://www.interregeurope.eu/cycling-waterways>

Hybrydyzacja jako skalowalny model biznesowy

<https://www.discoverfrance.com/bike-tours/bike-kayak-tours>

<https://www.winecountrybikes.com/healdsburg-ca-short-escapes/3-night-healdsburg-ca-bike-kayak-tour/>

Low impact - Biebrza

<https://splywy-wieprza.pl/mesmerize/rzeki/>

Up The Creek CoLab

<https://www.thetourismcolab.com.au/ecological-leadership-in-nature>

<https://www.thetourismcolab.com.au/practice>

Living Lab

<https://www.islanderway.co/>

Rewitalizacja starorzeczy

<https://bagna.pl/zglebiaj-wiedze/ochrona-mokradel/mom/128-rtzis>

Farma Lubuskie Angusowo

<https://lubuskie-angusowo.pl/>

Gospodarstwo Jagrol – konwersja z rolnictwa konwencjonalnego do regeneratywnego
<https://jagrol.topfarms.com/>.

“Tiaki Promise”
<https://www.tiakinewzealand.com/>

Bali - lokalne projekty renaturyzacyjne
<https://www.greenschool.org/>).

Odtwarzanie bioróżnorodności i naturalnych ekosystemów
<https://www.conscious.travel/annapollock/>

Miejskie farmy i szklarnie geotermalne
<https://biokurier.pl/relaks/eko-turystyka/turystyka-regeneratywna-czym-jest/>

Projekty turystyki regeneratywnej
<https://www.originaltravel.co.uk/travel-blog/regenerative-tourism-projects>

Warsztaty permakulturowe
<https://permakultura.edu.pl/permakultura-skolity-gospodarstwo-ekologiczne/>,

Sieci agroturystycznych gospodarstw regeneratywnych
<https://mapa.permakultura.edu.pl/>

Transparentność i prawo turystów do wiedzy o środowiskowym oddziaływaniu konkretnych miejsc i ofert
<https://forestfriends.eco/pl/>

Poznanie i wspieranie lokalnych społeczności, rzemiosła, produktów i tradycji
<https://forestfriends.eco/pl/Czym-jest-regeneracyjna-turystyka-i-podr%C3%B3%C5%BCe%3F-Przewodnik-dla-turyst%C3%B3w-i-firm/>

Neuroróżnorodność w turystyce - tworzenie kampanii informacyjnych i wspólne patrole edukacyjno-kontrolne
<https://xnordictravelcontest.com/neurodiversity-workshop/>

Holenderskie targi dizajnu i rękodzieła
<https://www.montravels.pl/przewodnik-po-najwiekszych-targach-w-holandii-gdzie-znalezc-wyjatkowe-produkty>

Hybrydowe targowiska
<https://www.hub.coop/wp-content/uploads/2024/09/Hybrydowe-targowiska-jako-centra-zycia-lokalnego-PDF.pdf>

Organizacja i wykorzystanie regionalnych hubów turystyki regeneratywnej
<https://www.prot.gda.pl/projekty/regent-turystyka-regeneratywna-w-regionie-morza-baltyckiego/>
<https://www.gds.earth/blog/regenerative-tourism-case-studies-2024/>

Innowacyjne modele biznesowe turystyki regeneratywnej - projekt ReTour
<https://www.prot.gda.pl/projekty-unijne/retour/>

"Bright Green Island" Bornholm
<https://visitbornholm.com/pl/blog/bornholm-bright-green-island>
Bornholms Mosteri, <https://www.bornholmmosteri.dk/>
Hallegård <https://hallegard.eu/>
Lehnsgaard <https://www.lehnsgaard.dk/en/home/>

Platforma Reforest (Australia)
<https://reforest.com.au/>

Playa Viva Eco-Resort (Meksyk)
<https://www.playaviva.com/>

Fairbnb Cooperative (Europa)
<https://shop.fairbnb.coop/>

Finca Luna Nueva Lodge (Kostaryka)
<https://fincalunanuevalodge.com/>

Ochrona naturalnych ekosystemów

https://hospitalityinsights.ehl.edu/exploring-regenerative-tourism?fbclid=IwAR3jwphPHm9-v0ak8hvm-LUQhD-lvPLwYWN035hjCTyDVgQIPpcEsN_puzA8

Benchmarki i testy ofert turystycznych pod kątem realnego wpływu na miejsce

<https://forestfriends.eco/pl/Czym-jest-regeneracyjna-turystyka-i-podr%C3%B3%C5%BCe%3F-Przewodnik-dla-turyst%C3%B3w-i-firm/>
<https://forestfriends.eco/pl/integrating-tourism-into-ndcs-challenges-for-smes-and-the-role-of-forest-friends-i-green-initiative/>

The Tourism CoLab (Tasmania)

<https://www.thetourismcolab.com.au/>

Regenerative Development and Tourism Bootcamp

<https://www.thetourismcolab.com.au/bootcamp-regenerative-tourism>
<https://www.thetourismcolab.com.au/ecological-leadership-in-nature>
<https://www.thetourismcolab.com.au/regenerative-practitioner>
<https://www.thetourismcolab.com.au/stories-of-active-hope>

Mobilne/elastyczne/sezonowe usługi gastronomiczne

food-barge: <https://poklady.pl/>
food-bike: <https://bikeandbake.dk/>
food-container: <https://www.foodhallen.nl/en/> , <https://reffen.dk/en/> , <https://www.facebook.com/niwa.restaurant>

„Stoły krajobrazowe” jako nowa forma infrastruktury turystycznej

https://www.archdaily.com/1029239/100x-round-table-field-of-sparks?ad_source=myad_bookmarks&ad_medium=bookmark-open

Narracja edukacyjna: las jako złożony system życia

<https://niemapa.pl/niemapy/puszcza-bialowieska/>

Star-walking i astroturystyka

<https://books.disney.com/book/100-nights-of-a-lifetime/>
<https://auberge.com/altagracia/experiences/nocturnal-wildlife-adventure/>
<https://www.nationalgeographic.com/travel/article/why-hiking-at-night-star-walking-is-the-outdoor-activity-we-need-right-now>
<https://www.thisisdurham.com/blog/read/2020/01/discover-durhams-dark-skies-with-gary-lintern-b253>
https://goop.com/travel/experiences/noctourism-nighttime-experiences/?srltid=Afm-BOOpT7hMqbAKkHtAyjEeWHD85HFSib-S1NoIpRJruV2t1T_E670yC

Zero waste tourism

<https://www.nathab.com/zero-waste-adventure-travel/zero-waste-travel-tips>

Turystyka w rytmie natury (off-grid)

https://www.anernstore.com/blogs/off-grid-solar-solutions/2025-off-grid-tourism-energy-trends-iea?srltid=AfmBOopcjW_w4L-4bVjXrpiU_UM7pgpYmao9M22HgBKtS4kVMzs1VYCp
<https://roadbook.com/travel/rise-of-off-grid-adventure-travel/>

Elektryczna mobilność „na lokalnej energii”

<https://blog.myeoescape.co.uk/posts/sustainability-in-every-detail-the-inspiring-story-of-off-grid-travel-eco-stays>

Rozszerzona rzeczywistość jako „cicha warstwa wiedzy”

<https://www.thewetlandscentre.org.au/ar-trail/>
<https://rockpaperreality.com/insights/ar-use-cases/augmented-reality-in-tourism-and-travel/>

Technologie immersyjne jako narzędzia interpretacji krajobrazu

<https://www.worldwildlife.org/resources/activities/educational-apps/wwf-forests/>

TRENDY DEMOGRAFICZNE, SPOŁECZNE I KULTUROWE

Global Age-friendly Cities: A Guide

<https://www.urbanagendaplatform.org/resources/age-friendly-cities-guide>

DiscOver 55

<https://www.discover55.eu/>

Przyszłość obszarów wiejskich

<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c01f8d75-1341-11ef-a251-01aa75ed71a1/lan-guage-pl>

<https://forsa.pl/gospodarka/demografia/artykuly/8638961,demografia-regiony-ue-wsie-i-miasta-spadek-liczby-ludnosci.html>

Gospodarcza marginalizacja

<https://cwd.info.pl/baza-wiedzy/lista-gmin-zagrozonych-trwala-marginalizacja-programowanie-2021-2027/>

Centrum Usług Społecznych (CUS)

<https://mops.ostroda.pl/cus/>

Deinstytucjonalizacja DPS-ów

<https://niepełnosprawni.pl/artykuly/deinstytucjonalizacja-beda-kregi-wsparcia-i-kontrola-w-dps-ach>

Program „Wspieramy i Usamodzielniamy”

<https://pcpr.powiat.mragowo.pl/projekt-unijny-wspieramy-i-usamodzielniamy/>

Wypożyczania sprzętu medycznego

https://pcpr.olecko.pl/?Rehabilitacja_Spo%C5%82eczna_Os%C3%B3b_Niepe%C5%82nosprawnych:Informacje

Water4All Partnership

https://www.water4all-partnership.eu/sites/www.water4all-partnership.eu/files/2025-08/Water4All_D1.16_Results%20of%20the%20Public%20Consultation.pdf?utm

Public participation: contributing to better water management

<https://www.eea.europa.eu/en/analysis/publications/public-participation-contributing-to-better>

CitizenClimate

<https://www.citizenclimate.net/citizen-science?utm>

Przewodnik po szlakach i parkach przystosowanych dla osób niepełnosprawnych

<https://support.alltrails.com/hc/pl/articles/360056963411-Przewodnik-po-szlakach-i-parkach-przystosowanych-dla-os%C3%B3b-niepe%C5%82nosprawnych>

<https://wyjazdybezbarier.pl/>

UNICEF Serbia „Good Practice Guide on Building an Inclusive Playground”

<https://www.unicef.org/serbia/en/reports/good-practice-guide-building-inclusive-playground?utm>

Mapa dostosowania obiektów turystycznych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami

<https://www.mdpi.com/2673-5768/6/4/193?utm>

Avatary Miasta

<https://avatarymiasta.pl/>

Bioryneczek - Smaki Natury i Kultury Krainy Kanału Elbląskiego (Pastęk)

<https://krainakanaelblaskiego.com.pl/pl/n/67>

TRENDY EKONOMICZNE

Ogród społecznościowy Motyka i Słońce (Warszawa)

<https://zacheta.art.pl/pl/kalendarz/z-motyka-na-slonce-czyli-jak-dziala-kolektyw-ogrodniczy>

Gospodarstwo Ryby Lubie

<https://gk24.pl/lubie-ryby-nie-ma-lepszych-pstragow/ar/4671574>

https://www.facebook.com/rybylubie/?locale=pl_PL

Lokalne, ekologiczne i alternatywne produkty

<https://efrwp.pl/2025/09/16/rewolucja-na-talerzu-czy-tylko-chwilowa-moda-nowe-nawyki-konsumenckie-a-polskie-rolnictwo-raport/>

Programy i instrumenty wspierające gospodarkę lokalną

<https://www.gov.pl/web/rolnictwo/wyzwania-wspolczesnosci> <https://doi.org/10.3390/agriculture14101751>

Sieć Repair Café International

<https://www.repaircafe.org/en/>

Garden Club of Virginia (GCV)

<https://gcvirginia.org>

Wornwear Patagonia -

<https://wornwear.patagonia.com/>

Praca zdalna

<https://isportal.pl/workation-na-wsi/>

<https://pub.nordregio.org/r-2024-7-remote-work-in-rural-areas/summary-in-english-.html>

TRENDY TECHNOLOGICZNE

Lokalne produkty na platformach internetowych

<https://www.etsy.com/pl/>

Noclegi na platformach rezerwacyjnych

<https://slowhop.com/pl>

Platformy usług lokalnie świadczonych

https://www.facebook.com/mazuryprzewodnik/?locale=pl_PL

Zintegrowane systemy sprzedaży

<https://www.shopify.com/pl> i <https://developers.payu.com/europe/pl/>

Wirtualne spacery po atrakcjach turystycznych

https://meltmuseum.com/?gad_source=1&gad_campaignid=22318582455&gbraid=0AAAAAqulD9OLDhd4wojHMzGHuXlnBQXRv&gclid=CjwKCAiA8vXIBhAtE-iwAf3B-g0Glfq8DsYM87pDdeh7wnlb1Gd_Ir5dpJE0Z-I_BJHtQwxBTPTnXqxoCQfYQAvD_BwE

Interaktywne doświadczenia VR/AR

<https://www.wirtualnemuzeumwchorzowie.pl/>

Projekt Muzeum360.pl.

<https://www.muzeum360.pl/o-projekcie/>

CSIRO

https://www.aarnet.edu.au/using-mobile-telepresence-robots-to-create-unique-virtual-museum-tours?utm_

TRENDY ZWIĄZANE Z ZARZĄDZANIEM

Bioryneczek Smak Natury i Kultury w Pasłęku

<https://www.facebook.com/groups/993076976146493/>

Spizarnia Warmińska w Tomaszku

<https://www.facebook.com/warminskaspizarnia>

Restauracja Niwa (Włodowo)

<https://www.facebook.com/niwa.restaurant>

Przystanek Łąka Niedzielny Targ Produktów Lokalnych

<https://www.facebook.com/profile.php?id=61560496317280>

Lokalne kooperatywy i partnerstwa

<https://agronomist.pl/artykuly/krotszy-lancuch-dostaw-mniejsze-straty-wieksze-korzysci>

Gminne budżety obywatelskie

<https://prabuty.budzetobywatelski.pl/wyniki>

Strategie smart village

<https://open.icm.edu.pl/bitstreams/d6fc2d40-e58a-482c-bbbb-8fa034751646/download>

Lokalne społeczności jako inicjatorzy i sprawcy zmian

<https://www.facebook.com/naszeolesno/posts/piknik-organizacji-pozarz%C4%85dowych-ju%C5%BC-za-nami-mamy-wiele-pomys%C5%82%C3%B3w-i-du%C5%BCo-ch%C4%99ci-do/1297302892320671/>

Warsztaty Design Thinking Smart Village 2025

<https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/wesprzyj-rozwoj-inteligentnych-wsi-w-polsce-dolacz-do-warsztatow-design-thinking-smart-village-2025>

Centrum Smart Village Hub w gminie Purda

<https://wmodr.pl/files/oXcA2lRspvTX1LM4WFlhgt2aPRTkoMDo2uyWDKy.pdf>

Projekt Smart Villages Plus

<https://www.pw.edu.pl/aktualnosci/smart-villages-plus-inteligentna-wies-z-nauka-w-tle>

<https://www.ksowplus.pl/rozwoj-obszarow-wiejskich/aktualnosc/pomysl-na-smart-wies>

Projekty edukacyjne i kulturalne,

<https://mikrodotacje.org/dobra-praktyki/>

Akademia Aktywnego Seniora

https://www.facebook.com/naszeaniolowo?locale=pl_PL

Kiermasze produktów lokalnych Lokalnej Grupy Działania „Zielony Pierścień”

<https://www.zielonypierscien.eu/kiermasze-pl-w-2025-r-%E2%80%93-sa-juz-terminy>

Transparentne produkty

<https://warminskomazurskiebazarek.pl/>

Sieć przestrzeni coworkingowych COWOCAT Rural w Katalonii

(Hiszpania) <https://www.cowocatrural.cat/>

Cyfrowa wioska nomadów na Maderze (Portugalia)

<https://digitalnomads.startupmadeira.eu/>

Top Farms Sp. z o.o. w Głubczycach (woj. opolskie)

<https://glubczyce.topfarms.com/>

Wiejskie huby

<https://www.aspencsg.org/the-power-of-connection-rural-development-hubs-in-action/>

TRENDY ŚRODOWISKOWE

Rotterdam – miasto odporne

<https://files.core.ac.uk/download/pdf/154444757.pdf>

Koncepcja „sponge cities”

<https://www.ube.ac.uk/whats-happening/articles/sponge-cities/>

<https://www.copernicus.eu/en/news/news/observer-designing-sponge-cities-copernicus-land>

<https://www.umweltbundesamt.de/en/press/pressinformation/making-cities-resilient-to-extreme-weather-events>

RSL Roeselare Op Post (Belgia)

<https://www.interregeurope.eu/find-policy-solutions/stories/social-resilience-for-urban-revitalisation>

Rewitalizacja "martwych stawów" Essex

<https://www.theguardian.com/environment/2025/jan/03/back-from-the-dead-the-zombie-ponds-repumping-nature-into-essex-farmland>

Projekt WILDCARD,

<https://wildcard-project.eu/>

<https://rewildingeuropa.com/what-is-rewilding/>

Gospodarstwo Nelling (Austria)

<https://nellinggut.at/die-menschen>

Biologische Erde Saat (Austria)

<https://www.farmingfornature.at/botschafter/nominierte/2025/markus-lang/>

Artenhof (w regionie Linz-Land, Austria)

<https://www.bio-austria.at/app/uploads/2025/05/biolife-2025.pdf>

<https://www.farmingfornature.at/aktuelles/top-9-im-jahr-2025/>

Impossible Foods roślinne mięso -

<https://impossiblefoods.com/mission>

Aleph Farms

<https://aleph-farms.com/sustainability/>

MYFOOD

<https://cordis.europa.eu/article/id/407025-permaculture-and-aquaponics-allow-europeans-a-smart-way-to-source-food/pl>

Farma Bii (Warmia i Mazury, Polska)

<https://eatzon.pl/blog/farm-to-table-w-polsce/>

Bec-Hellouin (Normandia, Francja)

<https://www.younggreenhub.eu/docs/eit-food-farming-for-a-better-climate-five-examples-of-regenerative-farming-practices/>

Ridgedale Farm AB (Szwecja)

<https://www.ridgedalepermaculture.com/>

Farm Frites Poland Dwa (Polska)

<https://agronews.com.pl/arttykul/farm-frites-poland-dwa-przyklady-zrownowazonego-rolnictwa-w-praktyce/>

Agreena - platforma wspierająca rolników w przejściu na rolnictwo regeneracyjne

<https://agreena.com/pl-pl/rolnicy/>

Kooperatywa Westmill Wind Farm

<https://westmillenergy.coop/about/our-story/>

Inicjatywa studentów z Koła Naukowego Biogospodarki (Politechnika Warszawska),

<https://www.pw.edu.pl/aktualnosci/biogazownie-i-spoldzielnie-energetyczne-kolejny-krok-do-transformacji-energetycznej-w>

Doświadczenie „forest bath” w lasach wokół Hanko

<https://www.visitfinland.com/en/product/7396abb0-5c67-4046-bbe0-b9064b21987d/a-forest-bath-a-moment-of-mindfulness-in-the-nature/>

Oferta spacerów/leśnych terapii w parku Nuuksio National Park (niedaleko Helsinek)

https://www.tripadvisor.com/AttractionProductReview-g189932-d27926234-Helsinki_Forest_Bathing_Escape_From_City_to_Serenity-Espoo_Uusimaa.html

Pierwsza w północnej Polsce oficjalna ścieżka do forest bathing, terapii lasem

https://elblog.gdansk.lasy.gov.pl/de/aktualnosci/-/asset_publisher/1M8a/content/pierwsza-w-pomorskich-lasach-i-trzecia-w-polsce-sciezka-terapii-lesnej-otwarta/-/pop_up

Projekty edukacji o zdrowiu i naturze

<https://anft.earth/>

TRENDY WIEJSKIE

Ecovillage Findhorn

<https://www.ecovillagefindhorn.com/>

Landsforeningen for Økosamfund (LOES) - ekowspólnoty -

<https://okosamfund.dk/en/who-are-we/>

Eko Wioska Ruda 11A -

<https://ekolivefundacja.pl/oferta/>

Ballerina Farm

<https://www.instagram.com/ballerinafarm/>

<https://www.youtube.com/@TheBallerinaFarm>

Agroturystyka @wsiamac

<https://www.instagram.com/wsiamac/?utm>

SYGNAŁY ZMIAN

TRENDY DEMOGRAFICZNE, SPOŁECZNE I KULTUROWE

Cohousing senioralny

<https://villazakatek.pl/>

House of Generations (Aarhus)

<https://www.rum.as/projekter/english-project-2>

Zanikanie małych gospodarstw

https://tvn24.pl/biznes/z-kraju/dane-gus-liczba-gospodarstw-rolnych-spada-ale-sa-one-coraz-wieksze-st5057380?utm_source=chatgpt.com

Zacieranie się granic miasta i wsi

https://www.pap.pl/aktualnosci/zachowac-miejskosc-w-warunkach-wiejskosci-w-polsce-rosnie-w-sile-wies-podmiejska?utm_source=chatgpt.com

https://pkb24.pl/polacy-uciekaja-do-przedmiest-64-proc-gmin-odnotowalo-spadek-ludnosci/?utm_source=chatgpt.com

Programy wsparcia obszarów zdepopulowanych

https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/rural-development_pl

Odnowialność, żywotność i spójność wsi jako priorytet publiczny

https://ruralpact.rural-vision.europa.eu/news/four-european-public-authorities-formalise-commitments-advancing-eu-rural-vision-through-rural_en

Opieka długoterminowa na wsi

https://www.oecd.org/en/publications/starting-scaling-and-sustaining-social-innovation_e870b06b-en/long-term-care-in-rural-areas-in-poland_cef0843c-en.html

Wsparcie zamiast izolacji

<https://rpo.wrotapodlasia.pl/pl/dowiedz-sie-wiecej-o-programie/poznaj-projekty/mieszkania-wspomaganie--szansa-na-usamodzielnienie-sie.html>

Lokalna strategia zamiast odgórnych schematów

https://eu-cap-network.ec.europa.eu/news/what-are-lags-working-episode-2_en

Satellite Data and Digital Twin Models to support River Basin Management

<https://sdgs.un.org/partnerships/satellite-data-and-digital-twin-models-support-river-basin-management?utm>

Oddolna mapa natury - zieleń jako wspólne dobro

<https://timesofindia.indiatimes.com/city/pune/citizens-take-geotagging-of-punes-green-cover-into-their-own-hands/articleshow/122800619.cms?utm>

InclusiveSpaces, Penteli (Grecja)

https://penteli.gov.gr/inclusive_spaces/?utm

Vellayambalam Inclusive Park (Indie)

<https://timesofindia.indiatimes.com/city/thiruvananthapuram/inclusive-park-opens-at-vellayambalam-re-defining-evening-leisure/articleshow/125207178.cms?utm>

Lokalna komunikacja Nextdoor

<https://nextdoor.com/>

Digitale Dorfplatz (Niemcy)

<https://www.digitales-dorf.bayern/>

TRENDY EKONOMICZNE

Amsterdam Circular Strategy

<https://www.amsterdam.nl/en/policy/sustainability/circular-economy/>

Repair Café

<https://www.repaircafe.org/en/>

Refill My Bottle

<https://refillmybottle.com/>

Leave No Trace

<https://lnt.org/>

Modele biznesowe łączące usługi z cyrkularnością

<https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/circular-economy-in-travel-and-tourism.pdf?utm>

„Circular Hotels” i infrastruktura turystyczna projektowana z GOZ

<https://hospitalityinsights.ehl.edu/best-circular-economy-practices-hotels?utm>

Felix Tours (Włochy)

<https://www.felix.tours/pl/?utm>

Farma edukacyjna w modelu turystyki pro-środowiskowej

https://zagrodaedukacyjna.pl/zag_edu_farm/agroturystyka-marianowek/?utm

<https://gospodarstwaedukacyjne.pl/?utm>

Wspólnota zamiast rynku Bank czasu

<https://businessinsider.com.pl/praca/banki-czasu-wzajemna-pomoc-i-buildowanie-spolecznosci/vchvtbh>

Ekonomia troski

https://iej.org.za/making-care-count_a-vision-for-inclusive-care-economies/?utm

Kooperatywa Spożywcza „Dobrze”

<https://dobrze.waw.pl/>

Sklep „Dobre Rzeczy”

<https://dsz-diakonijna.pl/sklep-dobre-rzeczy/>

Welcommon Hostel (Ateny, Grecja)

<https://welcommonhostel.gr/?utm>

REScoop.eu

<https://www.rescoop.eu/>

Konkurencja jakością życia

<https://www.idealista.com/en/news/lifestyle-spain/2025/06/13/7292-towns-and-villages-spain-where-you-could-get-paid-live>

<https://www.cntraveler.com/story/spain-paying-digital-nomads-to-move-to-ambroz-valley>

Coworking

<https://www.labopen.fi/en/lab-pro/coworking-spaces-in-rural-areas-hold-opportunities-and-challenges/?utm>

TRENDY TECHNOLOGICZNE

Turystyka na kliknięcie

<https://www.airbnb.pl/experiences>

Gospodarstwa domowe jako mikroprzedsiębiorstwa noclegowe

<https://www.airbnb.pl/homes>

CyArk

<https://www.cyark.org/3dvirtualtours/?utm>

Olorama Technology

<https://olorama.com/virtual-reality/?utm>

Systemowe projekty digitalizacji regionów

<https://mik.krakow.pl/dzialania/wirtualne-muzea-malopolski/>

Wirtualny spacer zamiast broszury

<https://www.oferteo.pl/area360-pl-wirtualne-spacery-i-fotografia-360-vr-ar/firma/7019237>

TRENDY ZWIĄZANE Z ZARZĄDZANIEM

Bledington Shop (Anglia)

<https://bledingtonshop.com/>

Bathford Village. Shop & Café Somerset

<https://shopandcafe.weebly.com/>

Rosnące zaangażowanie kobiet

<https://lgd.partnerstwokaczawskie.pl/2025/04/01/spotkaly-sie-kobiety-ziemi/>

https://www.ksowplus.pl/files/Bazy/Biblioteka/files/Przewodnik_Kola_Gospodyn_Wiejskich_jako_Kreatory_Przedsiębiorczosci_Wiejskiej.pdf

Rosnące znaczenie kwestii międzypokoleniowych

<https://cer-zory.pl/miedzypokoleniowa-wymiana-wiedzy-jak-to-dziala-w-praktyce>

Wspieranie budowania partnerstw lokalnych

<https://lgd-klobuck.pl/24/mapa-interaktywna-obszaru-lgd-trasy-szlakow.html>

Poprawa konkurencyjności gospodarstw rolnych

<https://www.ksowplus.pl/rozwój-obszarów-wiejskich/aktualność/przyjazna-wies-2025-rok>

Coworking zamiast emigracji talentów Hrabstwo Donegal w Irlandii (miasteczko Buncrana)

<https://pl.euronews.com/europa/2025/03/17/innowacje-ktore-sluca-terenom-wiejskim-by-inteligencja-jej-nie-opuszczala>

Od świadomości do jakości: nowa siła lokalnych producentów

https://ksow.pl/files/Bazy/Biblioteka/files/Ekoinnowacje_IERiGZ-PIB.pdf

Cyfrowe narracje producentów -

Envisible / Wholechain – transparentna łańcuchowa śledzalność produktów

<https://foodtank.com/news/2021/06/can-transparent-supply-chains-empower-consumers/>

AGRIVI Traceability – cyfrowe śledzenie produkcji rolnej

<https://www.agrivi.com/blog/food-transparency-meeting-consumer-demands-by-enhancing-ingredient-labels-with-traceable-insights-into-food-production/?utm>

FNS-Cloud – narzędzie wizualizacji łańcuchów żywności

<https://www.fns-cloud.eu/demonstrators/food-chains-traceability/?utm>

Rozwój e-commerce rolniczego i cyfryzacja handlu produktami rolnymi
<https://plonovo.pl/>

Rolnictwo regeneratywne
<https://plonovo.pl/plonovskaz/posty/najwazniejsze-trendy-w-rolnictwie-na-2025-rok>

TRENDY ŚRODOWISKOWE

Norwegia jako pierwsze państwo zakazujące wylesiania
<https://princeea.com/norway-is-officially-the-worlds-first-nation-to-ban-deforestation/>

Nadwyżki żywności jako gest solidarności
<https://www.threads.com/@thebrainypedia/post/DRM20n-AWku/in-belgium-a-growing-number-of-community-markets-are-turning-food-surplus-into>

Panele algowe absorbujące dwutlenek węgla z pojazdów
<https://www.youtube.com/shorts/FVPjCMcyLHc>

Biodynamiczna i regeneracyjna uprawa ziemi - Josef Pfeffer (Austria)
<https://www.farmingfornature.at/botschafter/nominierte/2025/josef-pfeffer/>

Monetyzowanie rewildingu
<https://link.springer.com/article/10.1007/s13280-025-02143-7>

Działania na rzecz prawnego upodmiotowienia natury
<https://www.national-geographic.pl/przyroda/rzeka-jako-osoba-to-udalo-sie-w-nowej-zelandii-i-indiach-czy-nasza-odra-tez-uzyska-osobowosc/>
<https://www.legislation.govt.nz/act/public/2017/0007/latest/whole.html>

Posiłek staje się doświadczeniem miejsca (farm is table)
<https://tangible.space/farm-is-table/>

Krajobraz staje się częścią łańcucha żywnościowego mieszkańców, a nie tylko tłem Jadalne krajobrazy
<https://www.incredibleedible.org.uk/>
<https://www.youtube.com/watch?v=iDcsW79Ex2M>

„Arctic Pop-Up Restaurant” w Norwegii
<https://theaficionados.com/journal/foodie/re-naa-norway>

Jellyfish Barge, pływająca, hydroponiczna farma-moduł
<https://www.pnat.net/project/6564/>

Model „dopłat za wyniki środowiskowe”
https://cordis.europa.eu/programme/id/HORIZON_HORIZON-MISS-2023-SOIL-01-09

Lower Silesia 360°
<https://www.agtechnavigator.com/Article/2025/11/14/polands-flagship-regenerative-agriculture-project-hopes-to-set-a-blueprint-for-europe/>

Program AgreeenaCarbon
<https://agreeena.com/certifications/verra-verification-for-the-agreenacarbon-programme/>

Inicjatywa RegenerAction
<https://futurefoodinstitute.org/regeneration-project/>

Virtual Citizens Power Plant Community, mikro-sieci biogazowe / mikro-energetyczne wsie
https://unece.org/sites/default/files/2025-10/ECE_CECI_WP_PPP_2025_INF.6.pdf?utm

Program Energia dla Wsi (2025)
<https://www.gov.pl/web/nfosiaw/energia-dla-wsi--ruszyl-nabor-wnioskow-na-inwestycje-w-oze?utm>

„Back to Nature: Empowering Youth Against Addiction through Forest Therapy”
<https://foresttherapyhub.com/news/new-erasmus-project-combats-youth-addiction-through-forest-therapy/>

Uznanie lasu jako infrastruktury zdrowia publicznego.

https://www.researchgate.net/publication/355548731_Can_Different_Forest_Structures_Lead_to_Different_Levels_of_Therapeutic_Effects_A_Systematic_Review_and_Meta-Analysis

Projekt Forest Therapy Trails

<https://www.mdpi.com/1999-4907/13/10/1613>

TRENDY WIEJSKIE

Cloughjordan (Irlandia) - uniezależnienie żywnościowe od zewnętrznych dostaw.

<https://www.thevillage.ie/>

Global Ecovillage Network -

https://www.jstage.jst.go.jp/article/irspsd/13/4/13_8/html/-char/en

EkoSąsiedztwo (Polska) - idea stworzenia największego ogrodu naturalnego

<https://www.wiejskieinspiracje.pl/ogrod-naturalny/> <https://www.wiejskieinspiracje.pl/ekosiedztwo-za-mieszkaj-obok-nas/>

Wiejska jakość i smak życia. Sauerbaum / Kwaśne Drzewo

<https://www.instagram.com/kwasnedrzewo/>

Wiejskie życie jako alternatywa miejskości. The Cottage Fairy

<https://www.youtube.com/@TheCottageFairy/videos>

https://www.instagram.com/the_cottage_fairy/